

Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии
Маркази миллии қонунгузори
назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Научно-аналитический
журнал Национального
центра законодательства
при Президенте
Республики Таджикистан

Scientific and analytical journal
of the National Center of Legislation
under the President of the
Republic of Tajikistan

Қонунгузорӣ Законодательство Legislation

**Дар шумора:
В номере:
In the number:**

Дастовардҳои Маркази миллии
қонунгузори назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар бораи омӯзиш ва таҳқиқи
масоили ҳуқуқи
конститусионии Ҷумҳурии
Тоҷикистон

Некоторые проблемы
определения мер семейно-
правовой ответственности

Мафҳум ва моҳияти
ҳуҷҷатгузори электронии
соҳибқорӣ

Интернет-сайт как объект
имущественных прав

Международно-правовое
сотрудничество стран СНГ в
области охраны окружающей
среды

Таҳлили зиддикорупсионии
қонунгузори Ҷумҳурии
Тоҷикистон дар бораи ислоҳоти
замин ва баҳои замин

Средства принуждения в
исполнительном производстве

Минбари олимони ҷавон

Ғуногун

Таҷрибаи судӣ

Иттилоот

**БАҲШИДА БА 10-СОЛАГИИ ТАЪСИСЁБИИ
МАРКАЗИ МИЛЛИИ ҚОНУНГУЗОРИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

№ 3 (35), 2019 июл – сентябр

**Маркази миллии қонунгузори назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

**Национальный центр законодательства
при Президенте Республики Таджикистан**

**National Center of Legislation under the
President of the Republic of Tajikistan**

ISSN 2410-2903

Қонунгузорӣ

Законодательство

Legislation

№ 3 (35), 2019
июл – сентябр

Маҷаллаи «Қонунгузорӣ»-и Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 31 майи соли 2018 ба Номгуи маҷалла ва нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи Олии Аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардида, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла инчунин дар Базаи маълумотҳои таҳлилии – Шохиси илмии тақризшавандаи Россия шомил аст.

Нашрияи мазкур дар ҳамкориҳои муштарак бо Барномаи «Мусоидат ба давлатдорӣ ҳуқуқи дар кишварҳои Осиёи Марказӣ»-и GIZ (Ҷамъияти олмонӣ оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ) нашр мешавад.

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (Ҷамъияти олмонӣ оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ) барномаи мазкурро бо супориши Вазорати федералии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушди Олмон (BMZ) иҷро менамояд.

Хулосаю ақидаҳо ва шарҳу тафсири дар нашрияи мазкур зикргардида мавқеи муаллифон буда, мавқеи GIZ ё BMZ-ро инъикос наменамоянд.

Шумораи маҳдуди маҷалла ба фурӯши чакана бароварда мешавад.

* * *

Журнал «Законодательство» Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан 31 мая 2018 года включен в Перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) при Президенте Республики Таджикистан. Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал также включен в Аналитическую базу данных – Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

Данное издание публикуется совместно с Программой GIZ «Содействие правовой государственности в странах Центральной Азии».

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (Германское общество по международному сотрудничеству) осуществляет эту программу по заказу Федерального министерства экономического сотрудничества и развития Германии (BMZ).

Приводимые в настоящем издании данные, заключения, мнения и интерпретации являются позицией авторов и никак не могут рассматриваться как отражающие позицию GIZ или BMZ.

В розничную продажу журнал поступает в ограниченном количестве.

Нашрукунанда:

giz Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Сармухаррир
Главный редактор

Саидзода Иззатулло Ҳабибулло – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

кандидат юридических наук

Ҳайати таҳририя

Редакционная коллегия

Раҳимзода М.З.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор,
узви вобастаи АИ ҚТ
доктор юридических наук, профессор,
член корреспондент АН РТ
Алимов С.Ю.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
Баҳриддинзода С.Э.,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
(муовини сармухаррир)
кандидат юридических наук, доцент
(заместитель главного редактора)
Маҳмадшозода Ф.А.
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
кандидат юридических наук
Бобочонзода И.Ҳ.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
доктор юридических наук, доцент
Букалорова Л.А.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ
доктор юридических наук
Мачидзода Ҷ.З.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
Муртазозода Ҷ.С.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
Попондопуло В.Ф.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ
профессор, Арбоби илми ФР
доктор юридических наук, профессор
Заслуженный деятель науки РФ
Ғафурзода А.Д.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
Шонасридинов Н.,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
Меликов У.А.,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ
доктор юридических наук

Мухаррирон: Искандаров С.

Редакторы: Таиров С.С.

Шӯрои машваратӣ

Редакционный совет

Раҳмон Озода Эмомалӣ,
Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҚТ
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Руководитель Исполнительного аппарата
Президента РТ,
кандидат юридических наук
Ализода Зариф,
Ёрдамчии Президенти ҚТ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ-
намояндаи комилҳуқуқи Президенти ҚТ
дар Маҷлиси Олии ҚТ
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Помощник Президента РТ по правовой политике-
полномочный представитель Президента РТ в Мадж-
лиси Оли РТ
доктор юридических наук, доцент
Раҳмон Юсуф Аҳмадзод,
Прокурори генералии ҚТ
Генеральный прокурор РТ
Маҳмудзода М.А.,
профессор, академики АИ ҚТ
профессор, академик АН РТ
Шермуҳаммад Шоҳиён,
Раиси Суди Олии ҚТ
Председатель Верховного суда РТ
Қаландарзода М.С.,
Раиси Суди Олии иқтисодии ҚТ
Председатель Высшего экономического суда РТ
Бобозода Умед,
Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар ҚТ
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Уполномоченный по правам человека в РТ
кандидат юридических наук, доцент
Саидвализода Б.С.,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
кандидат юридических наук
Худоёрзода Б.Т.,
Раиси комиссияи марказии интиҳобот ва райъпурсии
ҚТ
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Председатель Центральной комиссии по выборам и
референдумам РТ
кандидат юридических наук, доцент

Чонибдори густариши гуногунандешӣ будани маҷалла маъноӣ ҳамакидаи муаллифон будани ҳайати таҳририяро ифода намекунад. Масъулият барои интиҳоб ва дақиқии фактҳо, далелҳо ва иқтибосҳо бар дӯши муаллифон аст.

Ба дастнависҳое, ки барои нашр пешниҳод мегарданд, тақриз дода намешавад ва баргардонида намешаванд. Ҳангоми истифодаи маводи маҷалла истинод ба сарчашма ҳатмист.

Точки зрения редакционной коллегии и авторов не всегда совпадают. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат и данных несут авторы опубликованных материалов.

Рукописи, предоставляемые для опубликования, не рецензируются и не возвращаются. При использовании материалов настоящего издания ссылка на источник обязательна.

МУНДАРИЧА

СОДЕРЖАНИЕ

Саидзода И.Х. Дастовардҳои Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2009–2019 5

**12.00.02 – ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ, МУРОФИАИ СУДИИ
КОНСТИТУТСИОНӢ; ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ (НИЗОМИ НАМОЯНДАГӢ)
12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС;
МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО (ПРЕДСТАВИТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА)**

Имомов А.И. Дар бораи омӯзиш ва таҳқиқи масоили ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон 11

Бобокалонов Ғ.М. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инкишофи қонунгузорӣ оид ба меҳнат 17

Саидов С.А. Мафҳуми муурофияи интиҳоботӣ 24

**12.00.03 – ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ;
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ
12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО**

Золотухин А.В., Имомова Н.М. Некоторые проблемы определения мер семейно-правовой ответственности 27

Мансурӣ Ш.Ҷ. Дар бораи баъзе масъалаҳои мазмун, моҳият ва мафҳуми пул дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон 33

Табаров Н.А. Мафҳум ва моҳияти ҳуҷатгузори электронии соҳибкорӣ 39

Холмаҳмадзода С. Захитаи ҳақ ва ҳолатҳои ҳақдорӣ дар ҳақиқи ҳақдорӣ 45

Қодиров Ш. Интернет-сайт қак объект имушественных ҳақ 51

**12.00.05 – ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ; ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҚТИМОӢ
12.00.05 – ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ**

Бобокалонов Ғ.М. Хусусиятҳои танзими ҳуқуқи шартномаи меҳнатӣ бо хизматчиҳои давлатӣ 55

**12.00.08 – ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҚРОИ ҚАЗО
12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО**

Баҳриддинзода С.Э. Заминаҳои ҳуқуқи муқовимат ба экстремизм дар фазои интернет 61

Абдуллаев Н.С. Экстремистская деятельность и экстремистская направленность: вопросы соотношений 66

**12.00.10 – ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПО
12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО**

Кодиркулов Х.Р. Применение оговорки о публичном порядке в трансграничных трудовых отношениях 71

Раҳмонзода Ш.К. Международно-правовое сотрудичество стран СНГ в области охраны окружающей среды 76

Давлатов Ш. Тавъмандии байни мафҳумҳои депортатсия ва бо роҳи маъмурӣ берун кардан аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави риояи принсипи манъи рондани гурезаҳо 82

**12.00.15 – МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ; МУРОФИАИ ИҚТИСОДӢ
12.00.15 – ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС; АРБИТРАЖНЫЙ ПРОЦЕСС**

Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Процессуальные препятствия и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе 87

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ **ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКА**

Йорг Пуделька Средства принуждения в исполнительном производстве 99

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ҶАВОН **ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ**

Абдулхайрзода Дж. Современная правовая политика Таджикистана в области защиты прав детей 104

Раҳмонов Ҷ.Т. Таҳлили зиддикорупсионии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ислоҳоти замин ва баҳои замин 109

Фарангиси С., Султанова Ф. Проблемаи уҳдадорӣ аз рақобати бевиднона бо элементҳои хориҷӣ 114

ГУНОГУН **РАЗНОЕ**

М. Ҳамидзод «Шоҳидони Яхуво» ва ҳатарҳои он ба ҷомеа 120

ТАҶРИБАИ СУДӢ **СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА**

Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 июли соли 2019, №1 «Дар бораи ворид намудани тағйири иловаҳо ба қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 2002, №6 «Дар бораи таҷрибаи судии баррасии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои ноболиғон бо тағйиротҳои, ки бо қарорҳои Пленум аз 22 декабри соли 2006 №10, аз 23 июни соли 2010 №14 ва аз 23 ноябри соли 2012 №33 ворид карда шудаанд» 125

ИТТИЛОӢТ **ИНФОРМАЦИЯ**

Навигарии қонунгузорӣ дар соҳаи сохтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ 128

Навигарии қонунгузорӣ дар соҳаи граждани, соҳибдорӣ ва оилавӣ 133

Навигарии қонунгузорӣ дар соҳаи меҳнат, муҳоҷират ва иҷтимоӣ 137

Навигарии қонунгузорӣ дар соҳаи молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкӣ 139

Навигарии қонунгузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист 142

Маълумот оид ба мизи мудаввар дар мавзӯи «Истиклолияти давлатӣ» 145

Баргузори конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Имплементатсияи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон» .. 147

Наشري мақолаҳои илмӣ мутобики ихтисосҳои КОА (ВАК) дар Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Қонунгузорӣ» 149

Саидзода Иzzатулло Ҳабибулло,
*Директори Маркази миллии қонунгузорию
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент*

ДАСТОВАРДҲОИ МАРКАЗИ МИЛЛИИ ҚОНУНГУЗОРИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 2009–2019

Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2009 таъсис ёфта, дар даҳ соли фаъолияти худ ба як қатор дастовардҳои назаррас ноил гардид, ки аз ҷумлаи онҳоро метавон ба таври муфассал зикр намуд.

1. Марказ дар тӯли фаъолияти худ дар ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозӣ бо вазорату идораҳои марбута дар таҳияи лоиҳаи консепсияҳои такмили қонунгузорӣ ва барномаҳои зерин иштирок намуд:

– Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон. Доир ба татбиқи Консепсияи мазкур дар соҳаҳои ҳуқуқ Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист барои солҳои 2012–2015; Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи молия, андозу гумрук ва низоми бонкӣ; Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сохтори давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ, мудофия ва амният барои солҳои 2012–2015; Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи қонунгузорию граждани ва соҳибкорӣ барои солҳои 2012–2015; Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъминоти ҳуқуқии муносибатҳои байналмилалӣ барои солҳои 2012–2015 таҳия ва қабул гардиданд.

– Консепсияи рушди қонунгузорию граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятию Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Консепсияи низоми таҳлили таъсири танзимкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018–2028.

2. Марказ дар самти таъминоти ташкилию методологичии таҳияи лоиҳаҳои санадҳои қонунгузорӣ, инчунин таҳия ва татбиқи технологияҳои муосири таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ Методикаи арзёбии нишондиҳандаҳои самаранокии сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ ва Дастурамал оид ба гузаронидани таҳлили таъсири танзимкуниро таҳия кард.

Баҳри татбиқи технологияҳои муосири таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ Марказ барномаи компютерию «Намунаи (шаблонҳои) лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»-ро фармоиш дод, ки дар оянда барои таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо истифода аз технологияҳои муосир мусоидат менамояд.

Тартиби пешбурди таҳлили таъсири танзимкунӣ, ки Маркази миллии қонунгузорӣ мақоми ваколатдор аст, минбаъд тариқи технологияи муосир – «Портالي интернетии иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон» амалӣ карда мешавад.

3. Таҳияи лоиҳаҳои қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо супориши мақоми болоӣ, инчунин бо ташаббуси худ самти дигари фаъолияти Марказ мебошад.

Дар ин самт 39 лоиҳаҳои қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилӣ ва байналмилалӣ таҳия гардиданд. Лоиҳаҳои кодексҳои фазо, граждани, экологӣ, қонунҳои арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ, ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, Дастурамал оид ба гузаронидани таҳлили таъсири танзимкунӣ ва дигарҳо натиҷа оид ба иҷрои вазифаи мазкур мебошад.

4. Таҳияи пешниҳодот оид ба мутобиқ намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон самти афзалиятноки фаъолияти Марказ ба ҳисоб меравад.

Дар робита ба ин самти фаъолият ва бо мақсади мутобиқгардонии қонунгузории муқовимат бо коррупсия ва қонунгузории муқовиавии ҷиноятӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон дар ҳайати намоёндагони ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ гурӯҳҳои кории байниидоравӣ таъсис дода шуданд.

Гурӯҳҳои корӣ дар натиҷаи омӯзиш Тавсияҳо оид ба тақмили муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия»-ро омода намуданд, ки 29 тақлифро дарбар мегирад.

Омӯзиш оид ба мутобиқ намудани қонунгузории муқовиавии ҷиноятӣ ба санадҳои зикргардида, 46 тақлифро рӯи қор овард.

Ҷамчунин, бо дарназардошти талаботи банди мазкур экспертизаи ҳуқуқии як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар тӯли фаъолияти Марказ гузаронида шуд, ки дар онҳо мутобиқ намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардид.

5. Гузаронидани экспертизаи ҳуқуқии лоиҳаи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ самти дигари асосии фаъолияти Марказ маҳсуб меёбад. Дар ин самт зиёда аз ҳазор экспертиза гузаронида шуда, баҳри тақмили лоиҳаҳои пешниҳодшуда 5600 тақлифу пешниҳод манзур гардиданд.

6. Тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 ноябри соли 2015, №673 «Дар бораи Консепсияи низоми таҳлили таъсири танзимкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Маркази миллии қонунгузорӣ мақоми ваколатдор оид ба таҳлили таъсири танзимкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардид. Яке аз вазифаҳои Марказ ин гузаронидани таҳлили таъсири танзимкунӣ муқаррар карда шуд.

Ҷамин тавр, дар низоми фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ҷумҳурӣ падидаи нав – таҳлили таъсири танзимкунӣ рӯи қор омад.

Минбаъд лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба фаъолияти соҳибқорӣ дахл доранд, мавриди таҳлили таъсири танзимкунӣ қарор мегиранд.

Аз соли 2019 сар карда лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» ва лоиҳаи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани иловаҳо ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июни соли 2012, №310» ва дигарҳо барои муайян намудани фарогирии онҳо ба таҳлили таъсири танзимкунӣ пешниҳод шуда, баррасӣ гардиданд.

7. Таҳияи самтҳои афзалиятноки тадқиқотҳои илмию ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқэҷодкунӣ ба зиммаи Марказ вогузор аст.

Ҷиҳати иҷрои вазифаи мазкур дар сомонӣ Марказ дар баҳши «Қорҳои илмӣ ва таҳлилий» зербахш бо номи «Самтҳои афзалиятноки тадқиқотӣ дар соҳаи илми ҳуқуқ» кушода шудааст (<http://mmk.tj/work/direction/>), ки 9 соҳаи ҳуқуқ ва 983 самти афзалиятноки тадқиқотҳои илмию ҳуқуқиро фароғир мебошад.

8. Пешбурди феҳристи ягонаи тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам яке аз самтҳои муҳими фаъолияти Марказ аст.

Доир ба иҷрои ин вазифа то имрӯз 170 тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷамъ оварда шуда, дар Сомонаи Марказ (<http://mmk.tj/ru/our-library/280/>) бо мақсади истифодаи онҳо дар фаъолият ҷойгир карда шуд.

9. Доир ба гузаронидани тадқиқотҳои илмию таҳлилий оид ба ҳолат, раванди инкишоф ва амалияи истифодаи қонунгузорӣ ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили он Нақшаи қорҳои илмию тадқиқотии Марказ дар мавзӯи «Проблемаҳои актуалии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2016-2020 қабул гардидааст. Нақшаи мазкур 6 мавзӯи тадқиқотиро, ба монанди проблемаҳои назариявӣ ва амалии қонунгузории меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ, маориф, тандурустӣ ва муҳоҷират; масоили назариявӣ ва амалии қонунгузории кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист; проблемаҳои актуалии қонунгузории сохтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ; проблемаҳои актуалии қонунгузории андоз, молия, гумрук, бонк ва бучет; проблемаҳои назариявӣ ва амалии қонунгузории дохилӣ ва байналмилалӣ танзимкунандаи муносибатҳои

байналмилалӣ; проблемаҳои назариявӣ ва амалии қонунгузорию граждани, соҳибкорӣ ва оилавиरो дарбар мегирад.

Барои амалисозии мавзӯҳои мазкур дар давраи ҳисоботӣ кормандони Марказ дар асоси омӯзиш ва таҳлили қонунгузорию амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақолаҳои илмӣ ва тафсири як қатор қонунҳои амалкунандаро барои кормандони мақомоти давлатӣ ва муассисаҳои илмӣ ба чоп омода намуданд, ки ба инкишофи илми ҳуқуқ мусоидат хоҳанд кард.

10. Дар Марказ дар ин давра тадқиқотҳои муқоисавию ҳуқуқии қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузорию давлатҳои хориҷӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуданд. Аз ҷумла, Тадқиқоти қонунгузорию амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои назорати миллии додани силоҳ ва матлаби мутобиқат ба муқаррароти шартномаи байналмилалии савдои силоҳ, Вазъи ҳуқуқии бедаракгумшудагон тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигарҳо бо забонҳои давлатӣ, русӣ ва англисӣ ба таъб расиданд.

Бо мақсади мусоидат ба инкишофи илми ҳуқуқ ва истифодаи натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ дар амал давоми солҳои 2009–2019 монографияҳои зерин: «Техникаи қонунгузорӣ» (нашри якум), «Таъминоти ҳуқуқии соҳибкори инфирудӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Шартномаи консессияи тичоратӣ тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Режими ҳуқуқии объектҳои ҳуқуқи граждани дар интернет», «Проблемаҳои таъминоти ҳуқуқии фаъолияти рақобат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ дар таъсис ва интишори воситаҳои ахбори омма», «Танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорию субъектҳои хоҷагидорӣ хориҷӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Ҳуқуқи шахрвандон ба мурочиат ва амалишавии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Вазъи ҳуқуқии ҷабрида дар истехсолоти судии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Танзими граждани-ҳуқуқии пешниҳоди ҳуқуқҳои мустасноӣ аз рӯи шартномаи консессияи тичоратӣ» аз чоп баромаданд.

Дар баробари ин, аз натиҷаҳои конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ китобҳои «Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва амалияи татбиқи он»; «10-солагии Кодекси граждани Ҷумҳурии

Тоҷикистон»; «Забон ва сифати қонун»; «Масоили назариявӣ ва амалии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»; «Инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиклолият»; «Ҷавобгарии ноболиғон: масоил ва роҳҳои ҳалли он»; «20-солагии аъзошавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Милали Муттаҳид»; «Сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилот»; «Ҷои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми ҳуқуқии ҷаҳони муосир»; «Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва проблемаҳо»; «Ҳифзи сиёсӣ ҳуқуқии соҳибистиклолияти Тоҷикистон» ба таъб расиданд.

Дар ҳамкорӣ бо Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2012 маърузаҳои Симпозиуми ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Нақши таърихии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдорӣ тоҷикон» ба нашр расид.

Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ дар китоби «Ҳуқуқи Тоҷикистони муосир» (ҷилди 1) соли 2014, (ҷилди 2) соли 2015, (ҷилди 3) соли 2016, (ҷилди 4) соли 2017 ва (ҷилди 5) соли 2018 (324 мақола) нашр гардид.

«Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012–2015» ва «Санадҳои ҳуқуқӣ доир ба ҷараёни фаъолияти касбӣ дар Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар шакли маводи иттилоотӣ аз чоп баромаданд.

Механизмҳои байналмилалӣ ва дохилии имплементатсияи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ (соли 2018), «Тавсияҳо оид ба тақмили муқаррароти Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2019) низ нашр шуданд.

«Ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳуччатҳо» ва «Ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ дар ҳуччатҳо» нашр ва пешниҳоди истифодабарандагон гардонидани шуданд.

11. Бо мақсади мураттабсозии қонунгузорӣ дар сомонӣ расмии Марказ саҳифаи махсуси «Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон» (http://base.mmk.tj/view_sanadholist.php) кушода шудааст, ки дар он инвентаризатсия ва мураттабсозии қонунгузорию соҳаҳои ҳуқуқ дар шакли электронӣ амалӣ мегарданд.

12. Ҳамкорӣ бо мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои илмӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии давлатӣ инкишофи тадқиқотҳои илмӣ ва тайёр намудани мутахассисони соҳаҳои ҳуқуқ, дигар

шахсони ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ, инчунин шахсони воқеӣ оид ба масъалаҳои ба Марказ воғузоргардида самти дигари фаъолият аст.

Бо мақсади таъмини иҷрои самти мазкур Марказ бо Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазорату идораҳо, Кумитаи иҷроияи ҲХДТ дар ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе ва Донишкадаи олии сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориро дар самтҳои мухталиф ба роҳ монда аст.

Марказ бо Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат шартномаҳои ҳамкорӣ дорад, ки тибқи он донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии зикргардида дар Марказ ба таҷрибаомӯзӣ фаро гирифта мешаванд.

Марказ бо Институти қонунгузорӣ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии назди Ҳукумати Федератсияи Русия, кафедраи ҳуқуқи конституционӣ ва муниципалии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов, Факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии Санкт-Петербург, Донишгоҳи давлатии Урали Ҷанубии шаҳри Челябински Федератсияи Русия, Донишкадаи давлат ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Федератсияи Русия, Маркази миллии қонунгузорӣ ва тадқиқоти ҳуқуқи маъмурияти Президенти Ҷумҳурии Беларус, Маркази миллии иттилооти ҳуқуқи Ҷумҳурии Беларус, Институти илмию тадқиқотии ҳуқуқи ҳусусии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқшиносии Ҷумҳурии Қазоқистон, Донишкадаи давлат ва ҳуқуқи назди Президенти Туркменистон, Раёсати Комиссари Олии Созмони Милали Муттаҳид оид ба қор бо гурезагон (UNHR), Ҷамъияти олмонии ҳамкорӣ байналмилалӣ (GIZ), Филиали Ассотсиатсияи швейтсарӣ оид ба ҳамкорӣ байналмилалӣ дар Тоҷикистон «Хелветас» ва Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх ҳамкорӣ дорад.

Ҳамчунин, кормандони Марказ дар гурӯҳҳои қорӣ байниидоравӣ оид ба таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва баррасии масъалаҳои ҳуқуқӣ пайваста иштирок менамоянд.

Бо ташаббуси Марказ 77 конференсия, семинар ва мизҳои мудаввар гузаронида шуда, кормандони Марказ дар қорӣ 677 қорабинҳои дохилию хориҷӣ иштирок ва баромадҳо намуноданд.

Нишондод оид ба тайёр намудани мутахассисони соҳаҳои ҳуқуқ – 5 қоранди Марказ рисолаи номзадӣ ва 1 нафар рисолаи докторӣ ҳимоя намуданд.

13. Таъмини фаъолият, инкишофи низоми давлатии иттилооти ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастрасии беамониати он ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳо ва аҳоли.

Бо ин мақсад сомонӣ Марказ ба таври мунтазам фаъолият дошта, дар баробари ин, маҷаллаи расмӣ Марказ – «Қонунгузорӣ» сола қор маротиба нашр мегардад, ки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар маводи илмӣ-ҳуқуқиро аз сарчашмаҳои зикргардида дастрас ва истифода намоянд.

14. Фаҳмондадиҳии муқаррароти асосии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Нақша-қорабинҳои Марказ доир ба фаҳмондадиҳии муқаррароти асосии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи радио, телевизион ва сафарҳои хизматӣ ба маҳалҳо ба роҳ монда шудааст. Қорандони Марказ солҳои 2009–2019 бо аҳоли дар маҳалҳо вохӯрда, дар воситаҳои ақбори омма баромадҳо намуноданд.

Барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқи қорандони мақомоти марбути шаҳру ноҳияҳои қумҳурӣ шумораи зиёди маводи ҳуқуқӣ дастрас қарда шуданд.

15. Такмил ва қорқарди истилоҳоти ҳуқуқӣ ба забони давлатӣ ва қангоми зарурият тарҷумаи он ба забонҳои хориҷӣ вазифаи дигари Марказ мебошад. Дар давраи фаъолият Фарҳанги русӣ ба тоҷикии истилоҳоти ҳуқуқ, Фарҳанги тоҷикӣ ба русии истилоҳоти ҳуқуқ, Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, Истилоҳоти соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, Истилоҳоти соҳаи молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, Истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, Истилоҳоти соҳаи меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ, тандурустӣ, фарҳанг,

илм ва маориф дар қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, Истилоҳоти соҳаи граждани, соҳибкорӣ ва оилавӣ дар қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, Истилоҳоти соҳаи сохтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ дар қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таҳия ва нашр гардиданд.

16. Доир ба таҳия ва интишори тафсири илмию амалии кодексҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин маводи ҳуқуқӣ, иттилоотию таҳлилий натиҷаҳо назаррасанд. 30 тафсири илмию амалии кодексҳо, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии мамлакат таҳия, нашр ва дастраси хонандагон гардиданд.

Тафсири илмӣ-оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Чумхурии Тоҷикистон (дар ҳаммуаллифӣ), Тафсири Кодекси Чумхурии Тоҷикистон дар бораи мурофиаи судии иқтисодӣ, Тафсири Кодекси мурофиавии граждани Чумхурии Тоҷикистон (ба забони русӣ), Тафсири Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон (қисми 3), Тафсири Кодекси мурофиавии иқтисодии Чумхурии Тоҷикистон (нашри дуюм), Тафсири Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Чумхурии Тоҷикистон, Тафсири Кодекси замини Чумхурии Тоҷикистон, Тафсири Кодекси оби Чумхурии Тоҷикистон, Тафсири Кодекси ҷангали Чумхурии Тоҷикистон;

Тафсири Қонунҳои Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи хочагии деҳқонӣ (фермерӣ)», «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Чумхурии Тоҷикистон», «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Чумхурии Тоҷикистон», «Дар бораи маҳдуд намудани истифодаи тамоқу», «Дар бораи ҳифзи муҳити зист», «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ», «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии ҷаҳолияти инхисорӣ дар бозорҳои мол», «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Чумхурии Тоҷикистон», «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (нашри 1 ва 2), «Дар бораи муҳочират», «Дар бораи маориф», «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила», «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» (дар ҳаммуаллифӣ), «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия», «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кӯмак ба қурбонӣни савдои одамон» (дар ҳаммуаллифӣ), «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ», «Дар бораи танзими асёр ва назорати асёр»,

«Дар бораи бочи давлатӣ», «Дар бораи ҷаҳолияти савдои хориҷӣ», «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Чумхурии Тоҷикистон» ва ғайраҳо аз ҷумлаи онҳоянд.

17. Дар самти тибқи қонунгузорӣ ба роҳ мондани таъсиси нашрияи ҷопӣ ва ҷаҳолияти нашриявӣ низ як қатор қорҳои назаррас ба сомон расонида шуданд. Аз соли 2011 то имрӯз бо мақсади нашр намудани мақолаҳои илмию олимони соҳаи ҳуқуқ, маводи ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқии шаҳрвандон Маҷаллаи «Қонунгузорӣ»-и Маркази соли чор маротиба нашр мегардад, ки дар маҷмӯъ то имрӯз 35 шумора нашр шуд.

Олимони ватанию хориҷӣ бо риояи талаботи муайяншуда мақолаҳои илмӣ, таҳлилий ва оммавии худро дар соҳаҳои ҳуқуқ дар маҷаллаи «Қонунгузорӣ» нашр менамоянд.

Маҷаллаи мазкур ба Номгӯи маҷалла ва нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи Олии Аттестатсионии назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон (КОА) шомил мебошад.

Маҷалла ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ ройгон дастрас мегардад.

18. Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи малакаи таҳассусии илмию қормандони Марказ, бо истифода аз грантҳои байналмилалӣ ва дастгирии молиявӣ муассисаву ташкилотҳои маҳаллӣ ва байналмилалӣ, қормандон ба 26 давлатҳои хориҷа сафар намуданд.

Ҷамҷунин, ҷамасола Нақша-ҷорабинҳои дохилидоравӣ дар бораи баргузор намудани дарсҳои бозомӯзӣ вобаста ба техникаи ҳуқуқҷодқунӣ ва дигар мавзӯҳо таҳия ва тасдиқ мегардад, ки дар натиҷаи татбиқи он ҳаёати қормандон аз қорсҳои омӯзишӣ, семинарҳо ва амсоли инҳо баҳравар мегарданд.

19. Татбиқи амалиётҳо вобаста ба ташкил ва пешбурди сомона дар шабакаи ҷаҳонии интернет.

Сомонаи расмии Марказ дар шабакаи ҷаҳонии интернет бо суроғаи <http://www.mmk.tj> ҷаҳол буда, шаҳсонии воқеӣ ва ҳуқуқӣ аз он ройгон истифода мебаранд, қонунҳо ва дигар маводи ҳуқуқиро дастрас менамоянд. Сомона дорои ҷунин рубрикаҳои мебошад: «Қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон», «Маҷаллаи Қонунгузорӣ», «Нашрияи мо», «Номгӯи китобҳо», «Дайдҷести илми ҳуқуқ», «Пайёмҳо», «Ҷабарҳо» ва ғайра.

Сомона ҷамҷун воситаи асосии пешбурди қорҳои ташвиқотию тарғиботи Марказ баромад намуда, аз соли 2010 то имрӯз шумораи

истифодабарандагони он беш аз панҷ миллион нафарро ташкил намуд.

20. Таъсиси китобхонаи электронии ҳуқуқӣ ва маҳзани маълумоти ҳуқуқӣ самти дигари фаъолият аст. Бо ҳамин мақсад дар сомонии Марказ рубрикаи «Китобхона» фаъол аст. Дар баробари ин, кормандони Марказ тариқи Интернет аз китобхонаҳои илмӣи электронии «Киберленинка», «Элайбрари» ва дигарҳо истифода менамоянд.

Инчунин, дар Марказ китобхона фаъолият менамояд, ки он дорои 2000 (ду ҳазор) номгӯи китоб ва маводи ҳуқуқӣ мебошад.

Ҳамин тавр, тайи солҳои 2009–2019 дар Марказ 75 китоб, дар шакли монография, таф-

сир, маҷмӯи мақолаҳои илмӣ-оммавӣ ва дигар маводи иттилоотӣ-ҳуқуқӣ нашр гардиданд.

Фаъолияти босамари кормандони Марказ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо унвони «Арбоби илм ва техника», медали «Хизмати шоиста» ва ҷоизаи ба номи Исмоили Сомонӣ барои олимони ҷавон кадрдонӣ карда шуд.

Маркази миллии қонунгузорӣ дар самтҳои дигари муқаррарнамудаи Низомнома низ фаъолияти самарабахш дошта, пайваста баҳри пешбурди фаъолиятҳои ҳуқуқэҷодкунӣ, таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва амсоли инҳо талош меварзад.

12.00.02 – ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ, МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ;
ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ (НИЗОМИ НАМОЯНДАГӢ)
12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС;
МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО (ПРЕДСТАВИТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА)

Имомов А. И.,

*сарҳодими илмии шӯъбаи ҳуқуқи давлатии
Институти фалсафа, сиёсатиносии ва
ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон,
н.и.ҳ., дотсент*

**ДАР БОРАИ ОМУӢЗИШ ВА ТАҲҚИҚИ МАСОИЛИ ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНИИ
ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Калидвожаҳо: *Ҳуқуқи конститусионӣ; омӯзиш ва таҳқиқ; масоил ва мулоҳиза.*

Ключевые слова: *Конституционное право; изучение и исследование; проблемы и суждения.*

Keywords: *constitutional law; study and research; problems and judgments.*

Раванди ба таври эволюсионии гузариш аз давлатдорӣ дар заминаи ҳокимияти шӯравӣ қарордошта, ба давраи навини давлатдорӣ соҳибхитӣронаи тоҷикон қадом марҳаларо дарбар мегирад? Оё ислоҳоти конститусионии соли 1999, тағйиру иловаҳои солҳои 2003 ва 2016 ба Конституцияи с. 1994 ворид гардида, ин давраро ба анҷом расониданд. Ин саволхоест, ки ба инкишофи соҳаҳои ҳуқуқ, илми ҳуқуқшиносӣ, ташаккули низоми қонунгузорию ҷумҳурию ва таҷрибаи сохтмони давлатӣ робита доранд.

Пайдоиши илм, соҳа ва фанни таълимии Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давраи нави давлатдорӣ миллии рост меояд. Заминаҳои ҳуқуқӣ-сиёсии он Эълумия, Изҳорот ва қарорҳои Шӯрои Олии ҷумҳурию солҳои 1990–1991 дар бораи соҳибхитӣрии давлатии Тоҷикистон мебошад. Дар шакли олии ҳуқуқӣ таҳкурсии бунёди Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути тағйиру иловаҳои сершумор ба Конституцияи Тоҷикистон соли 1978 гузошта шуда буд. То қабули конституцияи давраи соҳибхитӣрии Тоҷикистон, аксари арзишҳои давлатдорӣ нав (ба монанди аз сарбории мафкуравӣ озодгаштани номи давлат, муайян кардани сохтори ҳудудии давлат, моҳияти давлат, эътирофи ғуноғунандешии сиёсӣ ва мафкуравии ҳаёти ҷамъиятӣ, хотима гузоштан ба низоми якҷизбӣ, баробарҳуқуқии шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ, усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ва ғайра) дар конституцияи пешина

муқаррар шуда буданд. Ин ва ҳамаи дигар арзишҳои давлатдорӣ нав бо роҳи даставвал дар конституцияи пешина ба худ ҷой пайдо кардан ва амал намудан, як навъ аз санҷиш гузашта, ба давраи нави давлатдорӣ ва инкишофи ҷомеа мувофиқ омадани худро тасдиқ карданд. Аз низоми иқтисодӣ давлатишуда ва хоҷагидорӣ планӣ гузаштан ба бозори озод ва соҳибқорӣ, тавассути тағйиру иловаҳои ба Конституцияи пешина ва қонунҳо ворид гардида, расмӣ шуданд.

Албатта, мо дар ин ҷо фақат самтҳои мусбӣ танзими ҳуқуқии муносибатҳои нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки минбаъд дар конституцияи нав ҷой пайдо карданд, сухан меронем. Дар асл наслҳои солҳои 90-уми асри гузашта, хуб дар хотир доранд, ки сиёсати хусусигардонӣ ва ғайри- давлатигардонӣ боиси талаву тороҷи моликияти умумихалқии давлатӣ ва ҷамъиятӣ, қашшоқ гардидани аксари мардум, маҳрум гардидан аз захираҳои ҷандин насл ғунқарда гардид.

Мавзӯҳои танзимномаии Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мавзӯҳои танзимномаии Ҳуқуқи давлати шӯравӣ фарқ доранд. Дар давраи шӯравӣ фанни Ҳуқуқи давлатии шӯравӣ мавқеи мутлақ дошт ва дар тамоми ҳудуди ИҶШС омӯхта мешуд. Дар барномаи таълимии омӯзиши фанни мазкур фақат як боби муҳтасар ба вазъи ҳуқуқии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ бахшида шуда буд. Ва дар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, аз ҷумла дар мактабҳои олии ҳуқуқӣ ба навиштани ки-

тобҳои дарсии ҳуқуқӣ иҷозат набуд. Рисолаҳои илмӣ оид ба мавзӯҳои ҳуқуқи давлатӣ ва ҷопи онҳо пас аз назорати сензураи давлатӣ хеле кам то ба нашр мерасиданд.

Дар марҳаллаи нави соҳибхитиёр гардидаани Тоҷикистон илм ва фанни Ҳуқуқи конституционӣ дар заминаи дастовардҳои илми Назарияи давлат ва ҳуқуқи миллӣ инкишоф меёбад. Аммо ҳуди илми назарияи давлат ва ҳуқуқ низ дар марҳаллаи нави муқаммалгардӣ ва таҳқиқи масоили нави ташаккули давлатдорӣ ва ҳуқуқӣ ҷумхурӣ мебошад. Бинобар ин, дастовардҳои илмҳои ҳуқуқӣ соҳавӣ, аз ҷумла ҳуқуқи конституционӣ, ба пешрафти минбаъда ва ҷуқур гаштани сатҳи таҳқиқотҳои илмии Назарияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон мусоидат менамоянд (1, 26–31).

Вале набояд сарфи назар кард, ки Ҳуқуқи конституционии ҚТ дар шаклу мазмуни хос бо усули идоманокии таъинот, низоми ҷойгиршавӣ ва ҳадди танзимнамоии муносибатҳои ҳуқуқии конституционӣ бо ҳуқуқи собиқ давлатӣ шӯравӣ робита дорад. Зеро заминаҳои илмии муайянсозии меъёрҳои он, доираи мавзӯҳои танзимнамоӣ, яъне предмети омӯзиши он, истифодаи услубҳои (методҳои) танзими муносибатҳои ҳуқуқии конституционӣ бо заминаҳои илмии ҳуқуқи давлатӣ дар як маҷро қарор доранд. Дар таҳқиқи омӯзиши меъёрҳо ва муносибатҳои Ҳуқуқи конституционии ҚТ омилҳои мазкурро ба асос гирифтанд, ҳадафи қонун, сифати он, шаклу мазмуни он, риояи шудани қоидаҳои ҳуқуқии техникӣ ва ғайраро ба инобат гирифтандро тақозо мекунад.

Аз соли 1992 инҷониб даставвал дар факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, минбаъд дар факултетҳои навтаъсисёфтаи ҳуқуқии Донишгоҳҳои ҷумхурӣ ба омӯзиши фанни Ҳуқуқи конституционии ҚТ шурӯъ карданд. Дар ҳамин давра фанни мазкур устувор гашта, соҳаи намоёни ҳуқуқи ҷумхурӣ будани худро исбот кард. Сарчашмаҳои таълимию илмии он бунёд карда шуд. Аввалин китоби дарсии соҳавии ҳуқуқӣ дар ҷумхурӣ, маҳз китоби Ҳуқуқи конституционии ҚТ бо забони тоҷикӣ дар соли 1997 нашр гардид ва нашри ҷоруми он соли 2017 ҷоп шудааст (2). Соли 2017 китоби дарсии мазкур аз тарафи устодони кафедраи ҳуқуқи конституционии ДМТ бо забони русӣ аз ҷоп бароварда шуд. Илова ба ин оид ба зерсоҳаҳои Ҳуқуқи конституционии ҚТ: фанҳои Ҳуқуқи парлумонии ҚТ, Ҳуқуқи интихобот ва низоми интихобот дар ҚТ ва чанде дигар китобҳои дарсӣ нашр шуданд.

Дар заминаи Конституцияи ҚТ с.1994 қонунгузорию соҳаи Ҳуқуқи конституционӣ ташаккул ва инкишоф меёбад. Таҷрибаи соҳаи давлатӣ дар асоси низоми қонунгузорию нав сурат гирифта, то рафт муқаммал мегардад. Аксари қонунҳои зарурии соҳаи Ҳуқуқи конституционӣ ҳоло қабул шуда, амал карда истодаанд. Акнун марҳаллаи муқаммал гардонидани онҳо идома дорад (3, 103–116).

Бо мурури ривочи фаъолияти амалии мақомоти ҳокимияти давлатӣ номгуӣ қонунҳо афзуда, доираи фарогирии танзими муносибатҳои ҳуқуқии конституционӣ то рафт васеъ мегардад. Аммо бо вучуди ин зарурият ба идомии танзими муносибатҳои ҳуқуқии конституционӣ ҳамонҳо боқӣ мемонад. Ба андешаи мо, оид ба масоили зерини ҳуқуқи конституционӣ қабули қонунҳо ба мақсад мувофиқ аст: 1) Дар бораи раванди қонунгузорӣ дар ҚТ; 2) Дар бораи субъектони ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ; 3) Дар бораи дархости вакилӣ; 4) Дар бораи дахлнопазирии вакили халқ; 5) Кодекси мурофиавии парлумонӣ; 6) Кодекси мурофиавии судии конституционӣ; 7) Кодекси мурофиавии интихобот ва ғайра.

Дар марҳаллаи ҳозира баробари бунёди сарчашмаҳои омӯзиши ҳуқуқи конституционӣ, ҳамчунин қори таҳқиқи масоили актуалии он ривоч меёбад. Таъсиси шӯбаи давлат ва ҳуқуқ дар назди Институти фалсафа дар солҳои 90-уми асри гузашта, дар заминаи он дар солҳои 2006–2007 таъсисёбии Институти давлат ва ҳуқуқи АИ ҚТ бо чандин шӯбаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, дар инкишофи илми давлатшиносӣ ва ҳуқуқшиносии ҷумхурӣ ҳодисаи нодире гардид. Гарчи соли 2014 Институти мазкур бо Институти фалсафа ва сиёсатшиносӣ муттаҳид карда шуд, аммо шӯбаҳои илмии он нигоҳ дошта шуданд ва ҳатто ривоч ёфтанд. Чанд сол аст, ки шӯбаи ҳуқуқ ва қонунгузорию соҳавӣ ба ду қисм – шӯбаи ҳуқуқи давлатӣ ва чанд шӯбаҳои соҳавии ҳуқуқӣ ҷудо карда шуданд. Ин омил ба пешравии қори илмӣ-таҳқиқотии соҳаи ҳуқуқи давлатӣ мусоидат намуд. Ва натиҷаи фаъолияти шӯбаи ҳуқуқи давлатӣ дар асарҳои ходимони илмии он, дар рисолаҳои дастаҷамъӣ, дар маводҳои конфронсҳои илмии ба ҷоп расида, дар рисолаҳои номзадии унвонҷӯён инъикос меёбад. Солҳои охир чандин ходимони шӯбаи мазкур (Иброҳимов С. ва Гадовев Б.) рисолаҳои докторӣ (Марифхонов Р. ва Муродов А.) рисолаҳои номзадиро ҳимоя карда, ба фаъолияти босамараи илмӣ машғуланд.

Бо ташаббуси Институти давлат ва ҳуқуқ таъсиси маҷаллаи илмии ҳуқуқӣ «Маҷаллаи академии ҳуқуқ» (Академический юридический журнал), дар ба чоп расидани мақолаҳои илмии ходимони шуъбаҳои ҳуқуқ воситаи хеле муҳим мебошад. Ҳамчунин нашри маҷаллаи илмии Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АИ ҚТ, ки дар он баробари дигар фаслҳо, фасли махсус ба Ҳуқуқи конститутсионӣ бахшида шудааст, дар таҳқиқи мавзӯҳои актуалии давлатшиносӣ воситаи хеле муҳим гардид (4, 16–23).

Дар ҳадди Институти мазкур ва шуъбаҳои самти ҳуқуқи он иқдомҳои назарраси илмӣ-таҳқиқотӣ ба анҷом расонида мешаванд. Онҳо иборатанд, аз:

1. Гузаронидани конфронсҳои илмии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ оид ба мавзӯҳои мубрами ҳуқуқи давлатӣ, хусусан, бахшида ба чашнвораи Конститутсияи ҚТ.

2. Таҳия ва нашри рисолаҳои бунёди оид ба мавзӯҳои соҳаи ҳуқуқи конститутсионӣ (давлатӣ).

3. Пешниҳоди тақризу хулосаҳо ба лоиҳаи қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, Барнома ва Концепсияҳои аз тарафи мақомоти давлатӣ пешниҳодшуда. Хусусан, дар фаҳмондадиҳии моҳият, мазмун ва таъиноти Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олӣ оид ба самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ, ҳиссаи ходимони илмӣ калон аст.

4. Аз тарафи ходимони илмӣ роҳбарӣ ба рисолаҳои илмии унвонҷӯён ва ба Ҳимоя омода намудани онҳо.

5. Таҳлили таҳқиқи мавзӯҳои актуалии соҳаи ҳуқуқи давлатӣ (конститутсионӣ) аз тарафи ходимони илми сохторҳои академӣ, таҳия ва дифои рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ.

Умуман, ҳиссаи ходимони илмии шуъбаҳои ҳуқуқи Академияи Илмҳои ҚТ дар таҳқиқи самтҳои муҳими илмҳои ҳуқуқӣ ва давлатшиносӣ калон аст.

Дар солҳои соҳибхитиёрии ҚТ бисёр марказҳои илмӣ ва таълимӣ пайдо шуда, амал мекунанд, ки дар онҳо таҳқиқи масоили ҳуқуқӣ, аз ҷумла мавзӯҳои илми ҳуқуқи конститутсионӣ ба роҳ монда шудааст. Яке аз чунин марказҳои илмӣ – Маркази миллии қонунгузори назди Президенти ҚТ мебошад, ки сол то сол дастовардҳои он назаррас мегардад. Хулосаю тақлифҳои сершумори Маркази мазкур ба лоиҳаи қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ба баланд шудани сифати қонунҳо, мукамал гаштани мазмуну муҳтавои онҳо мусоидат ме-

намоянд. Гузаронидани конфронсҳои илмии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ оид ба мавзӯҳои гуногуни ҳуқуқӣ, аз ҷумла дар бораи фаъолияти қонунгузори Маҷлиси Олии ҚТ, низомии қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ғайра ба ҳукми анъана даромадааст. Нашри рисолаҳо, маҷмӯаи корҳои илмии ходимони Марказ, фарҳангҳои соҳавии ҳуқуқӣ барои инкишофи илми ҳуқуқи ҷумҳурӣ ва баланд шудани фарҳанги ҳуқуқи аҳоли хеле муфиданд. Махсусан, чопи маҷаллаи илмӣ-амалии «Қонуният» (Законодательство), ба яке аз минбари намоёни нашриҳои ҳуқуқи ҷумҳурӣ табдил ёфтааст. Аллакай чандин қормандони илмии маркази мазкур оид ба масоили муҳими давлатшиносӣ рисолаҳои илмии худро ба анҷом расониданд ва ё дар арафаи ба анҷомрасонӣ мебошанд.

Масоили мубрами илми Ҳуқуқи конститутсионӣ ҳоло дар Донишгоҳи Русияю Тоҷикистон (славянӣ), Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ, Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, тичорат ва сиёсат, Академияи ВКД, Донишгоҳи идоракунии назди Президенти ҚТ, дастгоҳи Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ дар ҳадди муайян омӯхта, таҳқиқ карда мешаванд. Дар онҳо бо тадриҷ шумораи омӯзгорон ва қормандони соҳибунвон меафзояд.

Бо вучуди ин, маркази омӯзиш ва корҳои таҳқиқоти илмии мавзӯҳои бунёдии (фундаменталии) Ҳуқуқи конститутсионии ҚТ дар ҷумҳурӣ кафедраи ҳуқуқи конститутсионии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ мебошад. Аъзоёни он баробари фаъолияти таълимию тарбиявӣ ба қори таҳқиқоти илмӣ, таҳияи рисолаҳои илмӣ ва дифои онҳо машғул ҳастанд. Захираи кадрҳои илмии соҳаи Ҳуқуқи конститутсионии ҚТ маҳз дар ҳамин муассисаи таълимию илмӣ ташаккул меёбанд. Гарчи то дирӯз дар ҷумҳурӣ Шӯрои дифои рисолаҳои илмӣ оид ба мавзӯҳои ҳуқуқи конститутсионӣ мавҷуд набуд, сарфи назар аз ин устодони кафедра берун аз ҷумҳурӣ соҳибунвон мегардиданд. Ҳоло бошад дар ҷумҳурӣ Комиссияи Олии аттестатсионӣ таъсис ёфта, аз соли 2018 Шӯрои оид ба дифои рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дар назди ДМТ ба фаъолият шурӯъ кардааст. Аллакай дар он чандин унвонҷӯён рисолаҳои номзадӣ ва доктории худро Ҳимоя карданд. Рисолаҳои чандин устодони кафедраи ҳуқуқи конститутсионӣ дар арафаи дифоъ мебошанд.

Аз ҷониби устодони кафедраи мазкур ҳар сол чандин китобҳои дарсӣ, маводҳои

таълимӣ, мақолаҳои илмӣ ва рисолаҳо оид ба мавзӯҳои ҳуқуқи конституционӣ ба ҷоп расонида мешаванд. Чандин рисолаҳои дастаҷамъӣ, луғатҳо ва фарҳангҳои соҳаи ҳуқуқи конституционӣ нашр мегарданд. Дар назди кафедра ҷопи ду маҷалла: маҷаллаи илмӣ-амалии «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» ва маҷаллаи илмӣ-иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ», ки дар як сол чор шумораи нашр мешаванд, ба роҳ монда шудааст. Дар онҳо бештар мақолаҳои илмӣ устодони кафедра оид ба мавзӯҳои ҳуқуқи конституционӣ ва ҳуқуқи маъмурӣ ба ҷоп мерасанд.

Ҳуқуқи конституционии ҚТ ҳоло дар чандин самтҳо ривож меёбад:

– қонунгузори соҳаи ҳуқуқи конституционӣ дар шакл, мазмун, ҳаҷм ва ғайра дар инкишоф аст;

– таҷрибаи қонунгузорӣ мукамал гардида, ба ташаккули низоми нави санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ асос гузоштааст;

– ҳуқуқи конституционӣ бештар ба меъёрҳои конституционӣ (конститутсия, қонунҳои конституционӣ, қонунҳои тавассути раёйпураи қабулшуда) асос ёфтааст;

– меъёрҳои ҳуқуқи конституционӣ муносибатҳои ҷамъиятии сатҳи баланди сохтори давлатӣ, ҳокимиятдории халқ, сохтори ҳудудии давлат, сохтори ҳудудии маъмурӣ, вазъи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, низоми тартиби таъсис ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатиро муқаррар ва танзим менамоянд;

– ҳуқуқи конституционӣ ҳамчун илми ҳуқуқшиносӣ меъёрҳои ҳуқуқи конституционӣ ва муносибатҳои ҷамъиятии онҳо танзимнамударо дар раванди пайдоиш ва инкишофи онҳо меомӯзад ва таҳқиқ менамояд;

– ҳуқуқи конституционӣ ҳамчун соҳаи намоёни ҳуқуқи ҷумҳурӣ, ҳамчун фанни таълимӣ дар мактабҳои олии омӯхта шуда, сарчашмаҳои ба худ хос дорад;

– ҳуқуқи конституционӣ ба пайдоиши падидаҳои (институтҳои) ҳуқуқие асос гузоштааст, ки онҳо дар низоми ҳуқуқи конституционӣ ҷойи махсусро ишғол менамоянд. Масалан, падидаҳои соҳибхитиёрии халқ, соҳибхитиёрии миллат ва давлат; гуногунандешии (плюрализми) сиёсӣ ва мафкуравӣ; шаклҳои бевосита ва намоёндагии ҳокимиятдории халқ; дахлнопазирӣ ва тақсимнашаванда (бутунии) будани ҳудуди ҷумҳурӣ; шакли идораи президентии ҷумҳурӣ, худидораи маҳаллӣ ва ғайра. Баъзеи онҳо ҳамчун шоха ё зерсоҳаи алоҳидаи

ҳуқуқи конституционӣ амал мекунанд (масалан, ҳуқуқи парлумонӣ, ҳуқуқи интихоботӣ, назорати конституционӣ, мақомоти худидораи маҳаллӣ ва ғайра).

Баробари ин дар низоми ҳуқуқи конституционӣ оид ба танзим ва омӯзиши баъзе падидаҳо масоил ҷой доранд. Масалан, дар давраи шӯравӣ фанни таълимие таъсис ёфта, бо номи «Сохтмони Шӯравӣ» (Советское строительство) дар факултетҳои ҳуқуқи донишгоҳҳо омӯхта мешуд. Дар доираи он низоми қонунгузорӣ дар бораи ташкил ва фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, таҷрибаи кори онҳо дар якҷоягӣ омӯхта мешуд. Бо таъсиси мақомоти худидораи маҳаллӣ омӯзиши фанни мазкур қатъ ёфт. Таҷрибаи чандинсолаи дар фанни «Низоми намоёндагӣ» муттаҳид кардан ва омӯختани муносибатҳои мазкур дар факултети ҳуқуқшиносии ДМТ дастгирӣ наёфт. Ҳоло ҳамон муносибатҳои ҷамъиятӣ ва меъёрҳои ҳуқуқи онҳоро танзимкунанда дар доираи ду фан: фанни мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва фанни мақомоти худидораи маҳаллӣ омӯхта мешаванд.

Дар солҳои бозсозии сохтори шӯравӣ ва арафаи соҳибхитиёр гардидани ҷумҳурӣ чандин навигарҳои сатҳи ҳуқуқи конституционӣ пайдо шуданд, ки онҳоро дар сатҳи лозимӣ танзим намудан ва таҳқиқ кардан муҳим буд. Аз ҷумла:

– интихоботи бисёрномзадӣ;

– низоми бисёрхизбӣ, ҳамчун усули сохтори конституционӣ;

– парлумони касбӣ;

– идораи президентӣ;

– назорати конституционии махсус;

– таҷзияи ҳокимияти давлатӣ;

– худидораи маҳаллӣ;

– конституционализм;

– парламентаризм. Ва боз чандин падидаҳои ҳуқуқи конституционӣ бо тадриҷ дар сатҳи конституционӣ ва қонунҳои ҷумҳурӣ танзим ёфтаанд, ки омӯзиш ва таҳқиқи илмӣ онҳо ба чандин омилҳо алоқаманд мебошанд.

Рафти инкишофи таҷрибаи сохтмони давлатӣ ва ҳалли масоили идоракунии ҷумҳурӣ ба пайдоиш ва рушди падида ва мавзӯҳои нави ҳуқуқи конституционӣ сабаб мегарданд, ки омӯзиш ва таҳқиқи онҳо вазифаи хеле масъули конститутсияшиносҳо мебошад. Хусусан, таъсиси падидаи ҳуқуқи конституционии Асосгузори сулҳу ваҳдати

миллӣ – Пешвои миллат, ки ба шахсияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон робита дорад, дар назди илми ҳуқуқи давлатӣ масоили хеле масъулиятнок мегузорад. Муайян кардани таъсири падидаи ҳуқуқии конституционии мазкур ба таҷрибаи минбаъдаи идоракунии давлатии ҷумҳурӣ, таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни он имрӯз яке аз масоили муҳими илми ҳуқуқи давлатӣ мебошад. Аз хамин қабил мавзӯҳо дар робита бо ҳифзи ҳуқуқи инсон таъсиси Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон мебошад, ки таҳқиқи илмии ҷойи он дар низоми механизми ҳифзи ҳуқуқи инсон ва фаъолияти он ҳанӯз оғоз наёфтааст.

Дар танзими муносибатҳои ҳуқуқии конституционӣ баробари мукамал гаштани меъёрҳои моддӣ, ҳиссаи меъёрҳои муурофиавӣ то рафт меафзояд. Баъзеи онҳо ба тарзи кодификатсионӣ ва системанокӣ муттаҳид карданро тақозо менамоянд. Дар баъзе самтҳои мушаххас кӯшиши тавассути кодексиҳои муурофиавии интиҳоботӣ, судии конституционӣ, муурофиавии парламентӣ, муурофиавии Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ ва ғайра танзимнамоӣ дар арафаи баҳсу мулоҳизаҳои илмию амалӣ қарор доранд.

Дар сатҳи факултетҳои ҳуқуқии донишгоҳҳо ба роҳ мондани омӯзиши фанни Ҳуқуқи конституционии мамлакатҳои хориҷӣ бо чандин омилҳо алоқаманд гардидааст, ки роҳҳои ҳалли онҳо ҳанӯз муайян нашудааст. Ин омил ба сатҳи омӯзиш ва таҳқиқи илмии Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсири муайян дорад.

Ҳолатҳои қайд ёфта дар бораи инкишофи омӯзиш ва таҳқиқи масоили илм ва фанни ҳуқуқи конституциониро дар давраи соҳибхитиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳанд. Баробари ин, бояд гуфт, ки сатҳи таҳқиқи муносибатҳои ҳуқуқии конституционӣ гуногун аст. Дар ин ҷо мо онҳоро шартан ба се гурӯҳи зерин ҷудо менамоем.

1. Дар аввал он мавзӯҳоеро номбар менамоем, ки аз тарафи олимони давлатшиносии ҷумҳурӣ нисбатан муфассал таҳқиқ гаштаанд:

– масоили илмӣ оид ба ҷойи Конститутсия дар низоми ҳуқуқ ва қонунгузорӣ, моҳият, мазмун ва давраҳои инкишофи он;

– оид ба масоили ҳокимиятдорӣ халқ ва шаклҳои амалӣ гардидани онҳо;

– оид ба масоили сохтори ҳудудии давлат ва сохтори маъмурии ҳудудии Тоҷикистон;

– дар бораи самтҳои гуногуни ҳуқуқи инсон ва механизмҳои амалӣ намудани онҳо;

– масоили вазъи ҳуқуқии конституционии Маҷлиси Олӣ – парламенти ҷумҳурӣ, шаклҳои фаъолият, сохторҳои палатаҳо ва салоҳияти онҳо;

– тартиби таъсис, ҳайат, шакли қорӣ, ҳадди ваколат ва хусусияти санадҳои Суди конституционии ҚТ.

2. Баробари ин, баъзе мавзӯҳои ҳуқуқи конституционӣ дар сатҳи ибтидоӣ, яъне ҳанӯз нопурра таҳқиқ гардидаанд, ба ин гурӯҳ тааллуқ доранд:

– дар бораи самтҳои назариявӣ ва амалии соҳибхитиёрии миллат ва давлат, сатҳи амалӣ шудани онҳо;

– дар бораи вазъи ҳуқуқии конституционии Президенти ҚТ, вазъи ҳуқуқии конституционии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат;

– дар бораи масъалаҳои заминаҳои ҳуқуқии пайдо кардан ва қатъ гардидани шахрвандии ҚТ;

– дар бораи мазмун, таъинот ва қафолатҳои ҳуқуқи озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд;

– дар бораи масъалаҳои вазъи ҳуқуқии мақомоти худидораи маҳаллӣ;

3. Дар илми Ҳуқуқи конституционии ҚТ масоили актуалии ҳанӯз таҳқиқнашуда низ хеле зиёданд. Аз ҷумла:

– оид ба асосҳои ҳуқуқии конституционии соҳибхитиёри ва тамомияти арзии Тоҷикистон;

– дар бораи заминаҳои ҳуқуқии конституционии дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ (плюрализми сиёсӣ) ба роҳ мондани ҳаёти ҷамъиятӣ;

– дар бораи вазъи ҳуқуқии конституционии Ҳукумати ҚТ ва ҷойи он дар низоми ҳокимияти иҷроия;

– дар бораи вазъи ҳуқуқӣ, таъсис ва фаъолияти Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҚТ;

– дар бораи салоҳияти давлат ва таносуби он бо салоҳияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ;

– дар бораи мазмун, таъинот ва қафолати ҳуқуқ ва озодихои мушаххаси инсон ва шахрванд;

– дар бораи роҳу воситаҳои иштироки шахрвандон дар қори идоракунии давлатӣ;

– дар бораи озодии виҷдон, мазмун, таъинот ва роҳҳои амалӣ гардидани он;

– дар бораи вазъи ҳуқуқии конституционии вакили халқ ва қафолати дахлнопазирии он;

– дар бораи асосҳои ҳуқуқии конституционии масъулият ва ҷавобгарии мансабдорони мақомоти давлатӣ;

– дар бораи низоми намояндагии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;

– дар бораи роҳҳои тақмили низоми мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;

– дар бораи вазъи ҳуқуқии Дастгоҳи иҷроияи Раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия;

– дар бораи низоми мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия.

Чи тавре, ки дида мешавад, мавзӯҳои ҳанӯз кам ва ё тамоман таҳқиқнашудаи илми Ҳуқуқи конституционии ҚТ хеле бисёранд. Бинобар ин, зарур аст, ки марказҳои илмӣ кушиши таҳқиқотчиёро бештар ба масоили ҳанӯз безытибормонда, равона намоянд. Барои амалӣ шудани чунин иқдом ба марказҳои илмӣ зарур аст, ки дар хусуси мавзӯҳои илмӣ аллакай дар сатҳи муайян таҳқиқшуда ва ё ҳоло таҳқиқшаванда, ба яқдигар сари вақт ахбор диҳанд. Дар ин кор нақши мутобиксозии Комиссияи Олии аттестатсионӣ бояд хеле

фаъол ва чунин ахборро ба доираи васеи муштариён дастрас намояд. Бо ин мақсад нашри маҷаллаи иттилоотии Ахбори Комиссияи мазкур муҳим мебошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Сативалдыев Р.Ш. Развитие теории государства и права в Таджикистане в постсоветский период // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал.– 2017.– №1(05).– С.18–25.

2. Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум. 2017. Офсет-Империя.– 762 с.

3. Имомов А. Пайдоиш ва инкишофи илми ҳуқуқи конституционӣ (давлатшиносӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Академияи Илмҳои ҚТ, силсилаи фалсафа ва ҳуқуқ.– 2011.– №3.– С.103–116.

4. Имомов А. Ҳолати рушди илмҳои ҳуқуқии давлатшиносӣ // Қонунгузорӣ. Законодательство.– 2013.– №2. –С.16–23.

Аннотатсия

Дар бораи омӯзиш ва таҳқиқи масоили ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур ҳолати омӯзиш ва таҳқиқи илмӣ масоили Ҳуқуқи конституционии ҚТ баррасӣ шудааст. Нақши мактабҳои олии ҳуқуқӣ ва марказҳои ҳуқуқии ҷумҳурӣ оид ба ташкили омӯзиш ва таҳқиқи илмӣ масоили ҳуқуқии конституционӣ қайд ёфтааст. Баробари дастовардҳои калон дар ташкили омӯзиш ва таҳқиқи илмӣ масоили муҳими ҳуқуқи конституционӣ, ҳамчунин мавзӯҳои номбар шудаанд, ки ҳанӯз бояду шояд таҳқиқ нашудаанд.

Аннотация

Об изучении и исследовании конституционных прав Республики Таджикистан

В данной статье рассматриваются состояние изучения и научного исследования проблем Конституционного права РТ. Отмечается роль вузов и юридических центров республики по организации изучения и научного исследования конституционно-правовых проблем. Наряду с большими успехами в организации изучения и научного исследования, важнейших тем конституционного права, перечисляются темы, которые недостаточно исследованы или ещё совсем не исследованы.

Annotation

On the study and study of constitutional rights of the Republic of Tajikistan

This article discusses the state of study and scientific research of the problems of the Constitutional Law of the Republic of Tajikistan. The role of universities and legal centers of the republic in organizing the study and scientific research of constitutional and legal problems is noted. Along with great successes in the organization of study and scientific research, the most important topics of constitutional law, topics that are not sufficiently studied or not yet explored are listed.

Бобокалонов Ғ. М.,
сардори шуъбаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат,
муҳочират ва иҷтимоии Маркази миллии
қонунгузориши назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон н.и.х. дотсенти кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРӢ ОИД БА МЕҲНАТ

Калидвожаҳо: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузорӣ оид ба меҳнат, ташаккули қонунгузорӣ оид ба меҳнат, манъи меҳнати маҷбурӣ, ҳифзи меҳнат

Ключевые слова: Конституция Республики Таджикистан, законодательство о труде, развитие законодательства о труде, запрещение принудительного труда, охрана труда.

Keywords: Constitution of the Republic of Tajikistan, labor legislation, development of labor legislation, prohibition of forced labor, labor protection.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии худ дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба таҷлили Рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид доштанд, ки дар сатҳи Конститутсия инсон ва ҳуқуқи озодии ӯ ҳамчун арзиши олии эътироф шудааст, ки мавҷудияти ин меъёр баёнгарии амалан ба ҷомеаи мутамаддини муосир пайвастании Тоҷикистон мебошад ва дар айни замон шаҳодати он аст, ки кишварии мо дар бунёди ҷомеаи демократӣ ва давлати иҷтимоӣ пойдевори устувор ва заминаи бозғамӣ гузашта истодааст [1].

Барои татбиқи намудани сиёсати давлатии ислоҳот дар бунёди ҷомеаи демократӣ, давлати иҷтимоӣ, баланд бардоштани ҳифзи иҷтимоӣ, сатҳи неқӯаҳволии шаҳрвандон ва танзими самаранокии он аз қабули қонунҳо, аз ҷумла, дар танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба меҳнат вобастагии калон дорад.

Бояд таъкид дод, ки мавқеи қонунгузорию миллӣ ва ҳолати воқеии он дар самти амалишавии ҳуқуқ ба меҳнат на танҳо нишондиҳандаи баландии маърифати фарҳангии маънавии ҷомеа мебошад, балки ин иқдом бевосита ба равандҳои сиёсати иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсати давлат низ таъсири ҳудро мерасонад ва ҳамчун қафолати муҳими амалишавии ҳуқуқи шахс ба меҳнат маҳсуб меёбад.

Қонунҳо ҳамчун манбаи ҳама гуна соҳаҳои ҳуқуқ қувваи олии ҳуқуқиро доро мебошанд. Дар байни онҳо, албатта ҷойи асосиро Консти-

тутсияи ишғол менамояд, ки ҳамчун сарчашмаи ҳамаи соҳаи ҳуқуқ хизмат менамояд.

Дар баробари инкишофи ҷомеаи инсонӣ ва мураккаб гардидани муносибатҳои ҷамъиятии ҷомеа, нуфӯз ва саҳми қонунгузорӣ оид ба меҳнат бештар мегардад. Дар ҳаёти имрӯза, қабл аз ҳама нақши давлат дар идора намудани соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, алаҳусус ҳаёти иҷтимоӣ, ки яке аз умдатарини проблемаҳои ҳаёти инсонӣ маҳсуб меёбад, инчунин, таъмини қонуният дар муносибатҳои меҳнатӣ, муҳим мебошад.

Чӣ тавре, ки дар Паёми навбатии худ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд: «Танзими давлатии муносибатҳои меҳнатӣ, шуғли аҳоли, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, касб-омӯзи ва муҳочирати аҳоли ба суботи иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли таъсири бевосита дорад» [2].

Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат, ки аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маншаъ мегирад, баҳри танзими муносибатҳои меҳнатӣ равона шуда, ҳамчун манбаи асосии ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқии давлат фарогири тамоми танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ маҳсуб гашта, инчунин, ба сифати шакли ҳуқуқии дарки самтҳои рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ баромад менамояд.

Инак аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 25 сол сипарӣ мегардад, ки нуфузи худро дар арсаи ҷаҳонӣ боз ҳам мустақкам намуда, дар байни давлатҳои дунё мавқеи аввалинҳоро ишғол намудааст.

Вобаста ба ин, олими шинохтаи ҳуқуқи ватанӣ академик Маҳкам Маҳмудзода дар асари худ «Конститутсия заминаи ташаккули низоми ҳуқуқи миллӣ», зикр намудаанд, ки «Конститутсияи мамлакат ҳамчун санади дорои қувваи олии ҳуқуқӣ дар таърихи начандон тӯлоии худ ифодакунандаи сиёсати амиқи пешгирифтаи давлату Ҳукумати кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ эътироф шуда, барои эҳтиром гузоштан ба арзишҳои пазируфташудаи инсонӣ ба монанди риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодагии инсон, таъмини шароити мусоид барои зиндагии арзандаи ҳар шахс ва устувории ваҳдати миллӣ заминаи воқеӣ гузошта, аз ҷониби коршиносони байналмилалӣ яке аз беҳтарин Конститутсияҳо эътироф шудааст» [3].

Бояд тазакурр дод, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои миллати тамаддунсози мо падидаи бемислу боаззамати таърих буда, волотарин ва боарзиштарин дастоварди давлати соҳибистиқлоли тоҷикон мебошад. Ин гуфтаҳо аз он гувоҳӣ медиҳад, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти муҳими таърихӣ дорад.

Лозим ба ёдоварист, академик Фозил Тоҳиров дар яке аз асарҳои худ «Проблемаҳои актуалии таърих ва назарияи давлат ва ҳуқуқ дар шароити истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин зикр намудааст: «Баъд аз он, ки дар таърихи 9 сентябри соли 1991 мустақилияти давлатии Тоҷикистон эълон гардид, ду маротиба (моҳи феврالی соли 1992 ва моҳи июни соли 1993) комиссияҳои таҳияи Конститутсия ташкил карда шуд. Вале бо сабаби тезу тунд шудани вазъи ҷамъиятию сиёсӣ раванди конститусионӣ дар кишвари мо ба таъхир афтод ва танҳо бо ташаббуси Пешвои миллат 6 ноябри соли 1994 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ (референдум) Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид» [4].

Олими шинохтаи ватанӣ Саид Раҷабов дар мақолаи худ дар мавзӯи «Маҷлиси Олӣ – мақоми Олии Намояндагии Ҳокимияти Давлатӣ», ишора намудаанд, ки «Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иҷлосияи 17-уми даъвати дувоздаҳум, ки 25 июни соли 1993 доир гардида буд, Комиссияи конституциониро таҳти роҳбарии Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Раҳмонов Э.Ш. дар ҳай-

ати 62 нафар аъзоён таъсис дод. Комиссия дар муддати 9,5 моҳ ин ҳуҷҷати муҳимро тайёр намуда, 13 апрели соли 1994 ба раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба муҳокимаи умумихалқӣ тавсия шуд ва дар муҳокимаи он 1 млн. 200 ҳазор нафар шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок намуда, 8,5 ҳазор таклифу эродҳо, пешниҳод гардид. 21 июли соли 1994 ба овоздиҳии умумихалқӣ пешниҳод гардид» [5].

Оид ба натиҷаи расмӣ раъйпурсӣ олими шинохтаи ҳуқуқи ватанӣ Ашурбой Имомов дар китоби Ҳуқуқи конститусионӣ навиштааст, ки «6 ноябри соли 1994 оид ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон раъйпурсии умумихалқӣ гузаронида шуда, натиҷаи расмӣ раъйпурсӣ чунин буд: дар 64 ҳавзаи овоздиҳӣ 2 685 724 шаҳрванд ба рӯйхат гирифта шуда, дар раъйпурсӣ 2 535 437 нафар ё ки 94,4% ширкат варзиданд. Ба тарафдории Конститутсия 2 352 554 нафар, ё ки 87,59%, муқобили Конститутсия 105 300 нафар, ё ки 3,92% овоз доданд. Бо ҳамин натиҷа Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 маъқул доништа шуда, ба амал даромад» [6].

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд меъёрҳои ҷой дода шудаанд, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат аз онҳо асос ёфтааст, аз ҷумла, моддаҳои 17, 28, 35, 37, 39 ва ғайра.

Дар заминаи татбиқи бомароми меъёрҳои конститусионӣ танҳо моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем. Тибқи муқаррароти моддаи 35 Конститутсия ҳар кас ба меҳнат, интиҳоби озодонаи касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҷимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ, ба музд ба андозаи на камтар аз ҳадди ақали музди меҳнат ҳуқуқ дорад.

Инчунин, дар моддаи мазкур манъ будани ҳамагуна маҳдудият дар муносибатҳои меҳнатӣ, ҳуқуқ ба музди баробар барои иҷрои кори якхела, манъ будани меҳнати занон ва ноболиғон дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароиташон зарарнок мушаххас гардидааст.

Озодии меҳнат яке аз унсурҳои муҳимтарини озодии инсон ва шаҳрванд маҳсуб мешавад, ки он дар моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳуқуқи умда дар баҳши меҳнат сабт шудааст.

Интиҳоби озодонаи навъи фаъолият ва касб, ихтиёрдории озодона аз қобилияти меҳнатӣ, манъи маҳдудсозии ҳуқуқ дар муносибатҳои меҳнатӣ, манъи меҳнати маҷбурӣ,

хифзи меҳнат, ҳуқуқ ба шароитҳои одилонаю мусоиди меҳнатӣ ва музди баробар барои иҷрои кори баробарарзиш таҷассумгари озодии меҳнат мебошанд.

Зиёда аз он, озодии меҳнат ҳамчун самти муҳимтарини сиёсати иҷтимоии давлат, бояд барои шаҳрвандон кафолатҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро дар ҷодаи меҳнат, эҷоди шароитҳои барои ҳаёт сазовор, камолоти касбӣ ва шахсият таъмин намояд.

Озодии меҳнат дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардад. Шаҳрванд метавонад бо ин ё он корфармо ба муносибатҳои меҳнатӣ дохил шавад, ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул бошад, дар асоси ин ё он намуди шартномаи граждани корро иҷро намояд ё кор накунад. Ҳуқуқи фаъолияти меҳнат намудан ин ҳуқуқи мустаснои шахс буда, танҳо ба ӯ тааллуқ дорад [7].

Тибқи моддаи 16 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд аз ҳуқуқ ва озодиҳои эълоншуда истифода мебаранд ва баробари шаҳрвандони Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун пешбинӣ намудааст.

Яке аз ҳуқуқҳои эълоннамудаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар баробари шаҳрвандони Тоҷикистон, инчунин шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд бархӯрдоранд, ҳуқуқ ба меҳнат маҳсуб меёбад.

Дигар ҳуқуқҳои эълоннамудаи моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи меҳнат мебошад. Меъёри мазкур дар моддаи 345 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМ ҚТ), ки бобати ҳуқуқдории корманд ба бехатарӣ ва ҳифзи меҳнат бахшида шудааст, ба таври возеҳ пешбинӣ шудааст, чунин мебошад:

– ба ҷойи кори ба талаботи бехатарӣ ва ҳифзи меҳнат ҷавобгӯ;

– таъмин будан бо бинои санитарӣ-маишӣ, воситаҳои муҳофизати инфиродӣ ва коллективӣ, либоси махсус тибқи талаботи бехатарӣ ва ҳифзи меҳнат, инчунин шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ;

– муроҷиат ба мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва ё мақомоти маҳаллии он барои гузаронидани муоинаи шароит ва ҳифзи меҳнат дар ҷойи кор;

– шахсан ё ба воситаи намояндааш дар санҷиш ва тафтиши масъалаҳои, ки ба бехтар намудани шароит ва ҳифзи меҳнат вобаста аст, иштирок намояд;

– дар ҳолати ба вучуд омадани вазъе, ки ба ҳаёт ё саломатии ӯ таҳдид мекунад аз иҷрои кор даст кашида, дар ин ҳусус ба роҳбари бево-ситааш ё корфармо хабар диҳад;

– ба маълумот ва тайёрии касбии ба амнияти иҷрои уҳдадорихои меҳнатӣ зарур мутобиқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– ба гирифтани маълумоти дақиқ аз корфармо дар бораи шароити меҳнат, аз ҷумла дар бораи омилҳои зарарнок ё хатарноки истеҳсолӣ, хатари бемориҳои касбӣ ва дигар бемориҳо, дар ҳусуси воситаҳои муҳофизати инфиродӣ ва санитарӣ-гигиенӣ, имтиёз ва ҷубронҳои, ки вобаста ба ин корманд ба гирифтани онҳо ҳуқуқ дорад;

– ба нигоҳ доштани музди миёнаи меҳнат дар вақти боздоштани кори ташкилот бинобар номутобиқӣ ба талаботи бехатарӣ ва ҳифзи меҳнат;

– ба овардани шикоят нисбати амал ё беамалии ғайриқонунии корфармо оид ба бехатарӣ ва ҳифзи меҳнат [8].

Доираи силсилаи ҳуқуқҳои эълоннамудаи моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳимояи иҷтимоӣ аз бекорӣ маҳсуб меёбад.

Ҳар як шахс ҳуқуқи истисноии ихтиёрдорӣ намудани қобилияти худро ба меҳнати ғайриқонуни чамъиятӣ чи дар намуди истеҳсолӣ ва чи дар намуди эҷодиро доро мебошад. Ӯ метавонад харгуна фаъолияти аз ҷониби қонунгузорӣ манънашуда ва иҷозатдодашударо иҷро намояд.

Мувофиқи Конститутсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба меҳнат ва ҳуқуқи ҳимояи иҷтимоӣ аз бекорӣ расмӣ шудааст, яъне бо меҳнат таъмин будани шаҳрвандон ҳуқуқи конститутсионии онҳо мебошад. Ҳимояи иҷтимоӣ аз бекорӣ мафҳуми шуғлмандиро дарбар гирифта, давлат ба шаҳрвандони бекор кафолати ҳимояи иҷтимоӣ аз бекориро медиҳад.

Шуғли пурра дар муносибатҳои чамъиятӣ ба даст даровардани баробарии шумораи аҳолии қобилияти меҳнатидошта, аз як тараф ва миқдори барои он зарури ҷойи корӣ, аз тарафи дигар, мебошад. Шуғли пурра, яъне бо ҷойи кор таъмин намудани ҳамаи он шахсоне, ки хошиш ва қобилияти меҳнат қарданро доранд.

Чи тавре зикр гардид, шуғли пурра дар муносибатҳои чамъиятӣ ба даст даровардани баробарии шумораи аҳолии қобилияти меҳнатӣ дошта, аз як тараф ва миқдори барои он зарури ҷойи корӣ, аз тарафи дигар, мебошад. Шуғли пурра, яъне бо ҷойи кор таъмин намудани ҳамаи

он шахсоне, ки хоҳиш ва қобилияти меҳнат қарданро доранд.

Аз гуфтаҳои дар боло зикршуда ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки давлат амалӣ гардонидани сиёсати ба шуғли пурраю самаранок ва озодона интихобшударо барои фароҳам овардани шароит баҳри амалӣ гардонидани ҳуқуқи шаҳрвандон ба меҳнат нигаронида шудааст, қафолат медиҳад.

Вобаста ба ин, шахс танҳо бо расидан ба синни балоғати меҳнатӣ қобили ҳуқуқи меҳнатиро доро мегардад. Аз лаҳзаи ба синни балоғати меҳнатӣ расидани шахси воқеӣ, инчунин қобили амали меҳнати ӯ низ ба миён меояд.

Мутобиқи қисми чоруми моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли», ба аҳолии шуғлноқ (ё ба он баробарқардашуда) шаҳрвандони синнашон 15-сола ва аз он қалонсол мансубанд. Аз ҷумла:

– қори қирояро музднок аз рӯи шартҳои вақти қори пурра ё нопурра иҷро менамоянд, инчунин соҳиби дигар намуди қори (хизмати) даромаднок мебошанд;

– мустақилона худро бо қор таъмин менамоянд, аз ҷумла шахсони ба соҳибқори хурд ва миёна, шахсони ба фаъолияти соҳибқори инфиродии меҳнатӣ бе ташкили шахси ҳуқуқӣ машғулбуда, аъзои кооперативҳои истехсолӣ, хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ва аъзои оилаҳои онҳо, ки қитъаҳои замин гирифтаанд, хоҷагии ёрирасони шахсӣ доранд ва маҳсулоташонро дар асоси шартномаи тибқи қонунгузорӣ ба-сташуда ба фурӯш мебароранд, дар истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ иштирок менамоянд, инчунин аъзои оилаи ба онҳо ёрирасонро бо қор таъмин менамоянд;

– дар сафҳои Қувваҳои Мусаллахи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қўшунҳои воҳидҳои низомӣ мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созишномаҳои байналмилалӣ хизмати ҳарбиро адо менамоянд;

– дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, таҳсилоти касбӣ ва дигар муассисаҳои таълимӣ дар баҳши рӯзона таҳсил ва ҳамзамон қори қирояро иҷро менамоянд, аз ҷумла бо роҳхати мақомоти давлатии шуғли аҳоли таълим мегиранд;

– дар ташкилотҳои ҷамъиятии ғайри-тиҷоратӣ ва муассисаҳои диние, ки фаъолиятшон ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолиф намебошад, машғули қоранд;

– соҳиби қор мебошанд, лекин дар қои қор бо сабаби қорношоямӣ, руҳсатӣ, бозомӯзӣ, тақмили ихтисос, бозистодани истехсолот, аз он ҷумла бо сабаби қорпартоӣ бавучудода,

даъват ба ҷамъомади ҳарбӣ ё дигар сабабҳо муваққатан ҳозир нестанд;

– ба вазифаи музднок дар мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ интихоб, таъин ва тасдиқ шудаанд;

– муассиси (иштирокчи) ташкилот мебошанд, ба истиснои муассисони ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, фондҳои хайрия ва ғайра, ҷамъиятҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсия ва иттиҳодияҳо), ки нисбати ин ташкилотҳо ҳуқуқи молу мулкӣ надоранд;

– шаҳрвандони қоричӣ, ки муваққатан дар ҳудуди ҷумҳурӣ ба қор машғул буда, вазифаҳои новобаста ба таъмини фаъолияти сафоратхонаҳо, намоёнҳои дипломатӣ ва консулгарихоро иҷро менамоянд;

– дар қойҳои маҳрумият аз озодӣ адои қазо мекунанд;

– ба дигар намудҳои фаъолият, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ нақардааст, машғул мебошанд.

Шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти меҳнати инфиродӣ ва хоҷагии ёрирасони шахсӣ машғуланд, бо ҳамаи қафолатҳои ҳимояи иҷтимоӣ фаро гирифта мешаванд, ба шарте ки ҳатман аз даромади бадастовардашуда тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақомоти вақолатдори давлатии соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа маблағи суғурта-виро пардохт намоянд.

Инчунин, мутобиқи муқаррароти моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли», ки сухан дар бораи қафолатҳои давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли меравад, давлат ба шаҳрвандони бекор қафолатҳои зеринро медиҳад:

– мусоидати қоригон дар интиҳоби қори мувофиқ ва бо қор таъминқунӣ тавассути миёнаравии мақомоти давлатии шуғли аҳоли;

– тамоюли қоригони қасбӣ, тарбия ва бозомӯзии қасбӣ, тақмили ихтисос дар асоси роҳхати мақомоти давлатии шуғли аҳоли;

– таъмини дастгирии иҷтимоӣ;

– қуброни қароқоти моддӣ бо сабаби дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҳали дигар бо роҳхати мақомоти давлатии шуғли аҳоли мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қор (омӯзиш) равон намудан;

– имқонияти бастанӣ шартномаҳои (қарордоҳҳои) меҳнатӣ барои иштирок дар қорҳои ҷамъиятии музднок, ки бо назардошти синну сол ва дигар хусусиятҳои шаҳрвандон ташкил қарда мешаванд» [9].

Дигар ҳуқуқҳои эълоннамудаи моддаи 35 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин оид ба музди меҳнат мебошад.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 139 КМ ҚТ, ки меъёри муқаррарнамудани андозаи музди меҳнати кормандонро пешбинӣ менамояд, андозаи музди меҳнати корманд бо миқдор ва сифати меҳнати сарфшуда робитаи бавосита доирад. Ба сифати ченаки сарфи меҳнат, меъёри коркард, меъёри вақт, меъёри хизматрасонӣ ва дигар меъёрҳо хизмат мекунанд.

Андозаи музди меҳнат дар асоси мувофиқаи корманд ва корфармо муқаррарар шуда, аз андозаи ақали музди меҳнат, ки онро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад, кам буда наметавонад ва бо ягон ҳадди ниҳой, маҳдуд карда намешавад. Ин меъёр барои тамоми ташкилотҳо, новобаста аз манбаи маблағгузорӣ ва шакли ташкилию ҳуқуқиашон, инчунин корфармоён – шахсони воқеӣ, ҳатмист.

Қисми дууми моддаи 35 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маънои муносибатҳои меҳнатӣ манъ намудааст.

Маҳдудсозии ҳуқуқ ба меҳнат на танҳо дар маҳдуд намудани ҳуқуқи шахс ба интиҳоби касб, навъи фаъолият, қабул накардани ӯ ба кор, инчунин дар маҳдуд намудани ҳуқуқ ба шароити мусоид ва солиму беҳатари меҳнат, ба пешбарӣ ба вазифаи (мансаби) баландтар, ба музди меҳнати сазовор ва дигар маҳдудиятҳои ифода меёбад, ки қонун эҷоди онҳоро барои шахрвандон манъ намудааст.

Дар баробари ин, қонунгузорӣ дар баъзе мавридҳо имконияти маҳдуд намудани ҳуқуқ ба меҳнатро раво мебинад.

Масалан, ҳуқуқи шахрвандон оид ба меҳнат дар асоси ҳукми ба қувваи қонун даромадаи суд, ки тибқи он ба ҳайси чораи ҷазои ҷиноятӣ маҳрумӣ аз ишғоли мансаби муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян пешбинӣ шудааст, маҳдуд шуданаш мумкин аст (моддаҳои 43, 44 КҶ ҚТ). Шахсони бо ҳукми суд ба қорҳои ислоҳи меҳнатӣ шартан маҳкумшуда уҳдадоранд дар ҷое қор кунанд, ки онро мақомоти аз болои иҷроӣ чунин ҳукм мутасаддӣ, муайян намудааст. Бинобар ин, бидуни роҳати мақомоти аз болои иҷроӣ ҳукми суд мутасаддӣ ба қор қабул намудани чунин шахсон мумкин нест.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон» аз 29 декабри соли 2010, №675 муқаррар шудааст, ки дар мавриди бо ҳулосаи ташхиси тиббӣ-иҷтимоӣ тасдиқ шудани ҳолати (вазъи) саломатии

маъҷуб, ки барои иҷроӣ вазифаи касбӣ монъ мешавад ё ин ки он ба саломатӣ ва амнияти (беҳатари) меҳнати дигар шахсон таҳдид мекунад, бо маъҷубон дар бастанӣ шартномаи меҳнатӣ, ба вазифаи баланд гузаронидани онҳо, давом додани қор ва ғайра рад карда мешавад (моддаи 34).

Қонунгузорӣ оид ба меҳнат инчунин дигар ҳолатҳои маҳдудсозии ҳуқуқ ба меҳнатро пешбинӣ намудааст, чунончӣ, маҳдудияти хизмати яқҷояи ҳешовандон ва ғайра.

Қисми сеюми моддаи 35 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маънои будани меҳнати маҷбуриро эълон доштааст. Муқаррароти мазкур, шахсро уҳдадор менамояд, ки меҳнати маҷбуриро истифода набарад ва кӯшиши дар ягон шакл истифода намудани онро накунад, масалан, аз он ба сифати василаи таъсиррасонӣ ё тарбия, мучозот барои доро будан ба ақидаи сиёсӣ ё эътиқоди ғоявии хилофи низоми мавҷудаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ё иқтисодӣ, усули сафарбарӣ ва истифода намудани қувваи қорӣ баҳри рушди иқтисодиёт, усули пуштибонӣ аз интизоми меҳнат ва таҳкими он, мучозот барои иштирок дар қорпартоии қонунӣ, чораи маҳдудқунӣ аз рӯи мансубияти наҷодӣ, иҷтимоӣ, миллӣ, динӣ ва ғайраҳо, истифода набарад. Ба истиснои мавридҳои, ки қонун муайян кардааст. Яъне, қонунгузор бо дарназардошти талаботи меъёри мазкур ҳуқуқи муайян намудани навъҳои меҳнатро метавонад пешбинӣ намояд, ки онҳо меҳнати маҷбури буда наметавонанд.

Мутобиқи қисми 2 моддаи 8 КМ ҚТ чунин талаботҳо меҳнати маҷбури ҳисоб намешавад:

– қор, ки мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба хизмати ҳарбӣ талаб карда мешавад;

– қор, ки дар шароити ҳолатҳои фавқулода, ҳангоми зерӣ хатар будани ҳаёт, амнияти шахсӣ ва ё саломатии аҳоли талаб карда мешавад;

– қор, ки дар натиҷаи эътибори қонунӣ пайдо қордани ҳукми айбдорқунандаи суд талаб карда, таҳти назорати мақомоти вақолатдори давлатӣ, ки масъули назорати қонунӣ ҳангоми иҷроӣ ҳукми суд мебошанд, иҷро карда мешавад.

Масалан, тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадориҳои умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ», мақомоти иҷроӣ маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баҳри гузаронидани қорбинҳои вобаста ба иҷроӣ уҳдадориҳои умумии ҳарбӣ, метавонад духтурон-мутахассисон, ҳайати миёнаи тиббӣ, дигар мутахассисон ва қор-

мандони техникии заруриро барои гузаронидани ташхиси тиббии даъватшавандагон, ба чунин кор чалб намояд.

Мутобиқи талаботи моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи аҳолии ва ҳудуд аз ҳолатҳои фавқулоддаи дорои хусусияти табиӣ ва техногенӣ», ки суҳан дар бораи низоми ягонаи давлатии пешгирӣ ва ҳолатҳои фавқулодда меравад, дар давраи вазъияти фавқулодда мақоми идоракунӣ, қувваю воҳитаҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳоро, ки ҳалли масъалаҳои ҳифзи аҳолии ва ҳудуд аз ҳолатҳои фавқулодда ба салоҳияти онҳо марбутанд, муттаҳид месозад. Вобаста ба ин, роҳбарони ташкилоту муассисаҳо ҳуқуқдоранд, ки дар мавридҳои зарурӣ қормандону хизматчиёро бе розигии онҳо ба қори дигар, ки бо шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ нашудааст, гузаронанд.

Дар асоси ҳукми суд ба маҳкумшуда мумкин аст ҳазо дар намуди қорҳои ислоҳи меҳнатӣ дар қойҳои аз қониби мақоми иҷроқунандаи ҳукм муайянқарда, вале дар маҳалли истиқомати маҳкумшуда, таъйин қарда шавад, ки онро маҳкумшуда бояд адо намояд. Чунин меҳнат низ меҳнати маҷбури маҳсуб намеёбад.

Қисми қоруми моддаи 35 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қорҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифода намудани меҳнати занон ва ноболиғонро манъ намудааст.

Меъёри мазқур инъикоси ҳудро дар моддаҳои 216 ва 208 ҚТ ёфтааст.

Тибқи муқаррароти моддаи 216 ҚТ истифодаи меҳнати занон дар қорҳои вазнин, зеризаминӣ ва қорҳои шароиташон зарарнок, қорҳои борбардорию борқашонии дастии зиёда аз меъёрҳои қорон онҳо муқарраршуда манъ қарда шудааст.

Ҳамзамон, чунин маҳдудиятҳо дар санадҳои зерқонунӣ инъикоси ҳудро ёфтаанд.

Масалан, Қарори Ҳуқумати ҚТ аз 31 декабри соли 2002, №521 бо тағйиру иловаҳо бо Қарори Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2007, №658, аз 31 декабри 2014, №794, дар бораи «Номгӯи истиҳсолот, сеҳҳо, қорҳо, қасбу вазифаҳо, ки шароити меҳнати зарарнок ва вазнини қор дар онҳо қорон рӯзи қӯтоҳи қор ва руҳсатии иловагии қарсола ҳуқуқ медиҳад» ва Қарори Ҳуқумати ҚТ аз 4 апрели соли 2017, №179, дар бораи «Рӯйхати қорҳо, ки дар онҳо истифодаи меҳнати занон манъ қарда мешавад ва қадди ниҳонии меъёри борқор,

ки қорон занон дастӣ бардоштан ва қашонидани онҳо иҷозат дода мешавад» ва қайра.

Қи тавре дар ибтидо зикр қардид, дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қачанд меъёрҳои пешбинӣ шудаанд, ки дар инқишофи қонунгузорӣ оид ба меҳнат аҳамияти муҳим қоранд. Масалан:

– моддаи 17 ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрқанд, қоробарии ҳама дар назди қонун ва суд муқаррар шудааст. Конституцияи ҚТ ҳамагуна маҳдудсозии ҳуқуқу озодиқорон аз рӯи аломати мансубияти иҷтимоӣ, нақодӣ, миллӣ, забонӣ, қинсӣ, эътиқоди динӣ, вазъи иҷтимоӣ ва дигар аломатҳо манъ намудааст;

– моддаи 28 ҳуқуқи шаҳрқандонро ба муттаҳид шудан, аз қумла ба таъсис додани иттиқоқҳои қасаба бо мақсади қифз аз ҳуқуқу манфиатҳои қонунӣшон, муқаррар намудааст;

– моддаи 37 ҳуқуқи шаҳрқанд ба истироҳат муайян шудааст, ки он бо қорҳои муқаррар намудани қафта ва рӯзи қорӣ, руҳсатии қарсолаи меҳнатӣ, рӯзҳои қарқафтаинаи истироҳат таъмин қарда мешавад.

– моддаи 39 дар бораи таъминоти иҷтимоии шаҳрқандон дар қиронсолӣ, қангоми беморӣ, маъқубӣ, гум қардани қобилияти қорӣ ва дигар мавридҳои, ки қонун муайян намудааст.

Дар қарқор ҳаминро бояд қайд намуд, ки қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, иҷунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онқорон эътироф намудааст, мутобиқ мебошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Суҳанронӣ Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешқои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси тантанавӣ баҳшида ба таҷлили 20-умин солқарди Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 05.11.2014 11:37, шаҳри Душанбе. <http://president.tj/node/7811>.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешқои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.12.2016 12:06, шаҳри Душанбе. <http://president.tj/node/13739>.

3. М. Маҳмудзода. Конституция заминаи ташаққули низоми ҳуқуқи миллӣ (маҷмуи мақолаю маърузаҳо).– Душанбе: «ЭР-граф», 2014.– С.7.

4. Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан.– Душанбе: «Дониш», 2009.– С.70–71.

5. С. Рачабов. Маҷлиси Олӣ – мақоми Олии Намояндагии Ҳокимияти Давлатӣ. Давлат ва ҳуқуқ. Маҷалаи илмию амалӣ, ДДМТ. Факултети ҳуқуқ.– Душанбе: «Сино». №4, 1997.– С.45–48.

6. А. Имомов. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо.– Душанбе: «Офсет Империя», 2017.– С. 77–80.

7. Шонасридинов Н., Бобокалонов Ғ.М. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри якум. // Мухаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов.– Душанбе: Матбааи ДМТ, 2017.– С.28.

8. Асари номбаршуда. –С. 970.

9. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2003, №8, мод.467; с.2005, №12, мод.650; с.2007, №7, мод.687; с.2008, №12, қ.2, мод.1006; с. 2011, №6, мод. 437; Қонуни ҚТ аз 28.12.2005, №137, аз 30.07.2007, №325, аз 31.12.2008, №472, аз 28.06.2011 №724, аз 17.05.2018, №1526.

Аннотатсия

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инкишофи қонунгузорӣ оид ба меҳнат

Дар мақолаи мазкур масъалаи нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар инкишофи қонунгузорӣ оид ба меҳнат мавриди омӯзиш, таҳия ва баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф бо дарназардошти моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва адабиети илмӣ-омавии олимони ватанӣ, мавқеъ ва нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи қонунгузорӣ оид ба меҳнатро мавриди баррасӣ қарор дода, таъмини асосҳои сохтори конституционӣ, қонуният, ҳифзи ҳуқуқу озодии инсонро шаҳрвандро дар соҳаи меҳнат, манзур намудааст.

Аннотация

Конституция Республики Таджикистан и развитие трудового законодательства

В данной статье автором проанализирован вопрос о роли Конституции Республики Таджикистан в области развития трудового законодательства. Автор проанализировал статью 35 Конституции Республики Таджикистан и научные труды национальных ученых, о вкладе и роли Конституции Республики Таджикистан в область развития трудового законодательства обеспечивающей основу для конституционной и правовой защиты прав и свобод человека в сфере труда.

Annotation

Constitutions of the Republic of Tajikistan and the development of labor legislation

In this article, the author analyzes the contribution and role of the Constitution of the Republic of Tajikistan in the field of development of labor legislation. The author analyzed the review of Article 35 of the Constitution of the Republic of Tajikistan and the literature of national scientific scientists, the contribution and role of the Constitution of the Republic of Tajikistan in the development of labor legislation provides the basis for constitutional, legal and protection of human rights and freedoms in the world of work.

Саидов Собирчон Абдулахатович,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи конституционии
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

МАҲҶУМИ МУРОҒИАИ ИНТИХОБОТӢ

Калидвожаҳо: муроғиаи интихоботӣ; давраҳои муроғиаи интихоботӣ; интихобот; ҳуқуқи субъективии шаҳраванд оид ба интихоб кардан ва интихоб шудан.

Ключевые слова: избирательный процесс; стадии избирательного процесса; выборы; субъективное право гражданина избирать и быть избранным.

Keywords: electoral process; stages of electoral process; elections; subjective right of citizen to elect and be elected.

Дар илми ҳуқуқи конституционӣ мафҳуми «муроғиаи интихоботӣ» яке аз масъалаи баҳснок ба шумор рафта, байни олимони ва муҳаққиқони ҳуқуқи интихобот ва муроғиаи интихобот ҳамфикрӣ вучуд надорад. Чунки, мафҳуми ягонаи муроғиаи интихоботӣ дар сатҳи илмӣ қоркард нашудааст ва дар доираи қонунгузориҳои интихоботӣ низ муқаррар ва мустаҳкам нагардидааст. Мутахассисони соҳавӣ андешаҳо ва нуқтаҳои назари худро вобаста ба масъалаи зикргардида бо дарназардошти омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва маъмурию сиёсӣ баён намуда давраҳо (марҳилаҳо), мақсад ва тартиби гузаронидан, ҷамъбасти ин ҷорабинӣ ва дар маҷмӯъ тарзҳои мушаххаси амалишавии «муроғиаи интихобот» ва асосҳои методологии онро муайян намудаанд. Воқеан, интихобот ҷорабиниҳои сиёсӣ аст, аммо мутахассисони дахлдор бо назардошти муайян намудани табиати ҳуқуқии он маҳакҳо ва фишангҳои ҳуқуқиро вобаста ба ин ҷорабинӣ истифода менамоянд. Ба таври мушаххас, муроғиаи интихоботӣ предмети танзимсозии ҳуқуқи конституционӣ аст ва дар доираи меъёрҳои конституционӣ-ҳуқуқӣ амал мекунад, ки ин равандро дар ҷомеа танзим намояд. Пеш аз ҳама як қатор муаллифони муроғиаи интихоботро ба маънои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ фаҳмида, онҳоро аз ҳамдигар ҷудо мекунанд.

Аз нигоҳи сиёсӣ мафҳуми онро чунин муқаррар намудаанд, ки он ҳамчун раванди сиёсӣ аз маҷмӯи иттиҳодияҳои (ташкilotҳои) интихоботӣ иборат буда, онҳо дар асоси санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ амал мекунанд, ки иштирокчиёни онҳо ба тарзи қушода ва пӯшида фаъолият намуда, дар ҳар як марҳилаи интихоботӣ ширкат варзида, фикри худро оиди

тайёрӣ ва гузаронидани интихобот ибраз менамоянд. Муроғиаи интихобот аз нигоҳи ҳуқуқӣ бошад ин шакли амалишавии ҳуқуқи интихоботӣ, инфрасохтори технологӣ ва шакли татбиқи принципҳои конституционии интихоботи озод дар марҳилаҳои интихоботӣ мебошад. Дигар муаллифони фикри худро оиди муроғиаи интихобот ибраз намуда, гуногунрангии онҳоро дар адабиётҳои илмӣ пешниҳод намудаанд. Аз ҷумла Д.М/Худолей «муроғиаи интихоботро» ба чор мазмун фаҳмида, қайд менамояд, ки он аз рӯи табиати ҳуқуқии худ ба сифати соҳаи ҳуқуқ, низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ, истехсолоти муроғиавӣ(расмиётӣ), соҳаи комплексӣ ва омехта баромад менамояд [1, с.18–23].

Инчунин М.С. Савченко ва Т.Ю. Дьякова дар навбати худ чор мафҳуми муроғиаи интихоботро аз ҳамдигар ҷудо менамоянд, ки мувофиқ он: мафҳуми «муроғиаи интихобот» ҳамчун қисми соҳа (шоҳаи институт), мафҳуми «муроғиаи интихобот» ҳамчун фаъолияти махсуси иштирокчиёни муроғиаи интихобот (субъектони ҳуқуқи интихобот), мафҳуми «муроғиаи интихобот» ҳамчун шакли амалишавии ҳуқуқи субъективии шаҳраванд, мафҳуми «муроғиаи интихобот» ҳамчун низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ иборат мебошад [2, с.33–40]. Чи тавре ки мебинем чунин ба назар мерасад, ки мафҳуми «муроғиаи интихобот»-ро ҳам ба маънои васеъ ва маҳдуд фаҳмидан мумкин аст. Бо мазмуни маҳдуд «муроғиаи интихоботӣ» дарбаргирандаи масоилест, ки алоқамандии унсурҳои институтсионалӣ ва амалишавии ҳуқуқи субъективии шаҳравандро барои иштирок дар интихобот муайян менамояд. Ба

маънои васеъ бошад мурофияи интихоботро чунин фаҳмидан мумкин аст, ки он: аз низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ, истехсолоти мурофиявӣ ва маҷмӯи институтҳои омехта иборат мебошад. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки оиди ҳар яке аз мафҳумҳои додашуда бахсҳои зиёд ҷой доранд ва моро зарур аст, ки онҳоро дар алоҳидагӣ ошкор намоем.

Мурофияи интихоботӣ дар адабиётҳои илмӣ ва қонунгузорӣ ба маънои гуногун фаҳмида мешавад. Аз ин рӯ, онро метавон ба сифати зерсоҳаи ҳуқуқ, ки аз маҷмӯи қоидаҳо, давраҳо иборат буда, барои ташкил ва гузаронидани интихобот мусоидат менамоянд. Аз ин лиҳоз М.С. Матейкович қайд менамояд, ки мурофияи интихоботӣ аз маҷмӯи «давраҳо, қоида ва муҳлатҳо иборат мебошад, ки барои гузаронидани интихоботи марказӣ ва маҳаллӣ мусоидат мекунад» истифода шуда, аҳамияти калон дорад [3, с.157].

Дигар олимони бошанд ақидаи М.С. Матейковичро дастгирӣ намуда, пешниҳод менамоянд, ки дар сатҳи илмӣ ва қонунгузорӣ мафҳуми мурофияи интихоботиро муқаррар ва мустақкам бояд намуд, ки он дарбаргирандаи мақсад, аҳамият ва маҷмӯи мушаххаси давраҳои интихоботӣ бошад.

Оиди мафҳуми ҳуқуқи интихобот ҳамчун механизми амалишавии ҳуқуқи субъективии шаҳрванд шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии он фаҳмида мешавад, ки тавассути он шаҳрвандон дар интихобот ҳамчун интихобкунанда ва интихобшаванда баромад мекунанд. Ҳамин тавр ба ақидаи Р.Т. Биктагилова «мурофияи интихобот – ин шакли амалишавии ҳуқуқи шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои интихоботӣ дар интихоботи фаъол ва ғайрифавол, инчунин ташкили мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошад» [4, с.255–256]. Дар баробари ин якҷанд муаллифони ба мафҳуми раванди интихобот инфрасохтори технологӣ, инчунин раванди ташкил ва гузаронидани интихоботро низ дохил мекунанд.

Намояндагони дигари ин соҳа пешниҳод менамоянд, ки мурофияи интихобот ҳамчун низоми ташкили ҳамкориҳои байниҳамдигарӣ дар самти муқаррар намудани муносибатҳои доимӣ оид ба тайёри ва гузаронидани интихобот мебошад. Ҳамчунин С.А. Авакьян қайд менамояд, ки «мурофияи интихобот – ин низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки дар ташкил ва гузаронидани интихобот зоҳир мегардад» [5, с.362]. Муаллифони дигар бошанд низоми муносибатҳои ҳуқуқиро ба маънои васеъ шарҳ медиҳанд. Масалан, С.Д. Князев му-

рофияи интихоботиро ҳамчун низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ ба чанд маъно мефаҳмад. Аз ҷумла ӯ қайд менамояд, ки «мурофия – ин шакли ташкилӣ-ҳуқуқии ташкил ва гузаронидани интихобот, маҷмӯи давраҳои интихоботӣ, тартиби муқаррар намудани амалҳои электронӣ, сабабҳои муайян кардани мурофияи интихоботӣ ҳамчун низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки дар ҳар як марҳилаҳои муқарраршуда ҷараёни маъракаи интихоботӣ таъмин карда мешавад [6, с.48–49]. Нуктаҳои зикршударо олимони ватанӣ низ ҷонибдорӣ мекунанд. Ба ақидаи А.И. Имомов «мурофияи интихоботӣ ҳамчун падидаи демократӣ аз маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар раванди ташкили интихоботи мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ва амалишавии ҳуқуқи субъективии шаҳрванд оид ба интихоб кардан ва интихоб шудан, иборат мебошад [7, с.10].

Аз ин рӯ, қайд кардан зарур аст, ки ҳуқуқи интихоб кардан ва интихоб шудани шаҳрвандон дар марҳалаҳои мурофияи интихоботӣ амалӣ мешаванд. Мурофияи интихоботӣ яке аз унсурҳои муҳими ҳуқуқи конституционӣ ва зухуроти демократӣ мебошад. Он дар ҳар як мамлакат мувофиқи қонунҳо, таҷрибаи бардавони ташкил ва гузаронидани интихобот, манфиату иродаи интихобкунандагон ва речаи сиёсии мамлакат ташаккул меёбад [8, с.307–353].

Мурофияи интихобот ягона маъракаест, ки дар он ҳамаи қишрҳои ҷомеа, аҳолии маҳалҳо ва тамоми мамлакат мавзӯи гуфтугӯи ошкоро доранд. Дар раванди мувоҳиҷа намояндагони ҳамаи қишрҳои ҷомеа иштирок карда менамоянд ва он яке аз роҳи воситаи иброи ошкорои афкори ҷомеа мебошад [9, с. 27].

Бояд гуфт, ки дар ҳар як давраи маъракаи интихобот қатъӣ ва беғараз риоя кардани қоидаҳои интихобот омилҳои муҳими демократия мебошад. Дар ҳамин асос аксарияти таҳқиқотчиёни падидаи низоми интихобот чунин мешуморанд, ки дар низоми ҳуқуқи конституционӣ падидаи мазкур аҳамияти мустақил дорад [10, с.473].

Мурофияи интихоботӣ дар шароити муосир барои муайян намудани зухуроти муҳими оммавӣ-ҳуқуқӣ ва иҷтимоию сиёсӣ мусоидат менамояд. Ташаккули ин падида тадриҷан нав пайдо гардидааст ва муайян намудани мафҳуми амиқи он, аз ҷумла ошкор намудани мазмун ва сохтори мафҳуми мазкур имкон медиҳад, ки механизми хуби низоми интихоботӣ ҷорӣ гардад ва дар сатҳи умумичумхуриҷӣ ва маҳаллӣ истифода гардад.

Бояд хотиррасон кард, ки сатҳи баланди кафолатнокии ҳуқуқи озодиҳои конституционии инсон ва шахрванд тақозои тақмили қонунгузорию интихобот, таҷрибаи муурофияи интихоботӣ, инчунин тадқиқоти илмии мушкилоти дар ин самтбударо ба миён мегузорад.

Аз ин лиҳоз, чунин мафҳуми «муурофияи интихобот»-ро пешниҳод намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Муурофияи интихоботӣ яке аз падидаҳои демократия ба ҳисоб рафта аз маҷмӯи давраҳои расмиётӣ: таъин кардани интихобот, ташкили комиссия, ҳавза ва қитъаҳои интихоботӣ, ташкили рӯйхати интихобкунандагон, пешбарӣ ва бақайдгирии номзадҳо, ташвиқоти пешазинтихоботӣ, овоздиҳӣ ва ҷамъбасти натиҷаи интихобот, овоздиҳии такрорӣ ва интихоботи такрорӣ иборат мебошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Худолей Д.М. Понятие избирательного процесса. // Вестник Пермского университета. Юридические науки.– 2015.– Вып. 2(28).– С.18–23.

2. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации: учеб. Посо-

бие / под общ. ред. М.С. Савченко.– Краснодар: КубГАУ, 2015.– С.33–40.

3. Избирательное право и избирательный процесс: учеб. Пособие / М.С. Матейкович.– 2010.– С.157.

4. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации: учебник для вузов/ отв. ред. А.В. Иванченко.– С.255–256.

5. Избирательный процесс. // Российская юридическая энциклопедия.– М.: Издательский Дом ИНФРА-М, 1999.– С.362.

6. Князев С.Д. Указ. Раб.– С.48-49.

7. Имомов А. Ҳуқуқи интихобот ва низоми интихобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри дуюм.– Душанбе: «Эр-граф», 2017.– С.10.

8. Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Душанбе, 2012.– С.307–353.

9. Имомов А. Ҳуқуқи интихобот ва низоми интихобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри дуюм.– Душанбе: «Эр-граф», 2017.– С.27.

10. Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ.– Душанбе, 2017.– С.473.

Аннотатсия

Мафҳуми муурофияи интихобот

Дар илми муосири ҳуқуқи конституционӣ якҷанд назарияҳо оид ба мафҳуми «муурофияи интихоботӣ» вучуд дорад. Намояндагони ҳар як назария паҳлуҳои гуногуни ин мафҳумро зери таҳлил қарор додаанд. Дар ин мақола аз ҷониби муаллиф ҳамаи назарияҳо вобаста ба ин мавзӯ зери таҳлил қарор дода шуда, мафҳуми муаллифии «муурофияи интихоботӣ» дода шуда, хусусият ва давраҳои он инъикос шудааст.

Аннотация

Понятие избирательного процесса

В современной науке конституционного права выделяется ряд подходов к пониманию «избирательного процесса». При этом в рамках каждого подхода существуют те или иные вариации, отстаиваемые отдельными учеными. В статье автор проанализировано понятие избирательного процесса, рассмотрены различные подходы к его определению и дано собственное определение. Рассмотрены признаки избирательного процесса и раскрыты его стадии.

Annotation

The summary of the electoral process

In modern science of constitutional law, a number of approaches to understanding the “electoral process” are distinguished. At the same time, within the framework of each approach there are certain variations advocated by individual scientists. The article analyzes the concept of the electoral process, discusses various approaches to its definition and gives its own definition. The signs of the election process are reviewed and its stages are revealed.

12.00.03 – ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҶИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ;
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ
12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

Имомова Н.М.,
Заведующая кафедрой международного
права и сравнительного правоведения
Российско-Таджикского (Славянского)
университета, кандидат юридических наук

Золотухин А.В.,
Декан юридического факультета
Российско-Таджикского (Славянского) университета,
доктор юридических наук, доцент

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ МЕР СЕМЕЙНО-ПРАВОВОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ**

Калиджоваҳо: ҷавобгарии ҳуқуқӣ; ҷавобгарии ҳуқуқии оилавӣ; чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқии оилавӣ; чораҳои ҷимояи ҳуқуқии оилавӣ; чораҳои маҷбуркунии давлатӣ; муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатӣ.

Ключевые слова: юридическая ответственность; семейно-правовая ответственность; меры семейно-правовой ответственности; меры семейно-правовой защиты; меры государственного принуждения; охранительные правоотношения.

Keywords: legal liability; family liability; family liability measures; family remedies; state enforcement; protective legal relations.

Реализация семейных прав ребёнка во многом связана с правовой защитой, которая осуществляется посредством способов защиты, предусмотренных законом. Способы защиты в семейном праве – это деятельность уполномоченных субъектов по восстановлению нарушенных имущественных и личных неимущественных прав, по предупреждению и пресечению действий, которые нарушают или могут нарушить семейные права ребёнка. Принудительные правовые меры материального характера, закреплённые в законе, как способы защиты семейных прав ребёнка, имеют наиболее ярко выраженный эффект от воздействия на правонарушителей. При этом способы защиты семейных прав ребёнка сориентированы на положительный правоохранительный результат, достижение которого предполагает применение предусмотренных законом мер государственного принуждения.

С учетом их специфики, способы защиты семейных прав ребёнка подразделяются на

меры семейно-правовой ответственности и меры защиты. Особое значение в защите семейных прав ребёнка имеют меры государственного принуждения, предусматривающие, в частности, семейно-правовую ответственность, как средство восстановления нарушенных прав ребёнка. В связи с вышесказанным, проанализируем дефиницию «меры семейно-правовой ответственности» в составе способов защиты семейных прав ребёнка.

Теории юридической ответственности посвящен ряд научных исследований, выполненных представителями, как общей теории права, так и его отдельных отраслей. Представителями этих двух ветвей правовой науки разработаны различные дефиниции юридической ответственности, и все они используются и вызывают неизменный интерес. То есть, следует признать, что при определении дефиниции «меры семейно-правовой ответственности» невозможно обойтись без анализа суще-

ствующих общих теоретико-правовых подходов к этому вопросу, так как разработанная теоретиками права теория юридической ответственности является базовой для всех видов юридической ответственности [9. С.99]. В общей теории права есть несколько подходов к определению дефиниции юридической ответственности, а в отношении определения понятия мер юридической ответственности их, в основном, – два. В первом случае она определяется через смежную категорию «санкция правовой нормы», а во втором – рассматривается в одном ряду с общим понятием «меры государственного принуждения». При этом меры государственного принуждения выступают родовым понятием, а меры юридической ответственности – видовым [11. С.40].

Кроме того, в научной литературе меры юридической ответственности рассматриваются как комплексное правовое явление, объединяющее в себе два самостоятельных института: 1) позитивная (перспективная) юридическая ответственность и 2) ретроспективная (негативная) юридическая ответственность. Если их проанализировать по отдельности, то, по словам Д.Е. Захарова, «позитивная ответственность базируется не на государственном принуждении, как любая юридическая ответственность, а на внутреннем убеждении в необходимости правомерного, социально полезного поведения. Она является результатом добровольного отклика индивида на социально полезные потребности общества и лежит вне плоскости правового воздействия» [7. С.50]. Напротив, ретроспективная юридическая ответственность основана на мерах государственного принуждения, установленных охранительными правовыми нормами закона. Это – ответственность за уже совершенное правонарушение, а точнее, это и есть ответственность за противоправное поведение в прошлом. Для данного института характерны санкции, реализуемые в процессе осуществления правоприменительной деятельности государственных органов и должностных лиц. Кроме того, в юридической литературе представлены различные классификации ретроспективной юридической ответственности, разработанные по отраслевому признаку. При этом ретроспективная ответственность рассматривается в семейном праве как категориальный элемент семейно-правовой ответственности. Мы не отрицаем наличия и семейно-позитивной ответственности, имеющей

также важное значение в системе семейно-правовой ответственности.

Следует отметить, что на сегодняшний день в теории семейного права отсутствует единая концепция относительно самостоятельности семейно-правовой ответственности. Поэтому проблемы семейно-правовой ответственности признаются одними из наиболее сложных и дискутируемых в доктрине семейного права. Это обусловлено разными причинами. Так, М.В. Антокольский, исходя из понимания семейного права, как подотрасли гражданского права, категорически отрицает семейно-правовую ответственность, придавая ей чисто гражданско-правовой характер [2. С.98]. Аналогичную позицию занимает Р.Ф. Гарипов, который также не выделяет семейно-правовую ответственность в самостоятельный вид юридической ответственности [4. С.62]. По мнению Р.Л. Хачатурова и Д.А. Липинского, нарушения интересов семьи и несовершеннолетних могут защищаться нормами уголовного, административного или гражданского права [17. С.12], то есть, эти авторы также категорически отрицают существование семейно-правовой ответственности.

По данному вопросу есть и другие точки зрения. В частности, М. Л. Гальперин подчёркивает, что «не все самостоятельные отрасли «имеют право» на свою собственную юридическую ответственность, а только четыре основные: гражданская, уголовная, административная, трудовая, а тезис о самостоятельных видах юридической ответственности в других отраслях права «еще недостаточно изучен» [5. С.27]. Из этого следует, что вышеизложенные подходы к рассматриваемому вопросу послужили основой для признания группой ученых семейного права подотраслью гражданского права (Г.Ф. Шершеневич [18. С.12–13], О.С.Иоффе [19. С.175–186], А.П. Сергеева, Ю.К. Толстой [20. С.17], М.И.Брагинский [21. С.75–76]).

Однако подавляющее большинство ученых, не соглашаясь с такой точкой зрения, научно обосновывают существование самостоятельной семейно-правовой ответственности, и, в то же время, считают ее разновидностью правовой ответственности. Подтверждением последнего является факт признания сегодня семейного права самостоятельной отраслью права.

Исходя из этого, Н.С. Малеин, А.М. Нечаева и Е.М. Ворожейкин доказали существование такого вида юридической от-

ветственности, как семейная, и назвали ее основные признаки [12]. Разделяя указанную позицию вышеназванных авторов, мы полагаем, что, как и другим видам правовой ответственности, семейно-правовой ответственности присущ целый комплекс функций – карательных, регулятивных, превентивных, восстановительных, воспитательных и даже стимулирующих. Поэтому мы согласны с позицией по этому вопросу исследователя Ю.Ф. Беспалова, который выдвигает следующие аргументы: «1) семейное законодательство предусматривает меры ответственности для участников семейных отношений; 2) семейное право является самостоятельной отраслью российского права, и, бесспорно, имеется самостоятельный вид юридической ответственности – семейно-правовой; 3) семейно-правовая ответственность имеет множество особенностей, вызванных, в том числе, и тем, что семейные отношения подвергаются комплексному регулированию; 4) отсутствие фундаментальных научных исследований по проблемам семейно-правовой ответственности создает определенные трудности при применении норм семейного законодательства, а, следовательно, влечет разные подходы в правоприменении, однако не может быть расценено как несуществование и отрицание семейно-правовой ответственности; 5) семейное правонарушение в некоторых случаях влечет применение норм административного, гражданского и уголовного права. Вместе с тем, это не препятствует применению мер семейно-правовой ответственности; 6) имеются существенные трудности в установлении семейного правонарушения, определении его последствий, а, следовательно, и в применении мер семейно-правовой ответственности» [2. С.46].

Н.А. Иванова, указывая в своем исследовании на критерий, выделяющий семейно-правовую ответственность, как вида самостоятельной ответственности, пишет, что «семейно-правовая ответственность применяется только в отношении лиц, связанных семейными правоотношениями. Субъекты, нарушающие нормы семейного права, и не связанные брачно-семейными правоотношениями, привлекаются к другим видам юридической ответственности: гражданской, административной или уголовной» [8. С.137].

Другим доказательством признания семейно-правовой ответственности, как разновидности юридической ответственности, является

научная концепция, предложенная О.С. Турусовым: «Семейно-правовая ответственность является разновидностью юридической ответственности, ... осуществляется на основе правовой регламентации ее объема и пределов, нормативного установления оснований, содержания и процессуальных форм реализации. Нормы, регулирующие составные элементы семейно-правовой ответственности, в совокупности представляют собой самостоятельный институт семейного права» [15. С.36–37].

Также достаточно убедительным основанием для признания семейно-правовой ответственности является концепция, разработанная О.В. Репетевой, которая под семейной ответственностью понимает «юридическую обязанность субъекта семейного правоотношения претерпевать неблагоприятные меры государственного принуждения, неблагоприятные правовые последствия, определенные лишения, установленные в виде санкций» [14. С.91].

Следует согласиться и с мнением И.Н. Гливинской, которая рассматривает семейно-правовую ответственность, как охранительный правовой институт, в рамках которого осуществляется защита прав и реализуются неблагоприятные для нарушителя последствия [6. С.16].

Академик М.А. Махмудов характеризует семейно-правовую ответственность, как «обязанность иного рода в виде воздействия «наказательного» характера за совершенное правонарушение, как обязанность лица претерпеть лишения личного или имущественного порядка в рамках не регулятивного, а особого правоохранительного правоотношения» [13. С.11].

По словам С.О. Кабиряна, семейно-правовая ответственность «это, прежде всего, осознанное исполнение добровольно взятых на себя обязательств, возникающих из состояния брака, родства или иных юридических фактов, указанных в законе, а в случае неисполнения таких – принудительное их исполнение и/или претерпевание дополнительных лишений и неблагоприятных последствий для лица, допустившего правонарушение, предусмотренных нормами семейного права и обеспеченных государственным принуждением» [10. С.43].

Имеются и другие подходы ученых к этой проблеме, при которых семейно-правовая ответственность рассматривается не только в качестве разновидности юридической ответственности, но и наделяется свойствами, присущими

только отрасли семейного права. И все-таки, на сегодняшний день данная проблема в науке семейного права так и не получила полного и всеобъемлющего освещения. Это объясняется тем, что до сих пор в теории семейного права нет единого мнения ученых относительно самостоятельности семейно-правовой ответственности. Мы же солидарны с теми учеными, которые отстаивают позицию рассмотрения семейно-правовой ответственности как разновидности юридической ответственности. Кроме того, для признания семейно-правовой ответственности разновидностью юридической ответственности, необходимым является законодательное оформление этого факта.

Отметим, что Семейный кодекс Республики Таджикистан (далее СК РТ) [1] не содержит отдельной главы или статьи, посвященных понятию и видам семейно-правовой ответственности (в частности, ответственности родителей) за нарушения семейных прав ребёнка, кроме главы 9-й, в которой, собственно, речь идет об ответственности супругов по обязательствам. Лишь в некоторых главах и статьях СК РТ представлены различные варианты применения мер семейно-правовой ответственности за нарушение семейных прав ребёнка. В этой связи, мы предлагаем внести в СК РТ дефиницию «меры семейно-правовой ответственности», как разновидности семейно-правовой ответственности.

Между тем, правила, приведенные в ч.2 ст.8 СК РТ, могут послужить нормативным основанием для признания семейно-правой ответственности разновидностью юридической ответственности, так как в них, в частности, подчеркивается: «Защита семейных прав осуществляется в порядке, предусмотренном соответствующими статьями настоящего Кодекса». Кроме того, наступление семейно-правовой ответственности для родителей и других членов семьи, в случае нарушения семейных прав ребёнка, закреплено в следующих статьях СК РТ: ч.1.64; ч.2.65; ч.3.66; ч.3.67; 69; ч.2.71; 73; ч.2.74; 77; 79; ч.3.80 [1].

Однако этим перечнем не исчерпываются меры семейно-правовой ответственности, так как меры защиты и меры ответственности осуществляются в различных формах и вариантах. Так, процессуальная форма преследует цель наступления отрицательных последствий для нарушителя, т.е. предполагает лишение личных и имущественных прав за совершенное правонарушение. Последнее характеризу-

ется как виновное, противоправное действие или бездействие нарушителя семейных прав ребёнка. Члены семьи и лица их заменяющие, не только признаны субъектами семейно-правовой ответственности, но и являются непосредственными участниками семейных правоотношений. Поэтому, семейные правонарушения совершаются не только в отношении детей, но и других субъектов семейных правоотношений [16. С.3]. В этой связи, семейно-правовую ответственность следует определить, как охранительное семейное правоотношение, подвергающееся комплексному правовому регулированию (административному, гражданскому, уголовному и др.). Хотя последнее никак не может повлиять на независимое от указанного регулирования применение мер семейно-правовой ответственности.

В целом, семейно-правовая ответственность, как мера государственного принуждения, связана с применением правовых санкций. В большинстве случаев данная процедура производится в процессуальной форме. Специфика процессуального производства по семейно-правовой ответственности связана, прежде всего, с наступлением отрицательных последствий для нарушителя, т.е. лишением его личных и имущественных семейных прав за совершенное правонарушение. Однако главным при этом являются нарушения со стороны родителей, наносящие ущерб правам и интересам детей, их содержанию и воспитанию, и таким правонарушениям противостоит применение мер государственного принуждения.

Из вышеизложенного следует, что юридическую ответственность можно определить:

- как установленные законом меры государственного воздействия на правонарушителя, носящие сугубо императивный характер;
- как меры государственного принуждения, меры юридической ответственности определяются реализацией мер, предусмотренных в санкциях правовых норм по отношению к правонарушителю, которые применяются только специально уполномоченными органами;
- как специфическая обязанность родителей или лиц, их заменяющих отвечать за свои действия, предусмотренные семейным законодательством и претерпевать неблагоприятные последствия (лишения личного (организационного) или имущественного характера);
- как особое правоотношение, меры семейно-правовой ответственности осуществляются, в основном, в форме охранительного

правоотношения и носят наказательный характер, но не являются разновидностью регулятивного правоотношения.

Список литературы:

1. Семейный кодекс Республики Таджикистан // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан.– 1998.– №22.– Ст.30.
2. Антокольская М.В. Семейное право. 2-е изд., перераб. и доп.– М.: Юристъ, 2002.– 336 с.
3. Беспалов Ю.Ф. Семейно-правовая ответственность и ограничение семейных прав // Журнал рос. права.– 2014.– №2 (206).– С.45–52.
4. Гарипов Р.Ф. Деликтоспособность: Теоретико-правовые проблемы.– Казань, 2009.– 93 с.
5. Гальперин М.Л. Ответственность в механизме исполнительного производства.– М.: Юрайт, 2019.– 313 с.
6. Гливинская И.Н. Некоторые вопросы ответственности и мер защиты в семейном праве // Семейное и жилищное право.– 2009.– №3.– С.14–17.
7. Захаров Д.Е. О позитивной юридической ответственности // Рос. право: Образование. Практика. Наука.– 2018.– №4 (106).– С.46–55.
8. Иванова Н.А. К вопросу о семейно-правовой ответственности родителей // Вестник ТГУ.– 2014.– №10 (138).– С.136–142.
9. Крестьянников А. Е. Понятие юридической ответственности // Молодой ученый.– 2018.– №23.– С.99–101.
10. Кабирян С.О. Семейно-правовая ответственность: сущность и правоприменение.– М.: Юстицинформ, 2018.– 192 с.
11. Липинский Д.А., Шишкин А.Г. Понятие меры юридической ответственности // Журнал рос. права.– 2013.– №6 (198).– С.40–49.
12. Малеин Н.С. Защита семейных прав // Сов. государство и право.– 1973.– №2.– С35–42; Нечаева А.М. Значение вины при разрешении споров о детях // Сов. государство и право.– 1974.– №10.– С.23–24; Звягинцева Л.М. Меры защиты в советском семейном праве: автореф. дисс. канд. юрид. наук.– Свердловск, 1980.– 202 с.
13. Махмудов М. Правовые средства сохранения и укрепления семьи в Таджикистане / отв. ред. О.У. Усманов.– Душанбе: Ирфон, 1998.– 165 с.
14. Репетева О.В. Семейные правонарушения и ответственность за их совершение // Вектор науки Тольяттинского гос. ун-та. Сер. Юрид. науки.– 2011.– №4.– С.91–93.
15. Турусова О.С. Правовая сущность и отличительные признаки семейно-правовой ответственности // Юрид. наука.– 2011.– №1.– С.34–37.
16. Турусова О.С. Семейно-правовая ответственность в Российской Федерации и зарубежных государствах: автореф. дисс. канд. юрид. наук.– М., 2011.– 30 с.
17. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности.– СПб.: Юрид. центр Пресс, 2007.– 950 с.
18. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.).– М., 1995.– 556 с.
19. Иоффе О.С. Советское гражданское право: Курс лекций. Ч.3.– Л., 1965.– 347 с.
20. Гражданское право. Т.1 / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого.– М.: «ПРОСПЕКТ», 1998.– 784 с.
21. Брагинский М.И. О месте гражданского права в системе «право публичное - право частное» // Проблемы современного гражданского права. Сборник статей.– М.: Городец, 2000.– С.46–80

Аннотатсия

Баъзе масоили муайян намудани чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқии оилавӣ

Дар мақолаи ҷанбаҳои доктриналии ва меъриҳои чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқии оилавӣ дар низоми ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Мафҳуми чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқии оилавӣ ҳамчун категорияи мустақили ҳуқуқии оилавӣ, ки ҳангоми амалисозӣ ва химояи ҳуқуқҳои оилавии кӯдак вазифаҳои пешгирӣ, танзим, тарбия, барқарор, ҷазодихӣ ва дигарро иҷро менамояд, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф ибрози ақида намудааст, ки эътирофи доктриналии ҷавобгарии ҳуқуқии оилавӣ ба ҳайси категорияи мустақили ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд дар қонунгузорӣ мустақам қарда шавад, ки қисман дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардидааст. Пешниҳод гардидааст, ки мафҳуми зикргардида дар бобҳои дахлдорӣ ҚО ҚТ ҷойгир қарда шавад.

Аннотация

Некоторые проблемы определения мер семейно-правовой ответственности

В статье анализируются доктринальные и нормативные подходы к мерам семейно-правовой ответственности в общей системе юридической ответственности. Рассмотрено понятие семейно-правовой ответственности как самостоятельной категории семейного права, выполняющей превентивную, регулятивную, воспитательную, восстановительную, карательную и иные функции при реализации и защите семейных прав ребёнка. Высказывается мнение о том, что доктринальное признание семейно-правовой ответственности, в качестве самостоятельной категории юридической ответственности, должно быть законодательно оформлено, что уже частично сделано в Семейном кодексе Республики Таджикистан. Предлагается внести указанную дефиницию в соответствующие главы и статьи СК РТ.

Annotation

Some problems of determining family liability measures

The article analyzes the doctrinal and regulatory approaches to measures of family legal responsibility in the general system of legal responsibility. The concept of family legal responsibility is considered as an independent category of family law, performing preventive, regulatory, educational, restorative, punitive and other functions in the implementation and protection of family rights of the child. The opinion is expressed that the doctrinal recognition of family legal responsibility as an independent category of legal responsibility should be legally formalized, which has already been partially done in the Family Code of the Republic of Tajikistan. It is proposed to include the specified definition in the relevant chapters and articles of the FC of the RT.

Мансурӣ Шодмон Чамолиддинзода,
сардори шуъбаи қонунгузорию граждани,
соҳибкори ва оилавии Маркази миллии қонунгузорию
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ДАР БОРАИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МАЗМУН, МОҲИЯТ ВА МАФҲУМИ ПУЛ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: мафҳуми пул; хизматрасонӣ; амалҳо; табиат; мубодила; молу мулк; пардохт; ҳуқуқи граждани; қарз; ҷубронпулӣ ва рӯёнидани зарар.

Ключевые слова: понятие денег; оказание услуг; действительность; природа; обмен; имущество; оплата; гражданское право; кредит; выплата комиссии и возмещение убытков.

Keywords: concept of monetary obligations; provision of services; activity; nature; exchange; property; payment; civil law; credit; payment of the commission and compensation of the slaves.

Дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон пул ба таври анъанавӣ чун ашёе фаҳмида мешавад, ки бо хусусиятҳои умумӣ муайян гардида, тақсим ва қобилияти пардохти он бо миқдори воҳидҳои пулии дар пулҳои қоғазии дахлдор ифодагардида муайян карда мешавад. Дар фарқият аз ашёҳои одии «умумӣ» пул метавонад, ки на аз рӯи хусусиятҳои табиӣ ва сифати пулҳои қоғазии алоҳида, балки маблағи пулии дар он ифодагардида муайян карда шавад [1, с.203].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 таъкид намудаанд, ки «**Зиёд намудани ҳаҷми қарз ба бахши хусусӣ, соҳаҳои истехсолӣ, бехтар гардонидани сатҳу сифати хизматрасониҳо, вусъат бахшидани амалияи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар муомилоти пулии кишвар ва ба таври васеъ чорӣ кардани ин тартиб дар пардохти хизматрасониҳо**» зарур мебошад [2, с.4]. Пулҳои қоғазии дилхоҳ кишвар, ба мисли макони пардохт ва ин пул, дар маънои ҳуқуқи ин калима мебошад, яъне ашёе, ки мавриди интиқол қарор мегирад – раванди иҷрои уҳдадорихоии пулӣ ба ҳисоб меравад. Инҳо одатан пулҳои бонкҳо ва ё пулҳои қоғазӣ, ҳамчунин тангаҳо мебошанд.

Пулҳои қоғазӣ аз рӯи он намунаҳои тайёр карда мешаванд, ки аз ҷониби давлате, ки эмитент аст, муқаррар карда мешавад. Барои ҳисоб карда баромадани миқдори пулҳои

қоғазӣ давлат воҳиди пулиро низ муайян мекунад, ки он чун андозаи арзиши махсулот, қор ва хизматрасонӣ мусоидат мекунад.

Ҳар як давлат, воҳидҳои пулии худро муқаррар намуда, ба дорандагони он иҷозат медиҳад, ки аз бошандагони мамлакат қабул намудани онҳоро дар тамоми пардохтҳо аз рӯи арзишҳои нисбӣ талаб намоянд ва бо ҳамин васила пулҳои қоғазӣ ба воситаи қонунии пардохт табдил ёбанд.

Тибқи моддаи 64 Қонуни ҚТ «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722 [3] эмиссия яъне барориши пули миллий, ки аз тарафи Бонки миллий бароварда шудааст, дар муомилот қарор дорад, воситаи ягона ва истисноии пардохт аз рӯи тамоми уҳдадорихоии пулӣ ва ҳисобҳо буда, қабули он вобаста ба ҳар навъ пардохтҳои пулӣ аз рӯи арзиши номиналӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ мебошад.

Бонки миллии Тоҷикистон (минбаъд – БМТ) ҳуқуқи истисноии баровардани пулҳои қоғазӣ ва тангаҳо ба сифати воситаи қонунии пардохт дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистонро дорад. Барориши пулҳои нақдӣ, ташкили гардиши онҳо ва гирифтани аз гардиш дар ҳудуди мамлакат ба таври истисно аз тарафи БМТ ба ҷо оварда мешавад. Пулҳои қоғазӣ (пулҳои бонкӣ) ва тангаҳои БМТ воситаи ягонаи қонунии пардохт дар ҳудуди ҷумҳурӣ мебошад. Қалбаки сохтан ва ғайриқонунӣ тайёр кардани онҳо тибқи қонун ҷазо дода мешавад. Дар м. 65 Қонуни мазкур мафҳуми воситаи пардохт ба таври аниқ муайян карда

шудааст: БМТ бо меъёрҳои худ арзиши нисбӣ, андоза, вазн, ороиш ва дигар хусусиятҳои пулҳои қоғазӣ ва тангаҳоро муқаррар намуда, онҳо воситаи пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб мегарданд.

Қабули пулҳои қоғазӣ ва тангаҳои БМТ вобаста ба арзиши нисбиашон ҳангоми тамоми намудҳои пардохт барои ба ҳисоб ворид кардан, дар пасандозҳо барои интиқол дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ мебошанд. Арзиши нисбии пулҳои қоғазии Тоҷикистон бо воҳиди пулии расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода карда мешавад, ки он сомонӣ буда, аз 100 дирам иборат мебошад (м.2).

Муқаррароти аз рӯи мазмун ба ин монанд ҳамчунин дар қ.1. м.155 КГ ҚТ ифода гардидааст, ки мувофиқи он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми пулии миллиро муайян мекунад ва пули миллии Тоҷикистон воситаи қонунии пардохт ба шумор меравад, ки қабули он аз рӯи арзиши эътибории худ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ мебошад. Аз ин рӯ, ба таври тахтуллафзӣ хондани ин меъёр, чунин бармеояд: сомонӣ воҳиди расмӣ пули милли аст, ки бо он арзиши нисбии пулҳои қоғазӣ ва дирамҳои БМТ – аломатҳои пули милли чен карда мешаванд, ки воситаи қонунии пардохти ҳатмӣ аз рӯи арзиши нисбӣ дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Албатта, аз гуфтаҳои боло дар мавриди рад карда шудани табиати пул, пулҳои қоғазии давлатҳои хориҷӣ (асъори хориҷӣ) ҳулоса баровардан лозим нест. Новобаста аз кишвари мурочиаткунанда, тамоми воҳидҳои пулӣ ҳамчун пул баррасӣ мешаванд. Вале гардиши воҳидҳои пули хориҷӣ берун аз ҳудуди давлати эмитент аз марзи кишвар ва доираи ҳуқуқи охири берун буда, он ба қонунгузори давлате итоат мекунад, ки дар ҳудуди он ин муомилот ба роҳ монда шудааст. Барои ҳамин, он аз рӯи қоидаҳои дигар ба ҷо оварда шуда, гардиш ва интиқоли маблағҳои худии пулӣ аз якдигар фарқ мекунад, ки асъори хориҷӣ ҳамчун пули хориҷӣ дар асоси қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди истифода қарор гирифта, ба танзим дароварда мешаванд.

Давлатҳое, ки воҳидҳои пулии онҳо ба хориҷа интиқол дода мешаванд ва дар давлатҳои дигар мавриди муомилот қарор мегиранд, аз онҳо қарзи ба худ хос (ба таъхир андохтани талаботи харидорӣ) мегиранд. Ин

боиси аз ҳад зиёд шиддатнок гардидани иқтисодиёти давлатҳои «қарзгиранда» ва ғанигардии иқтисодиёти давлатҳои қарздиҳанда мегардад. Барои ҳамин ҳар як кишвар кӯшиш менамояд, ки барои муомилоти воҳидҳои пулии давлатҳои хориҷӣ дар ҳудуди худ шароити хуб фароҳам оварда, муомилоташро зери назорати қатъӣ қарор диҳад ва онро ба қоидаҳои махсуси худ тобеъ гардонад.

Ҳамин тавр, воҳидҳои пулии хориҷӣ (дар нисбати кишвари мурочиаткунанда), муътадили пули худашонро аз даст навода, тибқи меъёрҳои қонунгузорӣ – оид ба танзими асъор ва назорати асъор муомилот менамоянд. Фарқ ва ё наздикии речаи ҳуқуқи муомилоти воҳидҳои пулии ватанӣ ва ё хориҷӣ дар рафти аз ҷониби давлат гузаронидани ба ном сиёсати арзӣ, яъне, вазифаи таъмини устувории воҳиди пули ватанӣ ва низоми пулӣ амалӣ карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳидҳои пули хориҷӣ низ тибқи Қонуни ҚТ аз 13 июни соли 2013, №964 «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» [4] ва қ.3. м.155 КГ ҚТ ба танзим дароварда шуда, гардиш мекунад. Пас, истифодаи асъори хориҷӣ, санадҳои пардохтӣ бо асъори хориҷӣ ҳангоми амалисозии ҳисоббаробаркунӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи уҳдадорихо дар он ҳолатҳо ва тартибу шароите иҷозат дода мешавад, ки дар (қ.1 м.340 КГ ҚТ) ифода гардидаанд. Асъори хориҷӣ ба сифати воситаи пардохт ҳангоми амалисозии ҳисобҳои ғайринақдӣ барои молу маҳсулот ва хизматрасонӣ метавонад, ки танҳо дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда шавад.

Намудҳои моликият, ки арзишҳои арзӣ эътироф мешаванд, тартиби муомилот бо онҳо бо м. 156 КГ ҚТ, ҳамчунин Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъорӣ» муайян карда мешавад. Танҳо дар сурати риояи қоидаҳои аз ҷониби Қонуни мазкур муқарраркардашуда, дар иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқи граждани, ҳуқуқ ба моликияти аз ҷониби қонунгузори граждани хифзшаванда бо асъори хориҷӣ ва дигар арзишҳои асъорӣ, яъне – имконияти истифодабарии онҳо ба сифати пул (воситаи пардохт) ва ё моликият дар асосҳои умумӣ пайдо мешавад (м.156 КГ ҚТ).

Пулро бо дигар ашё иваз кардан мумкин аст. Хусусан бо шарофати мавҷудияти ин

хосияти ҳуқуқӣ иҷрои уҳдадории пулӣ ҳеҷ гоҳ наметавонад, ки ба таври объективӣ ғайриимкон гардад. Ҳангоми аз муомилот ғайб задани як аломати пул онҳо бо дигарашон иваз карда мешаванд, ки бо ин ва ё он воҳиди нави ҳисобӣ ифода гардидаанд. Дар ҳолати охири миёни воҳиди нав ва қуҳна муносибати ададие барқарор мегардад, ки бо қонунгузорӣ муайян карда мешавад. Ҳангоми мавҷуд набудани қонун, ин муносибат амалан аз рӯи таносуби аломати нав ба қуҳна дар лаҳзаи гирифтани ва ё бардоштани охири аз муомилот муайян карда мешавад. Дар натиҷа тамоми аломатҳои пулии пешина, ҳозира ва оянда метавонанд, ки бо муносибати ҳар кадоми онҳо ба ин воҳиди ҳисобӣ муттаҳид гардонида шаванд [5, с.86].

Истифодабарии пул танҳо дар қараёни аз соҳибмӯлк бегона шудани он мумкин аст, танҳо дар ин ҳолат онҳо метавонанд, ки вазиғаи ҳудро чун воситаи муомилот иҷро кунанд. Дар натиҷа пул чун ашёи истеъмолӣ фаҳмида мешавад, ҳарчанд ҳарҷоти хусусиятҳои воқеии пул дар қараёни истифодабарии онҳо (маҳшавӣ) ба амал намеояд, баръакс, ба онҳо дигаргуншавӣ ҳос аст. Пул ашёи тақсимшаванда мебошад, зеро маблағи пулӣ ҳамеша метавонад, ки бе зиён барои имкониятҳои таъиноти хоҷагидории қисмати ҷудошуда тақсим карда шавад. Дар қонунгузори граждани тақсимоти пул ва саҳми пул ҳангоми ғайриимкон будани ба таври табиӣ тақсим намудани он ҳамчун усули тақсим кардани молумӯлк ба таври васеъ истифода мешавад [6, с.18].

Мутобиқи қ.3. м.142 КГ ҚТ ашёе, ки ба молу мӯлки ғайриманқул шомиланд, аз ҷумла пул ва қоғазҳои қиматнок, моли манқул эътироф мешаванд ва чун қоида, метавонанд, ки бе риояи расмиёт ба даст оварда, истифода бурда шаванд. Баръакс, барои таъмини муомилоти озоди пул ва ҳифзи ҳуқуқҳои дорандагони пул қонунгузорӣ як қатор қоидаҳои махсусро муқаррар кардааст. Ҳамин тавр, тибқи м.323 КГ ҚТ пул наметавонад, ки аз (бадастдароварандаи бовичдон) талаб карда шавад, ҳатто агар онҳо аз тарафи доранда ва ё шахсе гум шуда бошад, ки ба ӯ пул барои соҳиб шудани дода шуда буд, ё аз яки онҳо дуздаи шуда буданд, ё бо усули дигар, бидуни ихтиёри онҳо бо роҳи аз тасарруфаш баромада бошад. Ин қоидаҳо ба он мусоидат мекунанд, ки иштирокдорони муомилоти иқтисодӣ боварӣ ба устуворӣ, мустаҳкамии

мӯтлақи ҳуқуқҳои худ ба пул пайдо кунанд. Меъёрҳои қонунгузори амалкунанда ҷиҳати барқарор кардани ҳуқуқҳо вобаста ба қоғазҳои қиматнокӣ аздастрафта ба намӯдҳои истифодашавандаи аломатҳои пулӣ паҳн намегардад. Ба ин хусусияти аломатҳои пулӣ тавачҷуҳи ҳудро равона карда, Л.А. Лунс зикр намудааст, ки хусусиятҳои пулии пулҳои қоғазӣ назар ба сифати онҳо чун қоғазӣ қиматнокӣ пешниҳодшаванда нисбатан муҳимтар арзёбӣ мегардад [5, с.99].

Ҳангоми тавсифи предмети уҳдадорихоии пулӣ ба таври ногузир савол оид ба табиати ҳуқуқи пулҳои «ғайринақдӣ» пайдо мешавад. Чи тавре ки маълум аст, интиқоли пул (чун предмети иҷрои уҳдадории пулӣ) метавонад, ки бевосита аз як тарафи уҳдадорӣ ба дигар амалӣ шавад ва ин низ метавонад, бо ёрии ҷалби шахси сеюме ба амал ояд, ки дар уҳдадорихоии асосӣ тарафи он маҳсуб намегардад. Дар ин ҳолат низоми ҳисобҳои ғайринақдӣ аз тариқи бонкҳо ва ё ягон ташкилоти қарздиҳанда дар назар дошта шудааст.

Аз мазмуни м.155 КГ ҚТ бармеояд, ки зери мафҳуми пул, пеш аз ҳама (пули милли) сомонӣ воситаи қонунии пардохт буда, пардохт бо роҳи ҳисоббаробаркунии нақдӣ ва ғайринақдӣ дар назар дошта шудааст. Вале, айнан ба ҳисобҳои ғайринақдӣ дар фаъолияти ташкилоту массисаҳо ва соҳаи фаъолияти соҳибқорӣ бартарӣ дода шудааст [7, с.227]. Сухан сари он меравад, ки агар ҳисобҳо бо иштироки шахрвандон метавонанд, то бо пулҳои нақдӣ бе маҳдудияти маблағ гузаронида шаванд, он гоҳ дар муносибатҳои миёни шахсони ҳуқуқӣ онҳо метавонанд, ки танҳо дар доираи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ амалӣ карда шаванд.

Фарқи дидашавандаи ҳисобҳои ғайринақдӣ аз ҳисобҳои нақдӣ дар он аст, ки дар ҳолати аввали интиқоли аломатҳои модии арзишнок ба амал намеояд [8, с.181]. Ҳисобҳои ғайринақдиро бошад, ҷиҳати бақайдгирӣ дар санадҳои дахлдор на ҳамавақт пардохти пули нақд муайян мекунанд.

Мазмуни уҳдадории бонкӣ ҳангоми ҳисобҳои ғайринақдӣ дар худ қабул намудани, ё дар таъмини аз ҷониби бонки дигар қабул гардидани уҳдадорихоии пулӣ дар назди шахсе мебошад, ки ба воситаи бонки мазкур ҳисобҳо ба ҷо меорад.

Ҳамин тавр, ҳисобҳои ғайринақдӣ аз ҳисобҳои пулҳои нақдӣ чунин фарқ мекунанд:

1) бо набудани интиқоли воқеӣ (ҷойивазкунии) пул;

2) ба муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳангоми ҳисобҳои ғайринақдӣ чалб намудани шахсони сеюм, яъне бонкҳо ва дигар ташкилотҳои молиявие, ки ба қарздор ва кредитор хизмат мерасонанд.

Ба ғайр аз ин, табиати ҳуқуқии онҳо низ фарқ мекунад: агар пулҳои нақдӣ дар худ гуногуншаклии ашӯҳоро нишон диҳанд, он гоҳ пулҳои ғайринақдӣ ба ашӯҳо дахл надоранд ва ба муомилоти граждани ба сифати талаботи уҳдадорихоӣ ҳуқуқӣ дохил мешаванд, ки дар муносибат бо бонкҳои вучуд доранд, ки дар он суратҳисоби мувофиқ кушода шудааст. Дар робита бо ин вобаста ба саволи он ки оё ҳисобҳои ғайринақдӣ пулӣ дар суратҳисобҳо ба сифати предмети уҳдадорихоӣ пулӣ фаҳмида мешаванд, дар миёни олимони соҳаи ҳуқуқи граждани ақидаи ягона вучуд надорад.

Аксар дар асоси тафсири истифодабарии маблағҳо дар суратҳисобҳои бонкӣ барои ҳисобҳо вобаста ба уҳдадорихоӣ бонкӣ оид ба он ҳулосабарорӣ карда мешавад, ки қайдҳо дар суратҳисобҳо наметавонанд, ки пул бошад [9]. Нуктаи назари зиёд низ вучуд дорад, ки тарафдорони он вобаста ба тартиби гуногуни ҳуқуқии пулҳои нақд, маблағҳои пулӣ дар суратҳисобҳои бонкӣ тасдиқ мекунанд, танҳо пулҳои нақдӣ дорои хусусияти воситаҳои қонунии пардохт мебошанд [6, с.22] ва новобаста аз паҳншавиашон, ҳисобҳои ғайринақдӣ «мазмунӣ уҳдадорихоӣ пулиро тағйир намедиханд, ки объекти он ҳамеша пулҳои нақдӣ боқӣ мемонанд» [5, с.21].

Чунин ба назар мерасад, ки мафҳуми «пул» чун предмети уҳдадорихоӣ пулӣ, тамоми пулҳоеро дар бар мегирад, ки дорои хусусияти қонунии воситаи пардохт мебошанд, ё ин ки ба ин дорои чунин хусусиятҳо нестанд, вале ба истифодабарӣ дар суратҳисобҳои худуди кишваре манъ нагардидаанд. Дар ин ҳол ҳуқуқҳои ҳатмӣ ба ҳамин шакли муваффақона метавонанд вазифаи воситаи пардохтро ба мисли ашӯи моддӣ иҷро кунанд. Ҳамин тавр, табиати ҳатмии мизоч дар муносибат бо бонк ба дараҷаи воситаҳои пули ғайринақдӣ ба сифати пул аз нуктаи назари иқтисодӣ монеагирӣ намекунад [10, с.19].

Зиёда аз ин, ҳеч чизе ба паҳн намудани меъёрҳои қонунгузорӣ, ки муносибатҳои ба «пул» дахлдоштаро танзим менамоянд ва ба воситаи пулҳои ғайринақдӣ ҳалал намерасонад. Пас, охириҳо низ метавонанд

дар қатори пулҳои нақдӣ предмети уҳдадорихоӣ пулӣ бошанд. Баъдан: пулҳо дорои ғоиданокии мутлақ буда, «талаб» мекунанд, ки дар қонунгузорӣ уҳдадорихоӣ пардохти ғоизҳо барои истифодабарӣ аз онҳо муқаррар карда шавад (м.426 ҚГ ҚТ).

Айнан хусусиятҳои хоси предмети уҳдадорихоӣ пулӣ чун асос барои ҷудо намудани онҳо ба гурӯҳҳои мустакилона хизмат мекунанд. Вобаста ба он, ки кадоме аз ин хусусиятҳои номбаршудаи пул чун муайянкунанда фаҳмида мешавад, дар адабиёти ҳуқуқӣ тарзҳои муносибат оид ба муайянкунии мафҳуми «уҳдадорихоӣ пулӣ» таҳия гардидаанд. Пас, бинобар ин мувофиқи яке аз онҳо, уҳдадорихоӣ пулӣ пешниҳод мегардад, то чун уҳдадорие баррасӣ гардад, ки ба пардохти аломатҳои пулӣ нигаронида шудааст, яъне, ба пешниҳод намудани ашӯҳои моддӣ, ки дар муомила вазифаи воситаи муомилотро иҷро мекунанд [11, с.17].

Чунин муайянкунӣ боиси як қатор қайдҳои танқидӣ гардидааст. Пеш аз ҳама, зикр бояд намуд, ки дар иқтисодиёти имрӯза пул сирф ба ҳайси воситаи муомилоти молумулкӣ баромад намекунад.

Бо ин розӣ шудан душвор аст, зеро дар иқтисодиёти имрӯза пул на ҳамеша ба сифати воситаи муомилоти молу маҳсулот баромад мекунад. Масалан, ба қарзгиранда маблағи муайяни пулиро пешниҳод намуда, кредитор пешниҳоди ҷавобии муомилотро дар шакли молумулк ва ё дигар ашӯҳои моддӣ соҳиб намегардад. Дар ин ҳолат пул ба кредитор ба сифати андозаи арзиши манфиати маълум дода мешавад. Зеро, уҳдадорихоӣ қарзгиранда ба баргардонидани саривақтии маблағи пулии аз кредитор гирифташуда бо ғоиданокии дар болои он замкардашуда асос ёфтааст (м.809 ҚГ ФР (м.829 ҚГ ҚТ) [12, с.856].

Пардохт барои истифодабарии маблағҳои пулии пешниҳодгардида арзиши маблағи мазкурро барои кредитор асоснок мекунад. Ҳамин тавр, тафсири дар боло овардашудаи уҳдадорихоӣ пулӣ он муносибатҳои муомилоти иқтисодиеро иҷро мекунад, ки дар онҳо пул нақши воситаи умумии муомилотро иҷро намекунанд [13, с.19–20].

Чунин вазифаи пул, ба мисли баробарзишии мутлақ, ҳатмӣ будани қабули аломатҳои пули кишвари мувофиқро барои пардохт вобаста ба арзиши умумӣ, имкон медиҳанд, ки дар хусуси он гуфта шавад, ки пул объекти фарогирии (унверсали)

муомилоти граждани, амалан, предмети хамаи ухдадориho мебошад. Ҳатто чунин, зохиран, шартномаhoи «бепул», ба мисли мубодила ва ё ҳада, дар холатhoи муайян метавонанд, ки пайдоиши ухдадориhoи интиқоли пулро ба назар гиранд (қ.2. м.602, м.606 КГ ҚТ).

Бинобар ин, аломатhoи пул дар намуди нисбатан умумӣ фарогир буда, аз чунин имкониятhoи дар асоси қонун хифзшаванда зоҳир мегардад:

1) бо пул метавон ҳар навъ зарарро ҷуброн намуд – аз молумулқ то ба маънавӣ;

2) бо пул метавон арзиши ҳар қадам ашёи муомилоти безътибор хангоми истифодабарии оқибатhoи безътибории онҳо чен ва ҷуброн карда шавад;

3) бо пул метавон арзиши ҳар қадам молумулқе ҷуброн карда шавад, ки ба сифати объекти ҳуқуқ ба молиқият баромад мекунад;

4) пардохти пул метавонад, ки бо мавҷуд будани шартномаи тарафҳо оид ба қатъ гардонидани ҳар навъ ухдадорӣ вобаста ба додани ягон навъ молумулқ амалӣ гардад.

Бо дарназардошти гуногуншаклии вазифаи пул дар муомилоти граждани, ки хусусан дар қонунгузории амалкунандаи Тоҷикистон номбар шудааст, хулоса баровардан мумкин аст, ки ба ғайр аз ҳуди предмети ухдадории пулӣ, барои муайян намудани он тарзи иҷро низ аҳамияти калон дорад. Меъёрhoи ҳуқуқи ухдадорӣ ба таври бевосита алоқамандии гуногуншаклии молиқияти пулии субъектhoи аниқи хоҷагидориро танзим мекунад, ки дар натиҷа эътирофи қонунӣ ва мустақамиро соҳиб мегарданд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Гражданское право. Учебник / Под ред. Толстого Ю.К., Сергеева А.П.– М., 1997.– Ч.1.– С.203.

Аннотатсия

Дар бораи баъзе масъалаҳои мазмун, моҳият ва мафҳуми пул дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур сухан доир ба баъзе масъалаҳои мазмун, моҳият ва мафҳуми пул меравад. Дар он таҳқиқ, таҳлил ва муайян гардидани мафҳуми пул баррасӣ гардида, чунин мафҳум пешниҳод карда мешавад. Мафҳуми «пул» чун предмети ухдадории пулӣ, тамоми пулхооро дар бар мегирад, ки дорои хусусияти қонунии воситаи пардохт мебошанд ё ин ки дорои чунин хусусиятҳо нестанд, вале ба истифодабарӣ дар суратҳисоби ҳудуди кишваре манъ нагардидаанд. Ҳеч чизе ба паҳн намудани меъёрhoи қонунгузорию, ки муносибатhoи ба «пул» дахлдоштаро танзим мекунад ва ба воситаи пулhoи ғайринақдӣ ҳалал намерасонад. Пас, онҳо низ метавонанд дар қатори пулhoи нақдӣ предмети ухдадориhoи пулӣ бошанд.

2. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2019, №АП-1146 // банди 8 Нақшаи чорабиниҳо оид ба иҷрои вазифаҳо, ки дар паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ» зикр гардидаанд.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ.– 2011.– №6, мод.435, 2014; №7, қ.2, мод.409; мод.410.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъорӣ» Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ.– 2013.– №6.– С.402.

5. Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства.– М., 1927.– С.86, с.99, с.21.

6. Новоселова Л.А. Проценты по денежным обязательствам.– М., 2000.– С.18, с.22.

7. Раҳимзода М.З. Фаъолияти соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ, монография.– Душанбе, 2018.– С.227.

8. Тосунян Г.А. Банковское право Российской Федерации. Особенная часть Б23 В 2-х т.: Учебник // Отв. ред. Г.А. Тосунян.– М.: Юрист, 2004.– Т.2.– С.181.

9. Ефимова Л.Г. Об ответственности по договору банковского счета // Бизнес и банки.– 1996.– №9.

10. Новоселова Л.А. Проблемы гражданско-правового регулирования расчетных отношений. Автореф. дисс. д.ю.н.– М., 1997.– С.19.

11. Лунц Л.А. Денежные обязательства в гражданском и коллизионном праве капиталистических стран.– С.17.

12. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации части первой и второй (постатейный); Сост. и автор комментариев А.Б. Борисов. – Книжный мир, 2001.– С.856.

Аннотация

О некоторых вопросах содержания, сущности и понятиях денег в законодательстве Республики Таджикистан

В статье речь идет о некоторых вопросах содержания, сущности и понятия денег. В ней рассматриваются анализ, исследование и определение понятия денег, и предлагается их авторское определение. Понятие «деньги» как предмет денежных обязательств включает в себя все денежные средства, носящие юридический характер платежного средства или не имеющие таких особенностей, но не запрещенные к использованию на территории страны. Ни в коем случае не помешает распространению норм законодательства, регулирующих отношения, связанные с «деньгами», через чужие деньги. Таким образом, они также могут быть предметом денежных обязательств, включая денежные обязательства.

Annotation

On some contextual issues, essence and concepts of money in the legislation of the Republic of Tajikistan

The article will focus on some issues of content, essence and concept of money. It examines the analysis, research and definition of the concept of money, and proposes such a concept. The concept of “money” as a subject of monetary obligations includes all funds that have the legal nature of the means of payment or do not have such features, but are not prohibited for use in the country. In no case will not prevent the spread of legislation governing relations related to “money” through other people's money. Thus, they may also be subject to monetary obligations, including monetary obligations.

Табаров Неймон,
сардори шуъбаи қонунгузорӣ оид ба сохтори
давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқи
Маркази миллии қонунгузорию назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ҲУҚҚАТГУЗОРИИ ЭЛЕКТРОНИИ СОҲИБКОРӢ

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ; мубодила; ҳуҷҷаҳои электронӣ; фаъолияти соҳибкорӣ; ҳуҷҷатгузорӣ.

Ключевые слова: информационные и коммуникационные технологии; обмен; электронные документы; предпринимательская деятельность; документирование.

Keywords: information and communication technology; exchange; electronic documents; business activities; documentation.

Инкишофи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба он оварда расонид, ки мубодилаи ҳуҷҷатҳои электронӣ истифодаи боз ҳам бештарро дар амалияи субъектони фаъолияти соҳибкорӣ соҳиб мегардад. Аммо ҳуҷҷати электронӣ хусусияти худро дорад, мубодилаи ҳуҷҷатҳои электронӣ бошад ба таври ҷиддӣ аз мубодилаи оддии ҳуҷҷатҳо дар ҳомили коғазӣ фарқ мекунад. Хусусияти технологияи ҳуҷҷати электронӣ ба пайдо шудани савол оиди имконияти ба вай паҳн шудани речаи ҳуқуқи ҳуҷҷат ба фаҳмиши анъанавии он овард. Ба андешаи мо, барои он, ки ба ин савол ҷавоб диҳем, пеш аз ҳама баррасӣ намудани таърихи ташаккули речаи ҳуқуқи ҳуҷҷат ба фаҳмиши умумии он, инчунин қайд намудани аломатҳои асосии ҳуқуқи он зарур аст. Калимаи ҳуҷҷат аз калимаи латинии «documentum» – далел, шаҳодат пайдо шудааст [1].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба мафҳуми «ҳуҷҷат» ду нуқтаи назар ҷой дорад. Мувофиқи яке аз онҳо қарда баромадани таърифи ягонаи мафҳуми «ҳуҷҷат» на танҳо имконнопазир аст, балки лозим ҳам нест. Масалан И.Г. Маландин қайд менамояд, ки «додани таърифи мафҳуми ҳуҷҷат, ки «барои ҳамаи ҳолатҳои ҳаёт қарор ба шад», имконнопазир аст, «зеро аз нуқтаи назари криминалистикӣ ва масалан, граждани-ҳуқуқӣ ин мафҳумҳо ҳама вақт гуногун мешаванд» [2]. И.Н. Подволотский ҳамчунин қайд менамояд: «Мо ба андешаи он муаллифоне ҳамроҳ мешавем, ки ҳисоб менамоянд, ки таърифи мафҳуми «ҳуҷҷат» барои соҳаи

муайяни ҳуқуқ маҳз бо мазмуни махсус ва ба худ хос фарқ мекунад ва бинобар ин додани ягон хел мафҳуми умумӣ имконнопазир аст...» [3].

Муқобилони мавқеи мазкур ба зарурати стандартикунонии истилоҳ ва мафҳумҳо ишорат менамоянд. Дар ҳақиқат, нодуруст истифода бурдани ин ё он истилоҳ метавонад боиси оқибатҳои номатлуби ҳуқуқӣ, иқтисодӣ гардад. «Гуногун фаҳмидани ҳуҷҷат барои қонунияти сотсиалистӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қарорхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахрвандон хатари қарор дорад. Мафҳуми ҳуҷҷат барои ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ бояд ягона бошад. Бо ин мақсад ҷудо кардани аломатҳои барои ҳамаи ҳуҷҷатҳо умумӣ, ки онҳо ҳамчун мафҳуми мустакил тавсиф менамоянд, зарур аст» [4]. Мавқеи ба ҳамин монандро баён намуда, Я.М. Яковлев қайд менамояд: «Хусусияти истифодаи мафҳуми ҳуҷҷатро дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ инқор накарда ва мавриди баҳс қарор надода, мо гумон мекунем, ки ба ҳар ҳол бояд таърифи умумии мафҳуми ҳуҷҷат дода шуда, аломатҳои ба ҳам наздикеро дарбар гирад, ки дар ҳама гуна санаде, ки ҳуҷҷат номида мешавад, мавҷуд бошад» [5].

Бо дарназардошти он, ки мавзӯи асосии таҳлил ҳуҷҷати электронӣ мебошад, қайд кардан лозим аст, ки ба ғайр аз муносибатҳои гуногун ба зарурати тасвияти мафҳуми ягонаи ҳуҷҷат, дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳамчунин ду маънидодкунии ҳуҷҷат – анъанавӣ ва иттилоотӣ мавҷуд буд. Номгӯи мазкури маънидодкунии охириро Ткачёв А.В. додааст [6].

Маънидодкунии анъанавӣ ба сифати хуччат танҳо объектҳои хаттӣ (ҳама гуна ё намудҳои алоҳидаи онҳо)-ро эътироф мекард. Яке аз тарафдорони маънидодкунии анъанавӣ В.Я. Дорохов буд, ки хеле қатъӣ баён менамояд, ки «хуччат – ин пеш аз ҳама санади хаттӣ аст» [7]. В.Я. Дорохов имконияти ташкил намудани хуччатро бо истифодаи тарзҳои фотографияӣ, кинематографияӣ, графикӣ ва дигар тарзҳои ба ҳамин монанди сабти иттилоот рад менамояд. «Дар шароити кунунӣ танҳо хаттӣ бо ҳуқуқи советӣ он шакле эътироф карда мешавад, ки метавонад фаҳмиши яхелаи мазмуни хуччатро таъмин намояд» [8].

Аз як тараф, андешаи В.Я. Дорохов хусусияти хеле дурушт дорад, аз тарафи дигар, диққатро ба худ қайди «дар шароити кунунӣ» ҷалб менамояд, зимнан бояд онро ба назар гирифт, ки асари иқтибос кардашуда, қариб чил сол пештар навишта шудааст ва таҳмин кардан мумкин аст, ки дар вақти ҳозира муаллифи он ба он дараҷа қатъӣ намебуд. Як намояндаи маънидодкунии анъанавӣ, Яковлев Я.М. зикр менамояд, ки «Шакли хаттӣ ҳамчун хосияти ҷудонопазири хуччат дар ҳамаи луғатҳои дар мо нашршаванда қайд карда мешавад. Дар он санадҳои меъёрие, ки дар онҳо истилоҳи хуччат истифода мешавад, вай ҳамчунин ҳамавақт ҳамчун санади хаттӣ фаҳмида мешавад... Ба хусусияти хаттии хуччат, ҳамчун ба яке аз аломатҳои асосии он, қариб дар ҳамаи асарҳои ҳуқуқшиносони шӯравӣ ҳангоми аз ҷониби онҳо муайян намудани мафҳуми хуччат ишора карда мешавад» [9].

Аз ҳама бештар мароқангезаш он аст, ки Яковлев Я.М. истифодаи на танҳо ҳарф ва рақамҳо, балки аломатҳои хело ҳам гуногуни хаттиро, ки бо кӯмаки онҳо дар хуччат мазмуни он сабт карда мешавад, аз он ҷумла иероглифҳо, рамзҳо ва аломатҳои телеграфиро иҷозат медиҳад. «Талаботи ягонае, ки нисбати аломатҳои хаттии ҳамагуна намудҳо пешниҳод карда мешавад, аз он иборат аст, ки онҳо дар маҷмӯи худ бояд андешаи муайянеро, ки мазмуни хуччатро ташкил мекунад, инъикос намоянд» [10]. Чунин нуқтаи назар, амалан, қадаме дар роҳи ба маънидодкунии иттилоотӣ мебошад, ки ба сифати тасдиқи он метавонад андашаҳои таҳқиқгарони муосир хизмат намояд: «Азбаски сабти иттилоот дар ҳомилини мошинӣ дар рамзҳои рақамӣ карда мешавад,

он гоҳ чунин иттилоот ва қиёсҳои электроники хуччатҳо ба хуччатҳои хаттӣ мансубанд ва зернамуди онҳо дар сатҳи нави техникаӣ мебошанд» [11].

Яке аз аввалин намоёндагони маънидодкунии иттилоотии хуччат профессор А.Н. Трайнин буд, ки қайд кардааст, ки «одатан хуччатҳо хаттӣ мешаванд, вале хаттӣ аломати муҳими хуччат нест» [12] ва «хуччат бояд ҳама гуна предмете эътироф карда шавад, ки аз рӯи мазмуни худ барои хизмат кардани далели ҳолатҳое, ки аҳамияти ҳуқуқӣ доранд, таъин карда шудаанд» [13].

Дар охири солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-ум фаҳмиши васеи хуччат ба паҳн шудан оғоз кард ва нуқтаи назари А.Н. Трайнин тарафдоронашро пайдо кард. «Дар соли 1964 дар луғати истилоҳотӣ оид ба назария ва амалияи иттилооти илмӣ хуччат ҳамчун объекти моддие, ки иттилоотро дар намуди сабтгардида дорад, муайян карда шудааст... Бинобар ин, чунин объект метавонад на танҳо коғаз ё ҳомили монанд, балки ҳамагуна объекти ҷаҳони моддӣ бошад, иттилоот бошад метавонад на танҳо намуди аломатҳои хаттӣ, балки ҳамагуна намуди занг дошта бошад» [14].

Хусусияти хаттӣ ягона аломати мувоҳисавии хуччат нест. Я.М. Яковлев ва В.Я. Дорохов ҳисоб мекунад, ки хуччат ҳатман фактҳои ҳуқуқиро сабт менамояд ё онҳоро шаҳодат медиҳад [15]. А.А. Жижиленко ва Н.В. Терзиев ҳамфикри онанд, ки «хуччат бояд шаҳодати ин ё дигар ҳодиса ё фактҳоро дар худ дошта бошад. Ин фактҳо ва ҳодисаҳо ҷӣ гунаанд ва мазмуни онҳо аз ҷӣ иборат аст, барои мафҳуми хуччат бетафовут аст» [16]. Нуқтаи назари охиринҳо ба назари муаллиф аз ҳама бештар дурусттар аст.

Мафҳуми «хуччат» дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин қонунҳо ба монанди «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» [17], «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» [18] ва «Дар бораи нусхаи хатмии хуччатҳо» [19] дода шудааст. Масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» хуччатро ҳамчун объекти моддие, ки дар он иттилоот ба шакли матн, сабти овоз ва ё тасвир дарҷ гардида, бо мақсади ҳифзу мавриди истифодаи умум қарор додан ва барои ба замону макон таҳвил намудан таъин гардидааст, муайян кардааст. Таърифи ба ҳамин монанди мафҳуми хуччат дар Қонуни

Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи нусхаи хатмии ҳуҷҷатҳо» дода шудааст.

Ба андешаи мо, мафҳуми аз ҳама бештар ба ҳақиқат наздиктари «ҳуҷҷат» дар Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» дода шудааст, ки мувофиқи он ҳуҷҷат - ҳамчун иттилооте, ки дар шакли хаттӣ, аудиовизуалӣ, акустикӣ, электронӣ, оптикӣ ё дигар шакли барои эҳсоси бевосита муносиб бо маълумоте сабт шудааст, ки барои ҳамин шакли ҳуҷҷат муқаррар гардидааст, баён гардидааст.

Маъниододкунии охиринаи мафҳуми «ҳуҷҷат» ба функцияи асосии он – додани иттилоот асос ёфтааст, ки имконият медиҳад ба мафҳуми мазкур ҳамаи намудҳои ҳуҷҷатҳои маълум ва дар ҳуқуқи истифодашаванда, аз он ҷумла компютерӣ низ ворид карда шавад.

Таърихи ташаккули речаи ҳуқуқии ҳуҷҷат ба фаҳмиши умумии онро баррасӣ намуда, аломатҳои асосии ҳуқуқии онро қайд карда, ба хусусияти технологияи ҳуҷҷати электронӣ мегузарем.

То вақтҳои наздик ифодаи моддии анъанавии ҳуҷҷат ҳомили қоғазӣ ё асоси қоғазии ҳуҷҷат буд. Дар шароити иттилоотонии ҷомеа ва комёбиҳо дар соҳаи техникаи электронии ҳисоббарор, технологияҳои нави иттилоотонӣ ва воситаҳои алоқа барои ин мақсадҳо истифода бурдани ҳуҷҷати электронӣ имконпазир гардид. Масалан, С.В. Ануреев, коркунии низоми пардохтиро тасвир намуда, зикр менамояд: «Гардиши электронии ҳуҷҷатӣ имкониятҳои бехтаринро барои коркарди аввалии ҳуҷҷати пардохтӣ ва контроли дурустии гузаронидани пардохтро назар ба ҳомили қоғазӣ бо коркарди дастӣ пешниҳод менамояд. Ҳомили электронӣ асоси аввалини гузаронидани пардохт дар вақти ҳозира мебошад» [20].

Бояд қайд кард, ки дар аввал компютер ҳамчун воситаи техникаи ташкилӣ – мошини чопӣ истифода мешуд. Баъд компютерро ҳамчун воситаи коркарди иттилоот ва восита барои ташкили махзани маълумотҳо истифода мебардагӣ шуданд, ки имконият дод ҷустуҷӯи ҳуҷҷатҳои зарурӣ тезонида шавад. Дар як вақт бо зиёд гаштани нақши техникаи компютерӣ гузаштан ба истифодабарии истилоҳи «ҳуҷҷати электронӣ» дар санадҳои меъёрӣ ба амал меояд. Бояд қайд кард, ки баъзе тадқиқгарон истифодаи истилоҳи мазкурро аз нигоҳи танқид баҳо дода, онро ҳамчун

зуҳуроти хоҳиш надоштани қонунгузор ва ҷомеа дар маҷмӯъ (кулл) дарк намудани «фарқияти чуқури ҳуҷҷатҳои анъанавӣ ва электронӣ» баррасӣ менамоянд [21]. Масалан, В.А. Гадасин ва В.А. Конявский одилона диққатро ба он равона менамоянд, ки ҳуҷҷати анъанавӣ барои коркарди субъектони фикркунанда, одамон таъин шудааст, ҳуҷҷати электронӣ бошад – барои коркард аз ҷониби объектҳои техникӣ, воситаҳои дастгоҳӣ ва барномавии техникаи ҳисоббарор [22]. Инро ба асос гирифта, муаллифон ба хулоса меоянд, ки «худӣ истилоҳи «ҳуҷҷати электронӣ» таносуби амалан мафҳумҳои гуногуни микромиро (электронӣ) ва макромиро (ҳуҷҷат) мебошад, гарчанде ки мазмуни ҳуҷҷат нофаҳмиҳоро ба вучуд намеорад. А.С. Пулатов дар тадқиқоти худ мафҳуми «ҳуҷҷати электронӣ»-ро чунин баён кардааст: «ҳуҷҷати электронӣ – ҳуҷҷатест, ки дар он иттилоот дар шакли электронии рақамӣ пешниҳод гардида, дар ҳомили мошинӣ сабт шудааст» [23].

Истифодаи ҷомеаи ҳуҷҷатҳои электронӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеаи иқтисодӣ ва пеш аз ҳама дар соҳаи ҷомеаи соҳибкорӣ дар назди ҷомеа вазифаи бо меъёрҳои ҳуқуқ танзим намудани муносибатҳое, ки дар рафти гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ ба вучуд меоянд, гузоштан. «Ба таҷрибаи инсонӣ дохил кардани ҳомили нави иттилоотӣ бисёр вақт таъсири инқилобона ба инкишофи ҳуқуқ расонида, ба таври ҷиддӣ шакл ва методҳои таъбиқи ҳуқуқро дигаргун месозад... Чи тавре ки ин, масалан, бо оғози истифодаи қоғаз ба амал омада буд. Амалӣ намудани чунин тағйиротҳо диққати ҷиддиро ба ҳосиятҳои техникаи ҳуҷҷат, махсусан дар марҳалаи аввалин талаб менамояд. Зеро дар ин давра раванди ҳамдигарии мутобиқшавии ҳуҷҷатҳои нав ва шаклҳои ҳуқуқии пештар ба вучуд-омадаи истифодаи ҳуҷҷатҳои аллақай мавҷуда ба амал меояд» [24].

Қўшиши қор карда баромадани базаи ҳуқуқии гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ ва аз ин ҷо додани эътибори ҳуқуқӣ ба ҳуҷҷати электронӣ ё ба ҳуҷҷат дар ҳомили мошинӣ (магнитӣ), ҷӣ тавре ки онро дар марҳалаи аввалӣ ном мебарданд, дар мамлақати мо аз миёнаҳои солҳои 70-уми асри ХХ оғоз ёфт. 29 июни соли 1979 Арбитражи давлатии СССР дастурҳои инструктории №И-1-4 «Дар бораи ба сифати далел оид ба парвандаҳои арбитражӣ истифода намудани ҳуҷҷатҳое, ки

бо ёрии техникаи электронӣ-ҳисоббарор тайёр карда шудаанд» [25] интишор дод, ки ҳуҷҷати мазкур мисоли он мебошад, ки аз ибтидо техникаи компютерӣ танҳо ҳамчун воситаи коркарди ягон хел маълумотҳои аввалӣ ва дар асоси онҳо тайёр намудани ҳуҷҷатҳо дар ҳомили қоғазӣ баррасӣ карда мешуд.

Дастурҳои инструктории Арбитражи давлатӣ иборати «ҳуҷҷатҳое, ки бо ёрии техникаи электронӣ-ҳисоббарор тайёр карда шудаанд»-ро истифода мебаранд, ки аллакай аз он шаҳодат медиҳад, ки ба техникаи электронӣ-ҳисоббарор танҳо нақши воситаи ёрирасон дода мешавад ва як қатор талаботҳоеро дарбар мегиранд, ки нисбати чунин ҳуҷҷатҳо ҳангоми пешниҳод намудани онҳо ба арбитраж ба сифати далел, аз он ҷумла: – пешниҳод намудани онҳо дар чунин намуд, ки имконият диҳад, ки мазмуни онҳо фаҳмида шавад, пешниҳод менамояд.

Марҳалаи муҳим дар ташаққули режими ҳуқуқии ҳуҷҷати электронӣ қабули қисми якуми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон [26] гардид, ки бори аввал дар сатҳи қонунгузорӣ имконияти истифодабарии ҳуҷҷатҳои электрониро ҳангоми бастанӣ аҳдҳо, аз он ҷумла шартномаҳо дарҷ кард, инчунин ин гуна аҳдҳоро бо риояи шакли ҳаттикардашуда эътироф кард.

Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ду шартро муқаррар менамояд, ки ҳангоми мавҷуд будани ҳатто яке аз онҳо имзои электронӣ-рақамӣ ва мувофиқан ҳуҷҷати электронӣ метавонанд барои бастан ва татбиқи аҳдҳои граждани-ҳуқуқӣ истифода шаванд ва ин шартҳо инҳоянд: дар вақте, ки чунин имконият ба маънои васеяш мустақиман (бевосита) бо қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст ва (ё) дар вақте ки чунин имкониятро тарафҳо мувофиқа кардаанд.

Бояд қайд кард, ки ташкили ҳуҷҷат марҳалаи аввалини гардиши ҳуҷҷатӣ мебошад ва дар айни замон имконият медиҳад, ки функцияи иттилооти ҳуҷҷат татбиқ карда шавад. Додани ҳуҷҷат (мубодилаи ҳуҷҷатҳо) барои иҷрои функцияи робитаӣ (коммуникативӣ) мусоидат менамояд. Функцияи исботкунӣ (далелӣ) ва функцияи нигоҳдории иттилоотро метавон дар марҳалаҳои хеле гуногуни силсилаи ҳаётии ҳуҷҷат татбиқ кард. Нисбати ҳуҷҷати электронӣ истилоҳи «гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ» истифода мешавад. Дар адабиёт

қайд карда мешавад, ки ҳама гуна мубодилаи маълумоти компютери байни субъектони гуногун, аз он ҷумла додани маълумотҳо дар дискет, бо почтаи электронӣ ва ғ.-ро гардиши ҳуҷҷатии электронӣ ҳисобидан мумкин аст. Масалан, П. Даускинс чунин таърифи ин мафҳумро медиҳад: «Гардиши ҳуҷҷатии электронӣ додани иттиооти тичоратӣ байни ташкилотҳо дар намуди электронӣ ва махсусан байни компютерҳои ташкилотҳои гуногун мебошад [27].

Дар таърифи мазкур мехоҳем, ки диққатро ба якқатор лаҳзаҳо диҳем. Якум, сухан танҳо дар бораи иттилооти тичоратӣ меравад. Бешубҳа, дар навбати аввал гардиши ҳуҷҷатии электронӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ ворид шудааст, маҳз дар соҳаи мазкур вай самаранокии худ, аз он ҷумла иқтисодиро нишон дод. Аммо ба андешаи мо, дар вақти ҳозира ва ҳамчунин дар ояндаи наздик гардиши ҳуҷҷатии электронӣ амалан ба тамоми соҳаи фаъолияти ҳаёти дохил мешавад, ки вобаста ба ин маҳдудияти П. Даускинс асоснок ба назар наменамояд. Дуюм, таъриф ба мубодилаи иттилооти байни ташкилотҳо паҳн мешавад. Маҳдудияти мазкур низ қуҳнашуда мебошад. Дар ҳақиқат ташкилотҳо имкониятҳои зиёд, аз он ҷумла моддӣ низ, барои қорӣ намудани гардиши ҳуҷҷатии электронӣ мебошанд, ки вобаста ба ин маҳз онҳо иштирокчиёни аввалини гардиши ҳуҷҷатии электронӣ гардиданд. Аммо аллакай имрӯз соҳибқорони инфиродӣ низ ба гардиши ҳуҷҷатии электронӣ дохил мешаванд. Сеюм, дар таъриф танҳо дар бораи иттилоот гуфта мешавад, яъне П. Даускинс мафҳуми гардиши ҳуҷҷатии электрониро нисбати мафҳумҳои «ҳаракати иттилоот», «мубодилаи иттилоот» истифода менамояд, ки чи тавре ки нишон дода шуда буд, нисбати гардиши ҳуҷҷатӣ ба фаҳмиши умумии истилоҳи мазкур дуруст наменамояд.

Дар асоси гуфтаҳои боло хулоса кардан мумкин аст, ки дар вақти ҳозираи истифодаи воситаҳои электронӣ ба андозае дар соҳаҳои фаъолияти ҳаёти, аз он ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ ва дигари иқтисодӣ вобаста ба ҳуҷҷатгузори ворид гардидаанд, ки бе онҳо ин фаъолиятҳо тасаввур кардан номумкин гаштааст.

Рӯйхати адабиёт:

1. Словарь иностранных слов.– М.: Сирин, 1996.– С. 173.

2. Яковлев Я.М., Касаткин Ю.П. Понятие и классификация документов в советском праве.– Сталинабад: РИКО Тадж. ун-та, 1960.– С.5.
3. Подволоцкий И.Н. Правовые и криминалистические аспекты понятия «документ» // Черные дыры в российском законодательстве.– 2003.– №2.
4. Дорохов В.Я. Понятие документа в советском праве // Правоведение.– 1982.– №2.– С.55.
5. Яковлев Я.М., Касаткин Ю.П. Понятие и классификация документов в советском праве.– Сталинабад: РИКО Тадж. ун-та, 1960.– С.8.
6. Ткачёв А.В. Правовой статус компьютерных документов: основные характеристики.– М.: ООО «Городец-издат», 2000.– С.8.
7. Дорохов В.Я. Понятие документа в советском праве // Правоведение.– 1982.– №2.– С.55.
8. Дорохов В.Я. Понятие документа в советском праве // Правоведение.– 1982.– №2.– С.57.
9. Яковлев Я.М., Касаткин Ю.П. Понятие и классификация документов в советском праве.– Сталинабад: РИКО Тадж. ун-та, 1960.– С.10–11.
10. Яковлев Я.М., Касаткин Ю.П. Понятие и классификация документов в советском праве.– Сталинабад: РИКО Тадж. ун-та, 1960.– С.10.
11. Семилетов С.И. Понятие «юридический электронный документ» и его правовой статус // Статьи и тезисы докладов аспирантов Института государства и права Российской Академии наук.– М.: Изд-во ИГиП РАН, 1999.– С.8.
12. Яковлев Я.М., Касаткин Ю.П. Понятие и классификация документов в советском праве.– Сталинабад: РИКО Тадж. ун-та, 1960.– С.11.
13. Яковлев Я.М., Касаткин Ю.П. Понятие и классификация документов в советском праве.– Сталинабад: РИКО Тадж. ун-та, 1960.– С.11.
14. Ткачёв А.В. Правовой статус компьютерных документов: основные характеристики.– М.: ООО «Городец-издат», 2000.– С.7.
15. Яковлев Я.М., Касаткин Ю.П. Понятие и классификация документов в советском праве.– Сталинабад: РИКО Тадж. ун-та, 1960.– С.13; Дорохов В.Я. Понятие документа в советском праве // Правоведение.– 1982.– №2.– С.60.
16. Яковлев Я.М., Касаткин Ю.П. Понятие и классификация документов в советском праве.– Сталинабад: РИКО Тадж. ун-та, 1960.– С.14.
17. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2003, №8, мод.455 бо тағйиру иловаҳо.
18. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2008, №6, мод.469.
19. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, №12, мод.856.
20. Ануреев С.В. Платежные системы и их развитие в России.– М.: Финансы и статистика, 2004.– С.74.
21. Гадасин В.А. От документа – к электронному документу. Системные основы / В.А. Гадасин, В.А. Коняевский.– М.: РФК-Имидж Лаб, 2001.– С.2.
22. Гадасин В.А. От документа – к электронному документу. Системные основы / В.А. Гадасин, В.А. Коняевский. М.: РФК-Имидж Лаб, 2001. С. 2.
23. Пулатов А.С. Доир ба мафҳуми аҳди электронӣ // Қонунгузорӣ.– 2018.– №1 (29).– С.56.
24. Казьмин И.Ф. Общие проблемы права в условиях научно-технического прогресса.– М., 1986.– С.23–27.
25. Инструктивные указания Госарбитража СССР от 29 июня 1979 г. №И-1-4 «Об использовании в качестве доказательств по арбитражным делам документов, подготовленных с помощью электронно-вычислительной техники» // Систематизированный сборник инструктивных указаний Государственного арбитража при Совете министров СССР.– Москва, 1987.
26. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, №6, мод.153, 154 бо тағйиру иловаҳо.
27. Косовец А.А. Правовое регулирование электронного документооборота // Вестник Московского университета.– 1997.– №4.– С.49.

Аннотатсия

Мафҳум ва моҳияти ҳуччатгузории электронии соҳибкорӣ

Дар мақола сухан оид ба мафҳум ва моҳияти ҳуччатгузории электронии соҳибкорӣ меравад. Муаллиф дар бораи мафҳумҳои «ҳуччат», «ҳуччатҳои электронӣ» ва «ҳуччатгузорӣ», ки аз тарафи олимон ва дар қонунҳои гуногун дода шудаанд, гуфта мегузарад. Муаллиф дар натиҷаи таҳлили гузаронидашуда ба хулоса меояд, ки ҳуччатҳои электронӣ ва ҳуччатгузории электронӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ нақши калон доранд.

Аннотация

Понятие и сущность электронного документирования предпринимательства

В статье речь идет о понятии и сущности электронного документирования предпринимательства. Автор приводит понятия «документ», «электронный документ» и «документирование» данные различными учеными и данных в разных законах. Автор в результате проведенного анализа приходит к выводу, что электронные документы и электронное документирование играют огромную роль в сфере предпринимательской деятельности.

Annotation

The concept and essence of electronic documentation of entrepreneurship

The article deals with the concept and essence of electronic documentation of entrepreneurship. The author introduces the concepts of “document”, “electronic document” and “documentation”, given by various scientists and data in different laws. The author, as a result of the analysis, concludes that electronic documents and electronic documentation play a huge role in the field of entrepreneurial activity.

Холмахмадзода Солеха,
*соискатель Института философии,
политологии и права имени А.Баховаддинова
Академии наук Республики Таджикистан*

ЗАЩИТА ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ РЕБЁНКА ПРИ УСЫНОВЛЕНИИ

Калидвожаҳо: мақомоти васоят ва парасторӣ; васӣ; парастор; фарзандхонӣ; ҳимояи иҷтимоии кӯдакони ятим.

Ключевые слова: орган опеки и попечительства; опекун; попечитель; усыновление; социальная защита детей-сирот.

Keywords: guardianship authority; guardian; trustee; adoption; social protection of orphans.

Естественной средой обитания ребёнка является семья. И одно из основных прав ребёнка – право жить и воспитываться в семье. В отношении детей, оставшихся без попечения родителей, обеспечение права на воспитание в семье означает, что при выборе формы устройства ребёнка, оставшегося без родительского попечения, в первую очередь предпринимаются попытки к устройству его именно в семью [1].

Для несовершеннолетних, оставшихся без попечения родителей, оптимальной формой устройства признаётся передача на усыновление, «способствующее полноценному физическому, психическому, духовному и нравственному развитию детей» [2]. Усыновление, как акт в семейном праве, призвано обеспечить полноценное семейное воспитание и материальное содержание детей, оставшихся без попечения родителей.

Устройство детей, оставшихся без родительского попечения, путем передачи на усыновление (удочерение) получило регламентацию в отечественном семейном законодательстве как приоритетная форма воспитания.

Для истории права таджикского народа усыновление было известно с давних времен.

Эпохе зороастризма известен развитый институт «усыновления», который дифференцировал различные виды данной формы устройства детей. Усыновление при зороастрийской системе позволяло передачу ребёнка не только при потере родительского попечения. А.Г. Периханян изучив исторические источники, сделала вывод, что

передача ребёнка на усыновление в тот период совершалась отцом. Передача ребёнка другим членом семьи не допускалось под страхом признания данного действия ничтожным. Опекун, даже «естественный», каковым выступал, к примеру, старший брат, имел право на передачу подопечного ему в опеку другому лицу только на срок своей жизни, а правом передачи на усыновление он не обладал» [3].

Что касается мусульманского периода истории таджикского права, то следует заметить, что институт «усыновления» не характерен для данной правовой системы. Пятый аят суры «аль-Ахзаб» гласит: «Зовите приемных детей по именам их отцов, это – более справедливо перед Аллахом. Если же вы не знаете их отцов, то они являются вашими братьями по вере и вашими воспитанниками...» [4]. Несмотря на отсутствие усыновления в тот период развития отечественного права, нельзя не отметить существование иных форм устройства детей, близких по своей природе к усыновлению и удочерению, но таковыми не являющимися. К примеру, существование фактического воспитания и опеки свидетельствует о развитии отношений близких по своей природе к усыновлению, но в то же время обладающими своими особенностями. В частности, воспитанники и приемные дети, не могли выступать наследниками фактических воспитателей и опекунов. Кроме того, допускалось заключение браков между приемными детьми (воспитанниками, опекавшимися) и родственниками бывших воспитателей и опекунов.

Получается, что мусульманским правом признаётся происхождение детей от родителей на основании кровнородственной связи, но исходящее из отношений, приравненных к ней.

Для современного семейного законодательства, усыновление признаётся наиболее оптимальным видом устройства ребёнка, оставшегося без родительского попечения.

Приравнивание отношений, возникающих между усыновителем и усыновленным или удочеренным ребёнком, к кровнородственной связи возлагает на лиц, принимающих на воспитание в данную форму устройства те же требования, что и к биологическим родителям. В частности, эти требования распространяются на выполнение обязанностей по воспитанию, образованию и содержанию ребёнка, оставшегося без родительской опеки.

Неисполнение либо ненадлежащее исполнение родительских обязанностей, основанных на юридическом факте – принятия ребёнка, оставшегося без родительского попечения, предусматривает применение мер семейно-правовой защиты ребёнка и привлечения к семейно-правовой ответственности виновных лиц, выражающейся в восстановлении нарушенных прав, в возмещении причиненного вреда [5].

Статья 57 СК РТ предусматривает право ребёнка на защиту, под которой понимается восстановление нарушенного права, создание условий, компенсирующих имеющую место утрату прав, устранение препятствий на пути осуществления права и др. [6]. Защита прав ребёнка как члена общества, претворяется в жизнь с помощью различных отраслей права, в том числе и уголовного. Усыновленный ребёнок имеет право на защиту не только своих прав, но и законных интересов.

Государство гарантирует судебную защиту прав детей, находящихся в трудной жизненной ситуации. Однако нормативно-правовое регламентирование института усыновления не лишено недостатков. Законодатель отдаёт себе отчет в том, что для решения проблем с детьми, оставшимися без попечения родителей, нужно руководствоваться, в первую очередь, нормами морали, согласно которым усыновление детей считается явлением позитивным, поскольку ребёнок в этом случае становится полноправным членом

семьи. Основные права и свободы человека неотчуждаемы и принадлежат каждому от рождения. Осуществление прав и свобод человека и гражданина не должно нарушать права и свободы других лиц.

Защита прав и интересов ребёнка, устроенного на воспитание в семью усыновителя, требует формирования нового подхода, основной составляющей которого выступает четко организованный мониторинг со стороны государственных органов. Естественно, мониторинг жизни усыновленного (удочеренного) ребёнка не должен нарушать регламентированной законодательством тайны усыновления (удочерения).

Мониторинг за детьми, оставшимися без попечения родителей, планируемыми на передачу на семейное воспитание, должен сопровождаться с момента прохождения процедуры усыновления (удочерения).

В связи с этим, М.А. Махмудов указывает на проблемы защиты детей-сирот, оставшихся без попечения родителей, ссылаясь на существующие сложности в усыновлении (удочерении). По мнению ученого, на данный момент сложилась необходимость упрощения норм, регулирующих процедуры усыновления гражданами страны детей – сирот в целях защиты прав детей, оставшихся без попечения родителей и их благополучного развития [7].

Упрощение процедуры усыновления (удочерения) должно затрагивать вопросы создания базы данных детей, планируемых на передачу на семейное воспитание и доступа к ним граждан республики, отвечающих предъявляемым законодательством требованиям.

Что касается требований к лицам, которые могут выступить в качестве усыновителей, то ст.127 СК РТ содержит исчерпывающий перечень. В частности, усыновителями могут быть только граждане страны, достигшие возраста совершеннолетия, имеющие определенное место жительства; не имеющие судимости за совершение умышленного преступления на момент усыновления; не направленные на принудительное лечение за совершение преступления; не являющиеся недееспособными или ограниченно дееспособными; не лишённые родительских прав или не ограниченные судом в родительских правах; не отстранённые от обязанностей опекуна (попечителя),

усыновителя за ненадлежащее выполнение возложенных на них законом обязанностей; не имеющие медицинских противопоказаний для воспитания ребёнка.

Однако, допустимость усыновления или удочерения детей, оставшихся без попечения родителей, только гражданами Республики Таджикистан не отвечает их интересам. Ребёнок лишается права на обретение семейного воспитания, в силу существующего запрета в национальном законодательстве. На недостатки в правовой регламентации вопросов усыновления указывалось в отечественной юридической науке. В частности, С.Н. Тагаева, Х.С. Мирсайев указывали на необходимость корректировки положений ст.127 СК РТ [8].

Для защиты прав и интересов ребёнка, оставшегося без семейного попечения, целесообразно допустить усыновление (удочерение) гражданами иностранных государств.

В связи с этим, можно привести пример из практики. Так, гражданка Российской Федерации Егорова Х. и ее муж после десяти лет безуспешных попыток завести детей решились на усыновление и встали в очередь одновременно в Москве и нескольких соседних регионах. В конце марта 2016 года им позвонили из Долгопрудненского управления социальной защиты населения (УСЗН) и сообщили о новорождённом ребёнке, от которого отказалась его мать, гражданка Таджикистана. Они сразу согласились на усыновление. 13 апреля 2016 года семья Егоровых оформила опеку, а в мае усыновила мальчика. Представители УСЗН и прокуратуры против усыновления не возражали, ребёнку оформили российское свидетельство о рождении и гражданство России. Но 15 июня семья Егоровых получила письмо из Долгопрудненского УСЗН с уведомлением, что Бутырский суд г.Москвы принял решение об отмене усыновления и усыновленный ими ребёнок будет депортирован в Таджикистан. Основанием для принятия такого решения стало то обстоятельство, что органы опеки Долгопрудненского УСЗН своевременно не направили запрос таджикским властям. Получив уведомление российской стороны, представитель консульства Таджикистана заявил о несогласии с решением об опеке и усыновлении и потребовал вернуть ребёнка на родину, обосновав свои доводы тем, что дети, родившиеся от граждан Таджикистана, автоматически получают

гражданство этой страны вне зависимости от того, где именно они родились, а иностранное усыновление в его стране полностью запрещено. После этого в Бутырский районный суд обратились представители УСЗН по СВАО города Москвы с просьбой отменить решение об усыновлении [9].

Вряд ли, передача ребёнка, оставшегося без родительского попечения, будет отвечать его интересам.

Кроме того, ограничение права на передачу на усыновление или удочерение может касаться родственников ребёнка, имеющих гражданство иностранного государства. Например, иностранное гражданство могут иметь бабушки (дедушки), дяди (тети), братья (сестры), которые по закону обладают определенным статусом по отношению к ребёнку, и вытекающими из него правами.

На практике встречаются случаи, когда усыновителями (удочерителями) выступают супруги-иностранцы родителей.

В практике таджикских судов имело место удочерение несовершеннолетних граждан РТ гражданкой Германии, являющейся мачехой детей.

Исходя из интересов детей, несмотря на существующие положения ст.127 СК РТ дети были переданы на удочерение[10].

Ключевой целью усыновления является обеспечение жизни несовершеннолетнего в нормальных семейных условиях. В настоящее время институт усыновления является достаточно распространенным, множество политических и экономических условий, а также активная глобализация повлияли на становление правовых норм, позволяющих проводить процедуру усыновления не только внутри одного государства.

Республика Таджикистан обеспечивает социальную защиту усыновляемых иностранными гражданами детей не только посредством внутреннего законодательства, но и принимая участие в многосторонних и двусторонних договорах. Анализ заключенных Таджикистаном международных соглашений позволяет сделать вывод, что государственная политика в области международного усыновления направлена на усиление контроля за соблюдением прав ребёнка.

Следует заметить, что Республика Таджикистан является участницей ряда

международных соглашений, допускающих международное усыновление (удочерение).

Вопросы усыновления (удочерения) во взаимоотношениях с гражданами Содружества независимых государств регулируются положениями Кишинёвской конвенции о правовой помощи и правовым отношениям по гражданским, семейным и уголовным делам 2002 года.

Кишиневская конвенция 2002 года вопросы усыновления или его отмены подчиняет законодательству страны, гражданством которой обладает ребёнок. Следовательно, запрет на усыновление граждан республики иностранцами не противоречит Конвенции СНГ.

Усыновление ребёнка, являющегося одной из стран – участниц Кишинёвской Конвенции, или отмена усыновления требует получения согласия законного представителя и компетентного государственного органа, а также согласие ребёнка, если такое условие есть в личном законе усыновляемого [11].

Кишиневская конвенция, допуская возможность усыновления (удочерения) супругами – иностранцами, гражданами различных государств – участниц договора, требует при его установлении и отмене соблюдения положений правопорядков тех стран, к которым принадлежат усыновители [12].

В то же время, семейное законодательство РТ не ограничивает возможность на усыновление (удочерение) ребёнка, обладающего иностранным гражданством.

При допущении, в исключительных случаях, усыновления (удочерения) ребёнка, обладающего гражданством Таджикистана родственниками-иностранцами, должен осуществляться непрерывный мониторинг за судьбой ребёнка со стороны органов опеки и попечительства, если речь идет о проживании на территории страны и мониторинг со стороны консульских учреждений и дипломатических представительств, если усыновленный (удочеренный) проживает на территории иностранного государства.

Мониторинг за семьями, имеющими усыновленных или удочеренных детей должен осуществляться до достижения ими возраста совершеннолетия.

При неисполнении или ненадлежащем исполнении усыновителями (удочерителями) возложенных на них обязанностей, к

виновным лицам должны применяться с одной стороны, меры семейно-правовой ответственности, с другой, меры защиты для потерпевших лиц.

Мерой ответственности, применяемой к виновному усыновителю, может явиться отмена усыновления, если не имеется состава уголовного преступления. При наличии признаков преступления против усыновленного ребёнка должны применяться нормы как Уголовного кодекса РТ, так и Семейного кодекса РТ, предусматривающие отмену усыновления. Отмена усыновления влечет за собой лишение права на воспитание, образование и содержание ребёнка.

Усыновитель, уклоняющийся от исполнения взятых на себя обязанностей по отношению к ребёнку, злоупотребляющий правами по отношению к ребёнку, жестоко обращающийся с ним, являющийся хроническим алкоголиком или наркоманом может быть лишен всех прав, основанных на факте усыновления.

Ю.Ф. Беспаловым по этому поводу указывается, что отмена усыновления, как и лишение родительских прав, являются мерами защиты прав и законных интересов и мерой семейно-правовой ответственности личного характера [13].

При этом перечень оснований, влекущих отмену усыновления, является открытым.

Отмена усыновления направлена, прежде всего, на защиту прав ребёнка, переданного на воспитание в семью усыновителя. Поэтому если усыновление не отвечает интересам несовершеннолетнего, оно может быть отменено. В качестве оснований для отмены усыновления может явиться проявление жестокости по отношению к одному из членов семьи, совершение преступления, аморальное поведение и другое.

Следует поддержать С.Н. Тагаеву, считающую, что к усыновителю необходимо предъявлять более высокие требования, чем к биологическим родителям. Это основывается на том, что вероятность причинения вреда жизни и здоровью ребёнка биологическими родителями может быть ограничена родительским инстинктом, а у усыновителей он может отсутствовать.

Противоправность в действиях усыновителя может проявляться в нарушении обязанностей по воспитанию, образованию и содержанию ребёнка как умышленно, так и

неосторожно. Объективная сторона семейного правонарушения может быть совершена как действием, так и бездействием. При этом наличие вредных последствий и причинной связи между совершенным деянием и наступившими последствиями может и не быть [14].

Исходя из изложенного выше, можно сделать вывод, что семейное законодательство Республики Таджикистан в области усыновления требует дальнейшего совершенствования в направлении: во-первых, упрощения процедуры усыновления; во-вторых, возможности передачи на усыновление (удочерение) ребёнка-гражданина Республики Таджикистан родственникам, если это отвечает его интересам; в-третьих, возложение на органы опеки и попечительства и консульские учреждения за рубежом мониторинга условий жизни ребёнка, переданного на усыновление (удочерение) за рубеж.

Список литературы:

1. Аничкин Е.С., Казанцева О.Л., Коваленко К.Е., Тагаева С.Н., Титаренко Е.П. Усыновление детей из России иностранными гражданами: некоторые особенности и проблемы // Вестник российской правовой академии.– №4.– 2017.– С.41–47.
2. Арутюнян Г.В. Защита прав и интересов детей, оставшихся без попечения родителей // Семейное и жилищное право.– 2009.– №4.– С.3–8.
3. Беспалов Ю.Ф. Усыновление как способ судебной защиты прав ребёнка// Российская юстиция.– 1997.– №7.– С.39–41.
4. Газиев М.С. Проблемы правового регулирования усыновления гражданами Российской Федерации детей, являющимися гражданами других государств // Вестник Амурского государственного университета.

Серия: Гуманитарные науки.– 2017.– №78.– С.77–82.

5. Зайцева И.И. Жестокое обращение с детьми // Юридический мир.– 2008.– №10.– С.54–55.

6. Куръони Карим (асл ва матни тарҷумай тоҷики) (Священный Коран)/ Отв. ред. Шахобуддинов С., Бобоев Ф.– Душанбе: Инфон, 2007.– 1260 с.

7. Маҳмудов М.А. Истиклолияти давлатӣ ҳамчун заминаи ислоҳоти ҳуқуқи оилаӣ дар Тоҷикистон//Маҷмӯаи мақолаҳо «Илми Тоҷикистон дар замони истиқлолият».– Душанбе: Дониш, 2011.– С.233–235.

8. Маҳмудов М.А. Совершенствование семейного законодательства как гарантия укрепления семьи в Таджикистане // Конституция заминаи ташаккули низоми ҳуқуқи милли.– Душанбе: Эр-граф, 2014.– С.276–278.

9. Мирсайёв Х.С. Проблемы взаимоотношений родителей и детей в международном частном праве: дисс. канд. юрид. наук.– Душанбе, 2014.– 190 с.

10. Периханян А.Г. Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды. М.: Наука, 1983. -383 с.

11. Тагаева С.Н. К проблеме причинно-следственной связи в составе семейного правонарушения//Вестник Пермского университета. Юридические науки.– 2013.– №2(20).– С.168–172.

12. Тагаева С.Н. Меры семейно-правовой ответственности при усыновлении (удочерении) несовершеннолетних детей по законодательству Республики Таджикистан // Семейное и жилищное право.– 2012.– №5.– С.39–40.

13. Тагаева С.Н. Теоретические проблемы семейно-правовой ответственности в Республике Таджикистан: дисс. д-ра юрид. наук.– Душанбе, 2014.– 374 с.

Аннотатсия

Ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдак ҳангоми фарзандхонӣ

Мақола масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдакро ҳангоми фарзандхонӣ дар асоси қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дарбар мегирад. Дар он ба зарурияти такмил додани қонунгузориҳои оилаӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, яқум ба содда намудани тартиби фарзандхонӣ, дуҷум имконияти додани кӯдак – шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳешовандонашон, агар он ба манфиати кӯдак ҷавобгӯ бошад, сеюм ба зиммаи мақомоти васоят ва парасторӣ ва муассисаҳои консулии дар хориҷи кишвар гузоштани санҷиши шароити зисти кӯдаке, ки барои фарзандхонӣ ба хориҷи кишвар дода шудааст.

Аннотация

Защита прав и интересов ребенка при усыновлении

Статья посвящена защите прав и интересов ребёнка при усыновлении по законодательству Республики Таджикистан. Указывается на необходимость совершенствования семейного законодательства Республики Таджикистан, во-первых, упрощения процедуры усыновления; во-вторых, возможности передачи на усыновление (удочерение) ребёнка-гражданина Республики Таджикистан родственникам, если это отвечает его интересам; в-третьих, возложение на органы опеки и попечительства и консульские учреждения за рубежом мониторинга условий жизни ребёнка, переданного на усыновление (удочерение) за рубеж.

Annotation

Protection of the rights and interests of the child during adoption

The article is devoted to the protection of the rights and interests of the child during adoption under the legislation of the Republic of Tajikistan. The necessity of improving the family legislation of the Republic of Tajikistan is indicated, firstly, simplifying the adoption procedure; secondly, the possibility of transferring for adoption the child of a citizen of the Republic of Tajikistan to relatives, if this is in his interests; thirdly, the laying on of guardianship and guardianship authorities and consular institutions abroad to monitor the living conditions of the child transferred for adoption abroad.

Кодиров Шодмон,
старший преподаватель кафедры
гражданского права Юридического
факультета Российско-Таджикского
(Славянского) Университета
E-mail: shodmon9090@bk.ru

ИНТЕРНЕТ-САЙТ КАК ОБЪЕКТ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ

Калидвожаҳо: Сомонаи интернетӣ; объектҳои ҳуқуқҳои муаллифӣ; натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ; асарҳои таркибӣ; ҳаммуаллифӣ.

Ключевые слова: Интернет-сайт; объекты авторских прав; результат интеллектуальной деятельности; составное произведение; соавторство.

Keywords: Internet website; сcopyright objects; the result of intellectual activity; сcomposite work co-authorship.

В настоящем исследовании мы постараемся выявить правовую природу Интернет-сайта в системе объектов гражданских прав. Исследователи рассматривали Интернет-сайт по-разному и как программу для ЭВМ и как базу данных и как произведение дизайна, при этом авторы отмечали только сходства, подобие, всякий раз подчеркивая самобытность сайта, а также сложность в его организации.

Ученые данной области в юридической литературе указывают на Интернет-сайт как на совокупность двух объектов авторского права – программы для ЭВМ, которая обеспечивает техническое функционирование сайта и графического решения размещения информации (дизайна) [3, 139-154]. Мы можем согласиться с таким определением, но с оговоркой, что действительно это минимальный список объектов, который составляет Интернет-сайт.

Стоит отметить, что Интернет-сайт в ст. 6 Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах» от 13 ноября 1998 г. не предусмотрен как объект авторского права, но отнюдь это не означает, что нормы авторского права на Интернет-сайт не распространяются, перечень объектов авторского права, приведенный в указанном законе является открытым, главное, чтобы результат интеллектуальной деятельности отвечал критерию творчества. Очевидно, что большинство сайтов в сети Интернет формируются именно в результате творческой деятельности веб-дизайнера и иных авторов, исходя из этого, сайт охраняется авторским правом.

Из анализа норм статей 6 и 11 Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах» можно выявить еще одно определение Интернет-сайта. Дефиниция, которую мы можем вывести из анализа этих норм, можно сформулировать следующим образом: «Интернет-сайт – это составное произведение, которое создается в результате подбора и систематизации отдельных материалов, результат творческого труда, полученный путем составительства».

Важно отметить, что Закон РТ «Об авторском праве и смежных правах» конкретно не причисляет Интернет-сайт в качестве составного произведения. К этому выводу можно прийти исходя из общего анализа и толкований норм указанного закона. Сравнивая указанные положения Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах», например с соответствующими нормами Гражданского кодекса Российской Федерации, можно отметить, что в ч. 2 ст. 1260 ГК РФ наравне с антологией, энциклопедией, базой данных и атласа однозначно указывается на Интернет-сайт, как на составное произведение и распространяет на него режим защиты авторских прав, как на осуществленные ими подбор или расположение материалов (составительство).

Некоторые авторы юридической литературы, в частности Е.С. Котенко, в своей монографии «Авторские права на мультимедийный продукт» признает Интернет-сайт в качестве одной из разновидностей мультимедийного продукта. И далее автор, критикуя позицию исследователей, которые также относят Интернет-сайт, как результат интеллектуальной

деятельности к числу сложных объектов отмечает, что «произошла определенная коллизия в определении правовой природы рассматриваемого объекта» [2, 55]. У. А. Меликов в своей монографии «Проблемы правового режима объектов гражданских прав в Интернете», обобщая мнения ученых в данной области, справедливо отмечает, что «сайт-это одна из разновидностей объектов гражданских прав, это составное произведение» [3, 170]. Для более глубокого понимания и решения возникшей проблемы, на наш взгляд необходимо проанализировать, что же такое сложные и составные произведения.

С развитием современной техники и технологий появились такие сложные объекты, которые составляют продукт неоднородной деятельности и как правило, такие сложные объекты не могут быть созданы каким-то конкретным лицом, для создания таких усложненных объектов требуется не только труд нескольких авторов (которые не всегда могут быть соавторами), но и значительные организационные, финансовые и другие ресурсы. Их создание является результатом многослойного процесса, когда одни авторы своей творческой деятельностью создают элементы, которые на втором этапе используется уже другими лицами для создания комплексного объекта в целом. После этого каждый из участников усложненного процесса создает свое произведение, на которое у него распространяется авторское право, но все эти элементы вместе образуют новый объект авторского права. Лицу, которое обладает правом на комплексное, многослойное произведение, должно принадлежать право и на использование всех его элементов.

Что же касается составных произведений, то в соответствии со ст. 11 Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах», при создании составных произведений применяются произведения иных авторов. Также важно отметить, что согласно положениям ст. 11 Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах», для того, чтобы составное произведение признавалось объектом авторского права необходимо, чтобы оно соответствовало: творческому характеру подбора и расположения материала.

Также существует мнение, что законодатель определяет сложный объект не с точки зрения сложности процесса создания этого объекта (творчества), а исходя из его юриди-

ческой сложности, указывая на то, что он включает именно результаты интеллектуальной деятельности, охраняемые законодательством [4, 51].

Таким образом, Интернет-сайт, с одной стороны, необходимо рассматривать как совокупность программы для ЭВМ (программного кода), дизайна сайта, цифровых музыкальных произведений и контента (наполнения) сайта, что и порождает собой сложный объект. А с другой, контент сайта может состоять из охраняемых и неохранных произведений, а также содержать творческий характер подбора и расположения материала, что порождает собой составное произведение.

Таким образом, Интернет-сайт целесообразно отнести к сложным и составным произведениям, которые не противоречат правовой сущности Интернет-сайта и не создают никаких правовых коллизий.

Стоит отметить, что действующее законодательство Республики Таджикистан, в частности ГК РТ и Закон РТ «Об авторском праве и смежных правах», не рассматривают Интернет-сайт как сложное произведение, но и не предусматривают такую категорию как «сложные объекты» авторских прав. Мы считаем, что для более эффективного и упрощенного правового регулирования и гражданского оборота таких усложненных объектов авторского права, необходимо в Закон РТ «Об авторском праве и смежных правах» включить такую категорию как «сложные объекты» авторских прав.

В соответствии со ст. 1125 ГК РТ, на любые результаты интеллектуальной деятельности признаются права интеллектуальной собственности, включающие исключительные (имущественные) и личные неимущественные права. Бесспорно, Интернет-сайт является результатом интеллектуальной деятельности. При этом, согласно ч.6 ст. 5 Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах», авторское право на произведение не связано с правом собственности на материальный объект, в котором произведение выражено. Передача права собственности на материальный объект сама по себе не влечет передачи каких-либо авторских прав на произведение, выраженное в этом объекте. Данное положение имеет большое значение, как в отношении других объектов авторских прав, так и в отношении Интернет-сайта. Ибо последний, имея нематериальный характер, расположен на серверах.

Передача такого сервера (как вещь) иным лицам, не означает, что новый обладатель сервера становится правообладателем сайта. Поскольку исключительные (имущественные) права на такой сайт сохраняются за автором-составителем. Эффективность данного положения проявляется именно в нормализации общественных отношений по введению прав на Интернет-сайт.

Права интеллектуальной собственности включают в себя исключительные (имущественные) права, а также в случаях, предусмотренных законом, личные неимущественные права на результаты интеллектуальной деятельности и приравненные к ним средства индивидуализации юридических лиц, товаров, работ, услуг и предприятий, круг которых строго определен законом [5]. Права интеллектуальной собственности на соответствующие объекты возникают либо с момента создания произведения, либо с начала использования, либо с момента государственной регистрации (ст. 1127 ГК РФ).

Таким образом, возникновение прав на Интернет-сайт подчиняется общим правилам: исключительные (имущественные) права возникают с момента создания Интернет-сайта и действуют в течении всей жизни автора и пятидесяти лет после его смерти.

Обобщая вышеизложенное, отметим, что Интернет-сайтом, является совокупность любых результатов интеллектуальной деятельности и средств индивидуализации, которые выражены в цифровой форме, размещенная автором Интернет-сайта, обладателем исключительного (имущественного) права на Интернет-сайт или уполномоченным им лицом в сети Интернет таким образом, что к ней имеет доступ неограниченный круг лиц.

Итак, разделяя мнения У.А. Меликова [3, 170] полагаем, что Интернет-сайт, без сомнений отвечая всеми признаками, предъяв-

ляющийся к объектам авторских прав, является объектом авторских прав и, в свою очередь, объектом гражданских прав. В этой связи, мы предлагаем внести изменения в Закон РТ «Об авторском праве и смежных правах», рассмотрев его как объект авторских прав. Такой подход, рассматривающий Интернет-сайт как объект авторских прав, на наш взгляд является продуктивным, ибо последнее станет почвой для нормального развития гражданского оборота с участием прав на Интернет-сайтах.

Список литературы:

1. Закон Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах» // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. - Душанбе, 2017. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM).
2. Котенко Е.С. Авторские права на мультимедийный продукт: монография. – Москва: Проспект, 2013. – 161 с.
3. Меликов У.А. Проблемы правового режима объектов гражданских прав в интернете. – Душанбе: «ИРФОН», 2018. – 372 с.
4. Петров Д.А. Некоторые вопросы ответственности владельца сайта // Арбитражные споры. 2010. № 1. С. 139 - 154.
5. Права на результаты интеллектуальной деятельности и средства индивидуализации: Комментарии к части четвертой Гражданского кодекса Российской Федерации (постат.) / Моргунова Е.А., Погуляев В.В., Корчагина Н.П. / под общ. ред. Моргунова Е.А. М., 2010. – 710 с.
6. Сидиков Д.А. Реализация международных договоров в области интеллектуальной собственности в Республике Таджикистан: на примере ТРИПС: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.tnu.tj/index.php/ru/2012-02-15-12-36-18/ds-doktora-filosofii-phd/6d-koa-002> (дата обращения: 15.10.2018).

Аннотатсия

Сомонаи интернетӣ ҳамчун объекти ҳуқуқҳои граждани

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои вобаста ба табиати ҳуқуқҳои сомонаи интернетӣ ва муайянкунии ҷои он дар низоми объектҳои ҳуқуқҳои граждани баррасӣ шудаанд. Вобаста ба масъалаи мазкур аз ҷониби муаллиф Кодекси граждани ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» зери таҳлил қарор дода шудааст. Дар асоси таҳқиқи гузаронидашуда муаллиф мафҳуми «сомонаи интернетӣ»-ро ҳамчун объекти ҳуқуқҳои граждани пешниҳод намудааст.

Аннотация

Интернет-сайт как объект гражданских прав

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с правовой природой Интернет-сайта и определения его места в системе объектов гражданских прав. Автором проанализированы нормы Гражданского кодекса РТ и Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах» касательно рассматриваемого вопроса. На основе проведенного исследования автором предлагается понятие интернет-сайта как объекта гражданских прав.

Annotation

Website as object of the civil rights

In this article the questions connected from the legal nature of the Internet website and definition its place in the system of objects civil the rights are considered. The author analysed standards of the Civil code and the Law of RT "About Copyright and Allied Rights" concerning a case in point. On the basis of the conducted research the author offers a concept of the Internet website as object of the civil rights.

12.00.05 – ҲУҚУҚИ МЕҲНАТ, ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҚТИМОИЙ
12.00.05 – ТРУДОВОЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Бобокалонов Ғ.М.,
сардори шуъбаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат,
муҳожират ва иқтимоии Маркази миллии
қонунгузори назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон н.и.ғ. дотсенти кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тижорати факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ

**ХУСУСИЯТҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ШАРТНОМАИ МЕҲНАТӢ
БО ХИЗМАТЧИИ ДАВЛАТӢ**

Калидвожаҳо: шартномаи меҳнатӣ, хизматчиӣ давлатӣ, уҳдадориҳои мансабӣ, санадҳои меъёрӣ ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қоидаҳои тартиботи дохилӣ.

Ключевые слова: трудовой договор, государственный служащий, должностные обязанности, нормативные правовые акты Республики Таджикистан, правила внутреннего распорядка.

Keywords: employment contract, public servant, job duties, regulatory legal acts of the Republic of Tajikistan, internal regulations.

Бавҷудодии муносибатҳои меҳнатӣ дар шаклҳои гуногуни фактҳои ҳуқуқӣ зоҳир мегардад, ки онро танҳо дар асоси изҳори озодонаи хоҳишу иродаи худ шахс метавонад мавриди амал қарор диҳад ва онро бояд, дар асоси қонунгузорӣ оид ба меҳнат амалӣ намояд. Ҳар як шахс метавонад бо корфармо ба муносибатҳои меҳнатӣ дохил шавад, ба ҷаъолияти соҳибкорӣ машғул бошад, дар асоси ин ӯ он намуди шартномаи граждани қорро иҷро намояд, тағйир диҳад ё қатъ намояд, ки онҳо дар асоси фактҳои дахлдори ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд. Барои ба вучуд омадан, тағйир ёфтани ӯ қатъи гаштани муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ низ яке аз фактҳои дахлдори ҳуқуқӣ зарур мебошад, ки он шартномаи меҳнатӣ маҳсуб меёбад. Яъне, ҳуқуқи ба ҷаъолияти меҳнатӣ машғул шудан, ҳуқуқи мустасноии ҳар як шахс буда, тавассути муносибатҳои шартномавӣ сурат мегирад.

Муносибатҳои меҳнатӣ ҳамчун самти муҳимтарини сиёсати иқтимоии давлат маҳсуб ёфта, барои ҳар як шахси дорои қобилияти субъектҳои ҳуқуқии меҳнатӣ, қаролатҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва иқтимоиро дар ҷодаи меҳнат, эҷоди шароитҳои барои ҳаёт сазовор, қамолоти касбӣ ва шахсият таъмин менамояд [1].

Дар ҳақиқат, мавқеи шартнома ро дар низоми танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ баҳо додан мушқил аст, чунки тартиботи шартномавӣ ҳамчун маҳаки асо-

сии танзимнамоии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар байни субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии меҳнати истифода мешавад.

Мо дар мақолаи мазкур тасмим гирифтаем ба хусусиятҳои танзими ҳуқуқии шартномаи меҳнатӣ бо хизматчиӣ давлатӣ рӯ оварем.

Қабл аз шурӯъ, мо бояд, дар бораи ҳуди мафҳуми хизматчиӣ давлатӣ тасаввуроти кофӣ дошта бошем.

Тибқи муқаррароти сарҳати 6 моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007, №233 – хизматчиӣ давлатӣ – шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мансаби давлатии хизмати давлатии музднокро дар асоси касбӣ бо мақсади таъмини иҷрои вақолатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ ишғол намудааст, фаҳмида мешавад [2].

Хизматчиӣ давлатӣ мутобиқи меъёрҳои муқаррарнамудаи Қонуни мазкур хусусиятҳои зиёд дорад. Ин хусусиятҳо чунин мебошанд. Якум, хизматчиӣ давлатии сиёсӣ - хизматчиӣ давлатӣ, ки ҷаъолияти ӯ ба сиёсати умумидавлатӣ вобаста аст ва барои дар амал татбиқ намудани сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул мебошад. Дуюм, хизматчиӣ давлатии маъмурӣ – хизматчиӣ давлатӣ, ки уҳдадориҳои мансабии ӯ ба таъмини иҷрои вақолатҳои шахсони мансабдори

давлатии ҳокимияти давлатӣ, мансабҳои сиёсии хизмати давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ равона карда шудааст. Сеюм, шахси мансабдори давлатӣ – шахси таъин ё интихобшуда, ки ба таври доимӣ, муваққатӣ ё бо ваколати махсус вазифаи намоёндаи ҳокимияти давлатиро амалӣ менамояд, яъне бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон дорои ваколатҳои амрдиҳӣ нисбати шахсоне мебошад, ки дар тобеияти хизмати ӯ қарор надоранд, инчунин шахсе, ки вазифаҳои ташкилию амрдиҳӣ, маъмурию хоҷагидориро дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳои давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ҳамчунин дар субъектҳои хоҷагидори давлатӣ ва дигар субъектҳои хоҷагидоре, ки дар онҳо ҳиссаи давлат на кам аз нисфро ташкил медиҳад, ба таври музднок ё бемузд иҷро менамояд ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда мебошад.

Шартномаи меҳнатии хизматчи давлатӣ тибқи меъёрҳои муқаррарнамудаи Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» хусусиятҳои зиёд дорад. Ин хусусиятҳо ҳангоми қабул ба хизмати давлатӣ, гузаронидан ва қатъ шудани он мебошанд. Ва дар муқоиса бо қонунгузорӣ оид ба меҳнат як қатор дигаргуниҳо пешбинӣ шудааст.

Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки меъёрҳои он муносибатҳои меҳнатиро танзим менамояд, таърифи мафҳуми шартномаи меҳнатии хизматчи давлатӣ дода нашудааст.

Шартномаи меҳнатии хизматчи давлатӣ шартномаи байни хизматчи давлатӣ ва мақомоти давлатӣ мебошад, ки мувофиқи он хизматчи давлатӣ мансаби мушаххаси давлатиро бо риояи қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ иҷро намояд ва мақомоти давлатӣ уҳдадор мешавад барои ҳамин кор ба ӯ пурра ва сари вақт музди меҳнат диҳад ва шароити кории пешбининамудаи қонунгузорӣ ва созишномаи тарафҳоро таъмин намояд.

Дар мазмуни мафҳуми шартномаи меҳнатии хизматчи давлатие, ки пешбинӣ шуд, хусусиятҳои танзими ҳуқуқии шартномаи меҳнатӣ бо хизматчиёни давлатиро ба пуррагӣ дар бар намегирад.

Вобаста ба ин, дар шартномаи меҳнатии хизматчи давлатӣ дигар хусусиятҳо, аз ҷумла дар ҳуқуқи уҳдадорихои он ба таври мушаххас муқаррар карда мешавад.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 27 Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» хизматчи давлатӣ ҳуқуқ дорад:

– дар доираи ваколатҳои худ дар баррасии масъалаҳо ва қабули қарор иштирок намуда, иҷрои онҳоро аз тарафи мақомоти дахлдор ва шахсони мансабдор талаб намояд;

– иттилоот ва маводи барои иҷрои ваколат ва уҳдадорихои мансабиаш заруриро бо тартиби муқарраргардида талаб карда гирад;

– муайян намудани доираи уҳдадорихои мансабиашро аз роҳбари худ талаб намояд;

– ба тайёркунӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзӣ дар муассисаҳои таълимии дахлдор аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ фаро гирифта шавад;

– ба фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ машғул шавад;

– бо маводе, ки ба адои хизмати давлатии ӯ дахл дорад, аз ҷумла парвандаи шахсӣ бемамоният шинос шавад;

– дар хизмати давлатӣ, бо назардошти таҳассус, қобилияти касбӣ ва сатҳи иҷрои уҳдадорихои мансабии худ, баланд равад;

– дар сурати айбдоркунии беасос гузаронидани санчиши хизматиро талаб намояд ва бо натиҷааш шинос шавад;

– бо ташаббуси худ фаъолиятро дар хизмати давлатӣ қатъ намояд;

– тибқи талаботи қонунгузорӣ бо нафақа таъмин гашта, аз ҳифзи иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ бархӯрдор бошад;

– оид ба такмили хизмати давлатӣ ба мақоми давлатие, ки дар он фаъолият мекунад, инчунин ба мақомоти давлатии болоӣ ва шахсони мансабдори он таклифҳо пешниҳод намояд.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 28 Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» хизматчи давлатӣ уҳдадор аст:

– Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Чумхурии Тоҷикистонро риоя намояд;

– ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин ҳуқуқ ва манфиатҳои шахсони ҳуқуқиро риоя, ҳифз ва эҳтиром намояд;

– мурочиати шаҳрвандонро тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ баррасӣ намуда, аз рӯи онҳо чораҳои дахлдор андешад;

– интизоми давлатӣ ва хизматиро риоя намояд;

– меъёрҳои муқаррарнамудаи Кодекси одоби хизматчи давлатии Чумхурии Тоҷикистонро дастури фаъолияти худ қарор дода, ҳолатҳои бархӯрди манфиатҳоро ҳангоми иҷрои уҳдадорихои мансабӣ истисно намояд;

– фармон, фармоиш ва амрҳои роҳбарон, қарор ва дастури мақомоти болоӣ ва шахсони

мансабдорро, ки дар доираи ваколати онҳо дода шудаанд, иҷро намояд;

– сирри давлатӣ ва сирри дигари бо қонунҳо ҳифзшавандаро, аз ҷумла баъди қатъи хизмати давлатӣ, дар давоми муҳлати муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ нигоҳ дорад;

– ҳангоми иҷрои уҳдадориҳои мансабӣ маълумотро дар бораи ҳаёти шахсӣ, шаъну шарафи шахрвандон махфӣ нигоҳ дорад, аз онҳо пешниҳод намудани чунин маълумотро талаб накунад (ба истиснои мавридҳои муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон);

– ҳифзи моликияти давлатиро таъмин намояд;

– агар манфиати шахсии хизматчиӣ давлатӣ барои иҷрои уҳдадориҳои мансабӣ монеа гардад, ё ба манфиати давлатӣ муҳолифат кунад ва ё боиси дигар ҳолатҳои бархӯрди манфиатҳо гардад, бояд ба роҳбари мақоми давлатӣ, ки барои таъин ва озод намудани ӯ аз мансаб салоҳият дорад, хабар диҳад;

– аз рӯзи гирифтани иттилооти расмӣ дар бораи қатъ намудани шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ё соҳиб шудан ба шахрвандии давлати дигар ба роҳбари мақоми давлатӣ, ки ҳуқуқи ба мансаб таъин ва аз мансаб озод намуданро дорад, хабар диҳад;

– сатҳи касбӣ ва таҳассусии худро барои иҷрои самараноки уҳдадориҳои мансабӣ баланд бардорад;

– мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи Қонуни мазкур савганд ёд кунад.

Уҳдадориҳои мушаххаси хизматчиӣ давлатӣ, ки аз уҳдадориҳои асосӣ бармеоянд, тибқи талаботи таҳассусӣ муайян карда шуда, дар дастурнамалҳои мансабие, ки аз тарафи роҳбарони мақомоти давлатии дахлдор тасдиқ карда мешаванд, инъикос мегарданд. Қоидаҳои таҳияи дастурнамалҳои мансабии хизматчиёни давлатии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи мақомоти ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ тасдиқ карда мешаванд (қ.2 моддаи 28).

Санаде, ки номгӯи мансаби давлатӣ, талаботи таҳассусии мушаххас нисбат ба ишғолкунандагони мансаби мазкур, уҳдадориҳои мансабӣ, ҳуқуқ ва масъулияти хизматчиӣ давлатиро пешбинӣ мекунад, дастурнамали мансабӣ ҳисобида мешавад.

Дастурнамали мансабии мутахассис, мутахассиси пешбар, сармутахассис, сардори шуъба, сардори раёсат, муовинон ва роҳбари субъекти хоҷагидор шуданаш мумкин аст, ки дар он уҳдадориҳои пешбиниамудаи мансаби

муайяни давлатӣ, ки ҷавобгӯи мақсад ва вазифаҳои мақомоти давлатӣ буда, хизматчиӣ давлатӣ дар доираи меъёрҳои муқарраркардаи қонун ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иҷро мекунад.

Қисми 2 моддаи 27 ва қисми 3 моддаи 28 Қонун муайян намудани ҳуқуқи уҳдадориҳои хизматчиёни давлатии сиёсиро тавассути дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд.

Мувофиқи моддаи 1 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001, №28, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳокимияти иҷроияи давлатӣ мебошад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро дар асоси дастаҷамъӣ амалӣ намуда, системаи мақомоти идоракунии давлатиро роҳбарӣ, фаъолият ва мутобиқати ҳамкориҳои онҳоро таъмин менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Сарвазир, муовини яқум ва муовинони ӯ, вазирон, раисони кумитаҳои давлатӣ иборат мебошад.

Аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсоне шуда метавонанд, ки танҳо шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошанд (моддаи 7 Қонун) [3].

Мутобиқи қисми 1 моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати дипломатӣ» аз 31 декабри соли 2014, №1173 мақомоти хизмати дипломатӣ мақомоти давлатие мебошанд, ки фаъолияти сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро амалӣ менамоянд [4] ва ба инҳо монанд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» аз 15 июли соли 2004, №52 ва ғайра.

Хусусияти дигари уҳдадориҳои иловагии хизматчиӣ давлатии маъмуриро моддаи 29 Қонун пешбинӣ намудааст, ки дар он омадааст:

1. Бо розигии хизматчиӣ давлатии маъмурӣ ва роҳбари мақоми давлатӣ мумкин аст ба зиммаи хизматчиӣ давлатии маъмурӣ иҷрои уҳдадориҳои иловагии хизмати давлатӣ вогузошта шавад.

2. Ҳаҷми пардохти иловапулиро барои иҷрои уҳдадориҳои иловагии хизмати давлатӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамоянд.

Ҳамзамон Қонун маҳдудиятҳоеро вобаста ба хизмати давлатӣ пешбинӣ менамояд, ки таққи он хизматчиӣ давлатӣ ҳуқуқ надорад:

– бе иҷозати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мукофот, унвонҳои фахрӣ ва махсуси давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалиро қабул намояд;

– ҳангоми иҷрои ваколатҳои мансабӣ аз хизматрасониҳои шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ ба манфиати шахсӣ истифода барад;

– дар дигар амалҳо, аз ҷумла корпартоиҳо, ки ғайриқонунӣ мақомоти давлатӣ ва иҷроӣ уҳдадорӣҳои мансабиро ҳалалдор месозанд, иштирок намояд;

– ба ҳайати мақомоти идоракунии, шӯроҳои нозирон ё парасторон, мақомоти дигари ташкилотҳои ғайриқонунӣ хориҷӣ ва воҳидҳои сохтории онҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил гардад, агар қонунгузорӣ ё шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигарро пешбинӣ накарда бошанд;

– дар идораи ғайриқонунӣ ҷамъияти хоҷагидор ё дигар ташкилоти тичоратӣ иштирок кунанд, аз ҷумла ба ҳайати мақомоти идоракунии ташкилоти тичоратӣ, ки узвият дар онҳо бе изҳори иродаи махсуси фардӣ ғайриимкон аст, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ кардааст;

– дар бонкҳои хориҷӣ, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир шудаанд, суратҳисобҳо кушояд ва пасандозҳо дошта бошад, пули нақд ва ашёи қиматнокро нигоҳ дорад, дигар воситаҳои молиявӣ ва моликият дар хориҷа дошта бошад ва (ё) аз онҳо истифода барад;

– ба ғайриқонунӣ мақомоти дигари давлатӣ, ки ба доираи ваколати мансабиаш дохил нест, даҳлат намояд;

– дигар маҳдудиятҳои пешбининамудаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро вайрон намояд (моддаи 30).

Эъломияҳои дар қисми якуми моддаи мазкур пешбинишуда аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешаванд

Мувофиқи талаботи моддаи 13 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» ба мансабҳои сиёсии хизмати давлатӣ қабул шудан танҳо шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба синни 18 расидаанд, ба талаботи таҳассусӣ мувофиқат мекунанд, тибқи тартиби муқаррарнамудаи Конституция, Қонуни мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мешавад.

Зимни бастанӣ шартномаи хизматчиӣ давлатӣ, шахрванд, ба ғайр аз ҳуҷҷатҳои, ки дар қисми 4 моддаи 26 Кодекси меҳнати

Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, инчунин ҳуҷҷатҳои иловагии дигарро пешниҳод намояд, аз ҷумла, аризаи шахсӣ, эълония дар бораи даромадҳо ва вазъи молумулкии худ, маълумоти тиббӣ дар бораи вазъи саломатӣ ва ҳуҷҷатҳои дигаре, ки қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба хусусияти мансабҳои давлатии хизмати давлатӣ пешбинӣ намудаанд.

Шартномаи меҳнати хизматчиӣ давлатӣ тибқи қоидаҳои муқарраршуда, пас аз гузаштани тамоми расмиёти зарурӣ баста мешавад ва бо шартҳои ҳатмӣ он бояд уҳдадорӣи шахрвандро барои таъмини иҷроӣ Конституция ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба манфиати шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудааст, дарбар гирад. Мухлати шартномаи меҳнати хизматчиӣ давлатӣ номуайян баста мешавад.

Барои равшанӣ андохтани он ба моддаи 24 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» таваҷҷуҳ зоҳир намоём, ки синни ниҳонӣ дар хизмати давлатӣ будан барои қонун то 58-солагӣ ва барои мардон то 63-солагӣ мебошад. Роҳбари мақоми давлатӣ метавонад баъди мувофиқа бо мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ бо қарори (амри) худ муҳлати дар хизмати давлатӣ будани хизматчиӣ давлатии ба синни ниҳонӣ расидаро то ду сол дароз намояд. Дар ин сурат бо хизматчиӣ давлатӣ шартномаи (қарордоди) муҳлатнокӣ меҳнатӣ баста мешавад, ки он тибқи муқаррароти сархати дуҷумлаи моддаи 25 ҚМ ҚТ амалӣ мешавад.

Номуайянии муҳлати шартномаи меҳнати хизматчиӣ давлатӣ ба зарурати таъмини яке аз принципҳои хизмати давлатӣ - устувории хизматчиёни давлатӣ дар мақомоти давлатиро дарбар мегирад.

Ҳамин тариқ, қонунгузор имконияти бастанӣ шартномаҳои муваққатии меҳнатиро бо хизматчиӣ давлатӣ маҳдуд мекунад. Сабаб ин аст, ки хусусияти ғайриқонунӣ шартномаи меҳнатӣ сатҳи қафолатҳои ҳуқуқии шахрвандонро паст мекунад - аз қор овоз намудан бо ташаббуси хизматчиӣ давлатӣ танҳо дар сурати мавҷуд будани розигии тарафҳо ва зимни ба охир расидани муҳлати амали шартномаи меҳнати хизматчиӣ давлатӣ қатъ карда шавад.

Зимни ба охир расидани муҳлати амали шартномаи меҳнати хизматчиӣ давлатӣ, корфармо (мақомоти давлатӣ) метавонад бидуни тавзеҳот онро қатъ намояд.

Руйхати адабиёт:

1. Бобокалонов Ф.М. Ташаккул ва инкишофи қонунгузорӣ оид ба шартномаи меҳнатӣ дар Тоҷикистон. /Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Қонунгузорӣ».— №2 (34).—Душанбе: 2019, апрел—июн.— С.7–16.

2. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2007, №3, мод.166, №6, мод.429; с.2010, №3, мод.158; с.2011, №6, мод.452; с.2012, №8, мод.834, №12, қ.1, мод.1008; с.2013, №7, мод.542, №12, мод.905; с.2014, №7, қ.2, мод.425; с.2015, №12, қ.1, мод.1106; с.2016, №3, мод.156; с.2017, №1–2, мод.28, мод.29, №5, қ.1, мод.290); (Қонуни ҚТ аз 8.06.2007, №273, аз 11.03.2010,

№603, аз 28.06.2011, №741, аз 01.08.2012, №900, аз 28.12.2012, №914, аз 22.07.2013, №1016, аз 28.12.2013, №1061, аз 26.07.2014, №1128, аз 25.12.2015, №1260, аз 15.03.2016, №1303, аз 24.02.2017, №1405, №1406, аз 30.05.2017 №1433, аз 3.08.2018, №1543, аз 4.04.2019 №1597).

3. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2001, №4, мод.215; с.2003, №4, мод.152; с.2008, №1, қ.1, мод.1; с.2009, №12, мод. 813; с. 2016, №7, мод.602); (Қонуни конст.ҚТ аз 22.04.2003 №22, аз 5.01.2008, №346, аз 3.12.2009 №575, аз 23.07.2016, №1325, аз 18.07.2017, №1455).

4. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2014, №12, мод.827) (Қонуни ҚТ аз 2.01.2019, №1574).

Аннотатсия

Хусусиятҳои танзими ҳуқуқии шартномаи меҳнатӣ бо хизматчиҳои давлатӣ

Шартномаи меҳнатӣ мафҳуми сермаъно буда, чунин фаҳмида мешавад: яқум, ҳамчун шакли ҳуқуқии амалӣ намудани ҳуқуқи шахсони воқеӣ ба меҳнат; дуом, ҳамчун фақти ҳуқуқӣ, ки дар асоси он муносибатҳои меҳнатӣ ба вучуд меоянд; сеюм, ҳамчун шакли ҳуқуқии муқаррар намудани муносибати мушаххаси меҳнатӣ байни корманд ва корфармо; чорум, ҳамчун воситаи муайянкунандаи вазъи ҳуқуқии корманд ва корфармо; панҷум, ҳамчун воситаи ташкилӣ-ҳуқуқии таъмини корфармоён бо кормандони зарурӣ; шашум, ҳамчун яке аз институтҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат.

Мақолаи манзуршуда баъзе хусусиятҳои танзими ҳуқуқии шартномаи меҳнатӣ бо хизматчиҳои давлатро дарбар гирифта, ҳамчун институти марказии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат таҳқиқ шудаанд. Ба ин мақсад таҳлили он дар доираи чунин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ анҷом дода шудаанд: Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016; Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001, №28; Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 марти соли 2007, №233; «Дар бораи хизмати дипломатӣ» аз 31 декабри соли 2014, №1173; «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» аз 15 июли соли 2004, №52, ки ба онҳо то моҳи майи соли 2019 тағйиру иловаҳо ворид шуда буданд.

Аннотация

Особенности правового регулирования трудового договора с государственным служащим

Трудовой договор, как многозначное понятие означает: во-первых, правовую форму реализации физическими лицами своего права на труд; во-вторых, юридический факт, служащий основанием возникновения трудовых отношений; в-третьих, правовую форму установления конкретного трудового отношения между работником и работодателем; в-четвёртых, средство, при помощи которого определяется правовой статус работника и работодателя; в-пятых, организационно-правовое средство обеспечения работодателей необходимыми работниками; в-шестых, один из институтов трудового законодательства.

В настоящей статье рассматриваются некоторые особенности правового регулирования трудового договора с государственными служащими, как центрального института трудового законодательства Республики Таджикистан. В этих целях, был проведен сравнительный анализ таких нормативных правовых актов, как: Трудовой кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016 года; Конституционный Закон Республики Таджикистан «О Правительстве Республики Таджикистан» от 12 мая 2001 года, №28; Законы Республики Таджикистан «О государственной службе» от 5 марта 2007 года, №233; «О дипломатической службе» от 31 декабря 2014 года; «О молодежи и государственной молодежной политике» от 15 июля 2004 года, №52, с дополнениями и изменениями до мая 2019 года.

Annotation

Features of the legal regulation of an employment contract with a public servant

An employment contract, as a multi-meaning concept, means: firstly, the legal form by which individuals exercise their right to work; secondly, a legal fact that serves as the basis for the emergence of labor relations; thirdly, the legal form for establishing a specific labor relationship between an employee and an employer; fourthly, the means by which the legal status of the employee and employer is determined; fifthly, an organizational and legal means of providing employers with necessary workers; sixth, one of the institutions of labor law.

This article discusses some features of the legal regulation of an employment contract with government employees, as the central institution of labor legislation of the Republic of Tajikistan. For these purposes, a comparative analysis of such regulatory legal acts as: the Labor Code of the Republic of Tajikistan dated July 23, 2016; The Constitutional Law of the Republic of Tajikistan “On the Government of the Republic of Tajikistan” dated May 12, 2001, No. 28; Laws of the Republic of Tajikistan “On Public Service” dated March 5, 2007, No. 233; “On the diplomatic service” of December 31, 2014; “On Youth and State Youth Policy” dated July 15, 2004, No. 52, with additions and amendments until May 2019.

12.00.08 – ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ;
ҲУҚУҚИ ИҚРОИ ЧАЗО
12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ;
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

Бахриддинзода С. Э.,
муовини якуми директори Маркази миллии
қонунгузори назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ,
дотсент.
E-mail: Subhiddin_b@mail.ru.

**ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚИИ МУҚОВИМАТ БА ЭКСТРЕМИЗМ
ДАР ФАЗОИ ИНТЕРНЕТ**

Калидвожаҳо: экстремизм; қонунгузори қиноятӣ; стратегия; пешгирии экстремизм; муқовимат ба экстремизм.

Ключевые слова: экстремизм; уголовное законодательство; стратегия; предупреждение экстремизма; противодействие экстремизму.

Keywords: extremism; criminal legislation; strategy; preventing extremism; countering extremism.

Дар замони муосир экстремизм ба чома таҳдиди калон дошта ба яке аз масъалаҳои ҳалталаб мубаддал гаштааст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ин масъала дар мадди аввали Ҳукумат қарор дорад. Кишвари мо барои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин самт омода аст. Чунончи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ифтитоҳи Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд дар мавзӯи «Муқовимат ба терроризм ва ифротгароии хушунатомез» зикр намуданд, «Тоҷикистон дар арсаи мубориза бар зидди терроризму ифротгарой, тундгарой ва дигар хатару таҳдидҳои замони муосир, аз қабилӣ гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва силоҳ, қинояткориҳои муташаққили фаромиллӣ ва киберқиноятҳои шарикӣ табиӣ ҳамаи давлатҳои дунё ва созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ мебошад» [1, саҳ.1].

Барои пешгирии экстремизм дар баробари ҷой доштани санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ дар ҳар як кишвар заминаи ҳуқуқии миллӣ низ лозим аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти таҷрибаи кишвар, вазъи воқеӣ ва талаботи меъёрии санадҳои байналмилалӣ дар самти муқовимат ба экстремизм як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда

шудаанд, ки дар яқоягӣ бо санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, заминаи ягонаи пешгирии ин намуди қинояткориҳои фаромиллиро ташкил медиҳанд.

Тибқи муқаррароти қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон «экстремизм – ин изҳори ғайриқонунии ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба даъвати нооромӣ, дигарқунии соҳти конститусионӣ дар давлат, ғасби ҳокимият ва тасарруфи салоҳияти он, ангезонидани наҷодпарастӣ, миллатгарой, бадбинӣ иҷтимоӣ, мазҳабӣ» мебошад [2, мод.3].

Тавассути шабакаҳои интернетӣ эҳтимолияти изҳори ғайриқонунии ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба даъвати нооромӣ, дигарқунии соҳти конститусионӣ дар давлат, ғасби ҳокимият ва тасарруфи салоҳияти он, ангезонидани наҷодпарастӣ, миллатгарой, бадбинӣ иҷтимоӣ, мазҳабӣ ҷой дорад, зеро фазои интернет ба сифати воситаҳои таъсиррасонӣ ба аҳоли новобаста аз сарҳади давлат ва шакли давлатдорӣ гаштааст.

Р. Раҷабов ба маврид қайд намудааст, ки «муҳаққиқон дар баробари мавҷуд будани проблемаҳои номбурда яке аз сабабҳои асосии моилшавии ҷавонон ба гуруҳҳои ифротиро ба таври мунтазам ба воситаи Интернет тарғибу ташфиқ ёфтани идеологияи экстремистӣ-террористӣ арзёбӣ менамоянд» [3, саҳ.81].

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар кишвар аз барномаҳои гуногуни мобилӣ (ба монанди Viber (Вайбер), WhatsApp (Ватсап) ва шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ («Одноклассники», «Mail.ru», «Twitter», «YouTube» ва ғайра) истифодаи бевосита доранд. Муттаассифона, ташкилоту иттиҳодияҳои радикалӣ низ барои ба мақсади ифротгароӣ ва террористии худ расидан тавассути шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ шахсони алоҳида, аз ҷумла ҷавононро ҷалб менамоянд.

Бо дарназардошти ин ҳолат дар қонунгузории амалкунандаи кишвар масъалаи пешгирии экстремизм (ифротгароӣ) пешбинӣ шудааст.

Пеш аз ҳама қайд кардан ба маврид аст, ки тибқи талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгароӣ, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои бо зӯрӣ сарнагун кардани сохти конститусионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст.» [4, мод.8].

Аз ин ҷо, ба сифати заминаи асосии ҳуқуқӣ Конститутсияи кишвар баромад менамояд.

Баъдан, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)» яке аз қадамҳои устувор дар самти пешгирии экстремизм ба ҳисоб меравад, зеро мақсади қабули Қонуни мазкур иборат аз ҳимояи ҳуқуқи озодии инсон, асосҳои сохтори конститусионӣ, таъмини ягонагӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон; татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи мубориза бар зидди экстремизм; таъмини уҳдадорӣҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди экстремизм; муайян намудани асосҳои ҳуқуқию ташкилии мубориза бар зидди фаъолияти экстремистӣ, муқаррар намудани ҷавобгарӣ барои амалӣ шудани он; ташаккули вазъи тоқатнопазирӣ дар байни мардуми ҷумҳурӣ нисбати экстремизм; ошкоркунӣ, пешгирӣ ва роҳ надодан ба фаъолияти экстремистӣ, рафъи сабабҳо ва шароитҳои, ки ба пайдошавии экстремизм мусоидат мекунанд, мебошад [2, мод.1].

Қонунгузор барои анҷом додани амали экстремистӣ дар шаклҳои гуногун низ ҷавобгарӣ пешниҳод намудааст. Тибқи муқаррароти қонун «амали экстремистӣ – фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ва ё воқеӣ вобаста

ба банақшагирӣ, ташкилкунӣ, тайёр кардан ва иҷрои амалҳои (қирдорҳои) мебошанд, ки барои иҷрои мақсадҳои зерин равона карда шудаанд:

а) ба тарзи маҷбурӣ тағйир додани сохти конститусионӣ ва ҳалалдор сохтани ягонагии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

б) зарар расонидан ба амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

в) ғасб ё тасарруфи салоҳияти ваколатҳои ҳокимият;

г) ташкил кардани гурӯҳҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ;

д) амалӣ гардонидани фаъолияти террористӣ;

е) ангезонидани муноқишаҳои наҷодӣ, миллӣ ё динӣ, инчунин муноқишаҳои иҷтимоӣ, ки ба зӯрварӣ ё даъват ба зӯрварӣ алоқаманд аст;

ж) паст задани шаъни миллӣ;

з) ба амал овардани бетартибҳои оммавӣ, авбошӣ ва харобкорӣ бо сабабҳои душманӣ ё бадбинии идеологӣ, сиёсӣ, наҷодӣ, миллӣ ё динӣ ва ё бо сабабҳои бадбинӣ ё душманӣ нисбати ягон гурӯҳи иҷтимоӣ;

и) ташвиқоти ягона будан, бартарӣ доштан ё номуқаммалии шахрвандон бо хусусиятҳои муносибати онҳо ба дин, тамоюли иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ ва ё забонии онҳо;

к) даъватҳои оммавӣ барои амалӣ гардонидани фаъолияти мазкур ё иҷрои амалҳои номбаршуда;

л) маблағгузорӣ ба фаъолияти мазкур ё расонидани кӯмак барои амалӣ гаштани он, ҷудо кардани манзил, базаҳои таълимӣ, полиграфӣ, моддӣ-техникӣ, алоқаҳои телефонӣ, факсӣ, хизматрасонии иттилоотӣ, дигар воситаҳои моддӣ-техникӣ барои амалӣ шудани ин фаъолият» [2, мод.3].

Аз ин ҷо, дар қонун самтҳои асосии мубориза бар зидди экстремизм пешбинӣ шудаанд: андешидани чораҳои пешакӣ барои пешгирии фаъолияти экстремистӣ, аз ҷумла ошкоркунӣ ва бартараф намудани шарту сабабҳои, ки барои амалӣ гаштани фаъолияти экстремистӣ мусоидат мекунанд; ошкоркунӣ, огоҳкунӣ ва пешгирии фаъолияти экстремистии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ [2, мод.5].

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар қонунгузорӣ дигар масъалаҳои муҳими ин самт, ба монанди масъулияти воситаҳои ахбори омма барои паҳн кардани маводи экстремистӣ

ва амалигардони фаъолияти экстремистӣ (мод.14), роҳ надодан барои истифода аз хатҳои алоқаи истифодаи умум барои амалигардони фаъолияти экстремистӣ (мод.15) ва мубориза зидди паҳн гаштани маводҳои экстремистӣ (мод.16) пешбинӣ шудаанд [2].

Заминаи дигари пешгирии экстремизм дар кишвар ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи алоқаи барқӣ» аз 10 майи соли 2002, №56 мебошад [5].

Қонуни мазкур барои вайрон намудани муқаррароти қонун ҷавобгариро пешбинӣ менамояд, зеро «шабакаи алоқаи барқӣ – системаҳои интиқол ва таҷҳизоти коммутисионӣ ё самти интиқол ва дигар манбаъҳои, ки ба воситаи симҳо, радио, воситаҳои оптикӣ ё дигари электронӣ, аз ҷумла шабакаҳои радиопӣ, шабакаҳои қайдшуда (коммутисионӣ хати алоқа ва покати, ҳамзамон Интернет ва IP-телефонӣ) ва сайёри заминӣ, шабакаҳои барои радиошунавонӣ ва телевизион истифодашаванда, ҳамчунин шабакаҳои кабелӣ, ки новобаста аз намуди иттилооти интиқолшаванда ишоратҳоро таҳвил медиҳанд» эътироф шудааст [5, мод.2].

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар кишвар Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016–2020» қабул карда шудааст. Стратегияи мазкур дурнамои фаъолияти мақомоти салоҳиятдори давлатиро бо назардошти ташаккул ва ҷорӣ намудани меъёрҳо ва механизмҳои пешгирии экстремизм ва терроризм чиҳати таъмини рушди босуботи давлат, ҳамдигарфаҳмӣ дар ҷомеа, риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар мамлакат муайян намудааст [6].

Дар кишвар, инчунин бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 Консепсияи сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018–2028 тасдиқ карда шудааст [7]. Тибқи муқаррароти Консепсияи мазкур яке аз ҷораҳои таъмини самаранокии сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳалли мушкилиҳои тақвияти афзалиятнокии Кодекси ҷиноятӣ нисбат ба қонунҳои пешбиникунандаи мубориза бар зидди ҷиноятҳои алоҳида (масалан, оид ба муқовимат бо савдои одам, терроризм, экстремизм, коррупсия, ҷиноятҳои муташаккил, қонунигардони даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба дастовардашуда) дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ (банди 26).

Санадҳои меъёрии ҳуқуқи ба масъалаҳои муқовимат ба экстремизм бахшидашуда, дар ниҳоят барои ба ҷавобгарӣ кашидани субъекти алоҳида ин Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [8].

Дар Кодекси мазкур барои содир намудани ин кирдорҳо ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки акнун дар Кодекси ҷиноятӣ барои содир намудани кирдорҳои хусусияти террористӣ ва ё экстремистидошта бо истифодаи воситаҳои ахбори омма ё интернет ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст. Ин кирдорҳо бо истифодаи шабакаи интернет дар шакли ҷалб кардани шахсон барои содир намудани ҷиноятҳои хусусияти террористидошта ё мусоидати дигар барои содир намудани онҳо (банди г) қисми 2 моддаи 1791), даъвати оммавӣ барои бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани соҳти конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон (банди г) қисми 2 моддаи 307) ва даъвати оммавӣ барои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгарой) ва сафедкунии оммавии экстремизм (банди г) қисми 2 моддаи 3071), ташкили фаъолияти ташкилоти экстремистӣ (ифротгарой) қисми 2 моддаи 3073) пешбинӣ шудаанд [8].

Дар баробари ин дар содир намудани кирдорҳои дигари ин гурӯҳи ҷиноятҳо, ба монанди ташкили иттиҳоди экстремистӣ (ифротгарой) моддаи 3072), ташкили фаъолияти ташкилоти экстремистӣ (ифротгарой) моддаи 3073) ва ташкили таълим ё гурӯҳи таълимии хусусияти динии экстремистидошта (моддаи 3074) мавқеи шабакаи интернет ҳамчун воситаи низ калон аст [8].

Ҳамчунин, қонунгузор барои содир намудани баъзе кирдорҳои маъмурӣ, ки бо истифода аз воситаи шабакаҳои интернетӣ низ ҷавобгарӣ пешбинӣ намудааст. Ҷунончи, тибқи муқаррароти Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тайёр кардан, нигоҳ доштан, ворид кардан, ҳамлу нақл ва паҳн кардани маҳсулоти воситаҳои ахбори омма, дигар маҳсулоти ҷопӣ, ки дорой маълумот ва маводи таблиғотиву ташвиқотии зӯран тағйир додани соҳти конститусионӣ, ҳалалдор кардани тамомият ва мустақилияти давлат, заиф кардани амнияти давлат, ҷанг, барангехтани хусумати иҷтимоӣ, наҷодпарастӣ, миллӣ ва

мазҳабӣ, таблиғи бераҳмӣ, зӯрварӣ ва фиску фучур, Ҳимояи терроризм ва экстремизм, паҳн кардани маълумоти дорои сирри давлатӣ, инчунин намоиши маҳсулоти видео ва синамо, ки дар онҳо фиску фучур таблиғ мешавад, инчунин дигар маҳсулоти чопии манъшуда, хангоми набудани аломати чиноят (мод.374), ва барои паҳши диск, фита ва дигар воситаҳои техникий сабти хусусияти динии экстремистӣ ва (ё) таҳқиркунандадошта, дар кӯчаю хиёбонҳо, майдонҳо, бозорҳо, марказҳои савдо, боғу соҳилҳои фароғатӣ (пляж), воситаҳои нақлиёт ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ (қисми 2 мод. 462) ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст [9].

Ҳамин тавр, дар санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои содир намудани кирдорҳои хусусияти экстремистидошта бо дарназардошти хусусият ва дараҷаи хавфнокии он барои ҷамъият ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст.

Рӯйхати адабиёт:

1. Пешвои миллат: «Тоҷикистон дар мубориза алайҳи терроризм шарикӣ ҳамаи давлатҳо мебошад». Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд дар мавзӯи «Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии хушунатомез», шаҳри Душанбе, 4 майи соли 2018 // Ҷумҳурият.– 4 майи соли 2018, №88 (23431).

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)» аз 8 декабри соли 2003, №69 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2003, №12, мод.6974; с.2007, №3, мод.158; с.2014, №11, мод.655.

3. Раҷабов Равшан. Самтҳои асосии фаъолияти мақомоти давлатӣ дар мубориза бар зидди экстремизм ва терроризм // «Қонунгузорӣ»– №2 (30).– 2018.– Саҳ.79–84.

4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе: «Нашриёти Ганҷ», 2016.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи алоқаи барқӣ» аз 10 майи соли 2002, №56 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2002, №4, қ.2, мод.323; с.2006, №3, мод.156; с.2008, №3, мод.198, №12, қ.2, мод.996; с.2013, №12, мод.891; с.2015, №12, қ.1, мод. 1117; с.2016, №3, мод.154; Қонуни ҚТ аз 24.02.2017 с., №1401.

6. Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба муқовимат ба экстремизм

ва терроризм барои солҳои 2016–2020» аз 12 ноябри соли 2016, №776. Сарчашмаи электронӣ: Махзани марказонидашудаи иттилооти ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Адлия 7.00.

7. Консепсияи сиёсати ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018–2028. Сарчашмаи электронӣ: [http://www.mmk.tj/img/konsepsiya\(2\).doc](http://www.mmk.tj/img/konsepsiya(2).doc).

8. Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, №9, мод. 68, мод. 69, №22, мод. 306; с. 1999, №12, мод. 316; с. 2001, №4, мод. 149, мод. 167; с. 2002, №11, мод. 675, мод. 750; с. 2003, №8, мод. 456, мод. 468; с. 2004, №5, мод. 346, №7, мод. 452, мод. 453; с. 2005, №3, мод. 126, №7, мод. 399, №12, мод. 640; с. 2007, №7, мод. 665; с. 2008, №1, қ. 1, мод. 3, №6, мод. 444, мод. 447, №10, мод. 803, №12, қ. 1, мод. 986, №12, қ. 2, мод. 992; с. 2009, №3, мод. 80, №7–8, мод. 501; с. 2010, №3, мод. 155, №7, мод. 550; с. 2011, №3, мод. 161, №7–8, мод. 605; с. 2012, №4, мод. 258, №7, мод. 694, с. 2013, №6, мод. 403, мод. 404, №11, мод. 785, №12, мод. 881; с. 2014, №3, мод. 141, №7, қ. 1, мод. 385, мод. 386; с. 2015, №3, мод. 198, мод. 199, №11, мод. 949, №12, қ. 1, мод. 1107; с. 2016, №3, мод. 127, №5, мод. 355, мод. 356, №7, мод. 608, мод. 609, №11, мод. 874, мод. 875; с. 2017, №1–2, мод. 2, мод. 3, №7–9, мод. 586; Қонунҳои ҚТ аз 2.01.2018 №1472, №1473, аз 17.05.2018 №1515, аз 3.08.2018 №1538; аз 02.01.2019 с., №1554; аз 02.01.2019 с., №1555.

9. Кодекси ҳукуквайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008, №12, қ.1, мод.989, мод.990; с.2009, №5, мод.321, №9–10, мод.543; с.2010, №1, мод.2, мод.5, №3, мод. 153, №7, мод. 547, №12, қ.1, мод.812; с. 2011, №6, мод.430, мод.431, №78, мод. 610; №12, мод.838; с.2012, №4, мод.256, №7, мод.685, мод.693, №8, мод.814, №12, қ.1, мод.1004; с.2013, №3, мод.181, №7, мод.508; с.2014, №3, мод.143, мод.144, №7, қ.1, мод.389, мод.390; с.2015, №3, мод. 201, №7–9, мод.707, мод.708, №11, мод.955, №12, қ.1, мод.1108; с.2016, №3, мод.130, мод.131, мод.132, №5, мод.359, мод.361, №7, мод. 613, мод.614, №11, мод.877; с.2017, №1–2, мод.5, мод.6, №5, қ.1, мод.275, №7–9, мод.568, мод.585; с.2018, №1, мод.9, №5, мод.268, мод.269; ҚТ аз 02.01.2019 с., №1561.

Аннотатсия

Заминаҳои ҳуқуқии муқовимат ба экстремизм дар фазои интернет

Дар мақолаи мазкур заминаҳои ҳуқуқии муқовимат ба экстремизм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зери таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф мафҳум, аломат, хусусиятҳои ҳоси экстремизм ва масъалаҳои бо дарназардоштани муқаррароти Конститутсияи кишвар, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарӣ)», Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020», Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018–2028 баррасӣ намудааст. Инчунин муаллиф ҷанбаҳои ҷавобгарӣ барои содир намудани экстремизм ва кирдорҳои хусусияти экстремистидоштаро аз нигоҳи Кодекси ҷиноятӣ ва Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намуда, баъзе самтҳои пешгирии онро дар фазои интернет нишон додааст.

Аннотация

Правовые основы противодействия экстремизму в интернете

В настоящей статье исследованы вопросы связанные с понятием, признаками и некоторыми особенностями экстремизма с точки зрения нормативных правовых актов Республики Таджикистан, с учетом основных положений Конституции страны, Закона Республики Таджикистан «О борьбе с экстремизмом», национальных стратегий и концепций противодействия экстремизму. Автор в рамках статьи также исследовал вопросы уголовной и административной ответственности за их совершение по законодательству Республики Таджикистан и направления их предупреждения в интернете.

Annotation

Legal framework for countering extremism on the internet

This article examines the issues related to the concept, features and some features of extremism in terms of normative legal acts of the Republic of Tajikistan, taking into account the main provisions of the Constitution, the Law of the Republic of Tajikistan "On combating extremism", national strategies and concepts of countering extremism. The author also investigated the issues of criminal and administrative responsibility for their Commission under the legislation of the Republic of Tajikistan and the direction of their prevention on the Internet.

Абдуллаев Н. С.,
старший преподаватель кафедры уголовного права
Юридического факультета Российско-Таджикского
(Славянского) университета
E-mail: n.abdullaev.88@mail.ru

ЭКСТРЕМИСТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЭКСТРЕМИСТСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ: ВОПРОСЫ СООТНОШЕНИЙ

Калидвожаҳо: экстремизм; ангега; фаъолияти экстремистӣ; қиноятҳои хусусияти экстремистидошта.

Ключевые слова: экстремизм; мотив; экстремистская деятельность; преступления экстремистской направленности.

Keywords: extremism; motive; extremist activity; extremist crimes.

Понятие преступления экстремистской направленности в отличие от понятия экстремистской деятельности не раскрывается в действующем Уголовном кодексе Республики Таджикистан (далее – УК РТ), лишь упоминается в статье 3071 УК РТ «Организация экстремистского сообщества» [1].

При этом законодательство оперирует и иными, сходными на первый взгляд правовыми категориями экстремизм и экстремистская деятельность. Характеризуя экстремизм как проявление юридическими и физическими лицами выражения крайних форм действий, призывающих к дестабилизации, изменению конституционного строя в стране, а также разжиганию расовой, национальной либо религиозной вражды. Т.е. законодатель обращает внимание на некоторую схожесть содержания преступлений экстремистской направленности и экстремистской деятельности.

В Законе РТ «О борьбе с экстремизмом» [2], определение понятия преступлений экстремистской направленности не дается, хотя упоминание об исчерпывающем перечне преступлений, а также действия, которые подпадает под экстремистскую направленность можно встретить в статье 3071 УК РТ «Организация экстремистского сообщества». К ним законодатель относит совершения преступлений исключительно по таким мотивам как идеологическая, политическая, расовая, национальная, местническая или религиозная ненависть либо вражда, а также в отношении какой-либо социальной группы, предусмотренных статьями: 157, 158,

160, 185, 188, 189, 237, 237(1), 242, 243 УК РТ [1].

В соответствии со статьей 3 Закона РТ «О борьбе с экстремизмом» экстремистская деятельность – это, прежде всего, деятельность юридических и физических лиц, связанная с планированием, организацией, подготовкой, а также совершением действий, направленных на насильственное изменение основ конституционного строя, подрыв безопасности государства, присвоение властных полномочий, а также иные действия, связанные с нарушением конституционных прав и свобод человека и гражданина [2].

Аналогичный перечень экстремистской деятельности содержится и в Постановлении Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан от 12 июня 2014 г., №1 «О судебной практике по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности» [3].

Приведенный выше законом и подзаконным актом перечень деяний, относящихся к экстремистской деятельности, на наш взгляд, не охватывает весь спектр сущности и содержания экстремистской деятельности, так как не включает ни одного существенного признака, позволяющего отличить экстремистскую деятельность от экстремистской направленности.

Мы считаем, что в качестве существенного упущения антиэкстремистского законодательства можно указать то, что экстремистская деятельность, как и экстремистская направленность относится к различным разделам и главам УК РТ.

По нашему мнению, целью законодательного определения перечня видов экстремистской деятельности в комплексном законе является не их криминализация в силу общественной опасности, а организация системы предупреждения и пресечения. Так, в случаях, если политические партии, а также религиозные объединения, либо иные организации осуществляют экстремистскую деятельность, то суд принимает решение о ликвидации или запрете их деятельности.

Так, Верховный Суд РТ принял решение о запрещении деятельности таких экстремистских и террористических организаций как:

- «Исламская партия Туркестана»;
- «Хизб-ут-Тахрир»;
- «Джундуллах»;
- «Джамаат Ансуруллах»;
- «Салафия»;
- «Группа 24»;
- «Партия исламского возрождения Таджикистана»;

Таджикистана»;

- «Исламское государство»;
- «Аль-Каида»;
- «Джамоати Таблиг»;
- «Талибан»;
- «Тоджикистони озод».

Так, в период с 2004 по 2016 гг. к уголовной ответственности были привлечены 295 членов экстремистских организаций [7, с.4–5].

Также непонятна позиция разграничения двух понятий и в научной среде. Например, Маджидзода Джурахони Зоир при классификации преступлений, связанных с экстремистскими проявлениями, основывается на критериях, заложенных в статье 307(2) УК РТ, а также мотивационного элемента, закрепленного в пункте «е» части 1 статьи 62 УК РТ [8, с.26].

М.Г. Жилкин считает, что общий анализ уголовного законодательства позволяет отнести в качестве преступлений экстремистской направленности такие деяния как:

1) проявления экстремизма, которые сами по себе признаются уголовно наказуемыми (ст.ст. 280, 282, 282.1, 282.2 Уголовного кодекса Российской Федерации) (далее – УК РФ), где экстремизм проявляется в наиболее конкретизированной форме;

2) общественно опасные деяния, посредством которых осуществляется экстремистская деятельность (ст.ст. 148, 149, 213, 214, 243, 244 УК РФ);

3) группа преступлений террористического характера (ст.ст. 205, 205.1, 205.2 УК РФ);

4) сопутствующие экстремизму преступления (ст. ст. 105, 111, 112, 117, 126, 127, 127.1, 127.2, 129, 130, 167, 206, 208, 209 УК РФ и т.д.);

5) преступления, сопутствующие экстремистским проявлениям в силу мотивационного элемента (ст.ст. 105 ч.2 п.«л», ст.111 ч.2 п.«е», ст.112 ч.2 п.«е» УК РФ. [6, с. 39-40].

Некоторые ученые исключают законодательного определения экстремистской направленности. К примеру, Е. П. Сергун считает, что нет необходимости в определении понятия преступлений экстремистской направленности. Вместе с этим, дефиниция, по его мнению, обязательно должна использоваться в науке уголовного права [11, с.129].

Р.М. Узденов преступления экстремистской направленности определяет, как преступления, которые совершаются в целях незаконного присвоения или изменения власти, воздействия на принятие решений органами государственной власти в интересах экстремистов, а также по мотивам ненависти или вражды к гражданам по признаку пола, расы, национальности, языка, религии, социального положения, принадлежности к другой социальной группе [12, с.7].

А.А. Васильченко и А.А. Швыркин понимают под ними деяния, совершенные по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти, или вражды в отношении какой-либо социальной группы, любую деятельность соучастников в таком деянии [5, с.36].

А.А. Можеговак к преступлениям экстремистской направленности относит общественно-опасные деяния, где экстремистский мотив выступает как обстоятельство, отягчающее уголовную ответственность [10, с.33–34].

Таким образом, многие исследователи предлагают включить к экстремистским преступлениям лишь те преступления, которые имеют диспозиции соответствующей статьи Особенной части Уголовного кодекса, а также указывая на криминообразующий мотив, а именно ненависти либо вражды, что говорит об узком понимании деяний, связанных с экстремистской деятельностью и направленностью.

В широком понимании классификацию двух понятий можно встретить в монографии В.А. Абдухамитова, где предлагается трехчленная классификация.

Первую группу, условно говоря, составляют «чисто» экстремистские преступления. Это

такие деяния, в которых действия виновных, направлены на радикальное распространение таких взглядов и искоренение взглядов, отличных от отстаиваемых ими, или организацию таких действий для дальнейших действий. Это «ядро» экстремизма, его структурное построение и распространение экстремистских взглядов и идей. Именно совершая эти преступления, виновные создают плацдарм для распространения своих взглядов, идей, а также убеждений, для дальнейшего продолжения осуществления деятельности экстремистской направленности. Речь идет о таких деяниях, ответственность за совершение которых наступает по ст.ст. 189, 307, 307(1), 307(2) УК РТ.

При этом хотелось бы отметить, что по своей природе экстремизм не может существовать самостоятельно от окружающей действительности, так как экстремистские взгляды должны распространяться. Поводом для этого служит совершение преступлений из второй группы, т.е. любых иных преступлений из предусмотренных УК РТ, при наличии совершенном деянии по экстремистским мотивам. Из перечня деяний, приведенного в ст.1 Закона РТ «О борьбе с экстремизмом», к данной группе относятся деяния, указанные в ст.ст. 143, 313,157 УК РТ (при условии, что эти деяния совершаются по мотивам социальной, расовой, национальной, религиозной либо языковой ненависти или вражды) [2].

Последнюю группу экстремистской деятельности составляет террористическая деятельность, как форма проявления экстремизма, как самостоятельный феномен социально и уголовно- правового достаточно изученного в научной среде [4, с.70–71].

Однако в юридической литературе встречается позиция, согласно которой необходимо различать понятия преступлений экстремистской направленности и преступлений, связанных с осуществлением экстремистской деятельности.

Так по мнению С.Н. Фридинского, понятие экстремистской деятельности намного шире, чем понятие экстремистская направленность. Экстремистская деятельность – это виновно совершенные общественно опасные деяния, которые посягают на конституционные права и свободы человека и гражданина, а также общественную безопасность и порядок, нравственность, основы конституционного строя страны, в целом безопасность государства, а равно совершенные по мотивам идеологиче-

ской, политической, расовой, национальной или религиозной ненависти, или вражды. Существенным признаком является наличие действий экстремистских проявлений. По его мнению, преступления экстремистской направленности представляют собой виновные общественно опасные деяния, предусмотренные статьями 148, 149, ч.1 и 2 ст.213, 214, 234, 244, 280 и 282 УК РФ и совершенные по мотивам идеологической, политической, расовой, национальной или религиозной ненависти либо вражды, а равно по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы [13, с.46].

Мы солидарны с последним мнением и считаем, что необходимо различать понятия преступления экстремистской направленности и общественно опасные деяния, связанные с экстремистской деятельностью.

Естественно, это будут преступления, которые совершаются по мотивам идеологической, политической, расовой, национальной или религиозной ненависти либо вражды, а равно по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы, но по степени общественной опасности и общественно опасных последствий, отличаются от деяний, которые связаны с экстремистской деятельностью.

При этом необходимо отметить сложившуюся группу экстремистских преступлений, а именно:

1) преступления, связанные с экстремистской деятельностью. Деяния, указанные в ст.3 Закона РТ «О борьбе с экстремизмом» и указанные в уголовно-правовой норме [2];

2) преступления экстремистской направленности, в которых имеется мотив идеологической, политической, расовой, национальной, местнической или религиозной ненависти либо вражды, а равно по мотивах ненависти либо вражды в отношении какой-либо социальной группы, является квалифицирующим признаком;

3) иные преступления экстремистской направленности, которые совершаются по мотиву указанном в п.«е» статьи 62 УК РТ [1].

Мы считаем, что именно подобная классификация решает вопрос о разграничении преступлений, связанных с экстремистской деятельностью, и преступлений экстремистской направленности, что поможет определить ответственность лиц, которые совершают вышеуказанные преступления.

Тем самым законодатель, закрепляя указанные понятия в законе и в уголовном кодексе-

се, сделал первый шаг в направлении активизации уголовно-правового противодействия экстремизма в целом.

Однако имеется иная точка зрения. Так, профессор В.В. Лунеев считает, что элитарные круги, пытаясь защитить себя от возможного экстремизма, в число мотивов его совершения включили не только традиционную расовую, национальную и религиозную ненависть (вражду), но и идеологическую, политическую и особо выделенную социальную [8, с.158-159]. Такого открытого законодательного цинизма по уголовно-правовой защите интересов олигархии, её идеологии и политики нельзя найти ни в одном уголовном кодексе западно-европейских стран.

С учетом законодательного определения экстремизма в Законе РТ «О борьбе с экстремизмом» хотелось бы отметить, что экстремистская деятельность представляет собой, прежде всего деятельность противоправного характера, осуществление которой причиняет вред либо может создать угрозу причинения вреда основам конституционного строя, а равно конституционным основам межличностных отношений.

Сама по себе направленность представляет систему стабильных мотивов, ориентирующих деятельность лица независимых от предоставляемых обстоятельств. Направленность личности определяется её интересами, убеждениями, идеалами, в которых проявляется мировоззрение индивида, так как-то к чему стремится личность – это есть направленность.

Таким образом, экстремистская направленность будет представлять собой стремление лица совершить преступление исключительно по мотиву идеологической, политической, расовой, национальной, местнической или религиозной ненависти либо вражды, а равно проявление ненависти либо вражды в отношении какой-либо социальной группы, а не причинение вреда основам конституционного строя или конституционным основам межличностных отношений, что характерно для экстремистской деятельности.

Учитывая вышесказанное, необходимо отметить, что введенная законодателем категория преступления экстремистской направленности не является обоснованной и определенной и может выступать в качестве расширения возможности применения уголовного законодательства в целях защитить себя от проявлений экстремизма. Законодатель пытается со-

здать аналогию преступлениям на почве ненависти, ввиду уголовно наказуемых деяний, столь популярному в странах с англосаксонской системой права, который включает в себя неограниченный список предубеждений, в том числе по признакам пола, национальности, вероисповедания и т.д. [14, с.27].

В связи с этим, с целью преодоления бесформенности указанных понятий, целесообразно разграничить их путем исключения преступлений экстремистской направленности из списка составов экстремистской деятельности, определив, как преступления экстремистской деятельности только те деяния, которые перечислены в ст.3 Закона РТ «О борьбе с экстремизмом» и содержащиеся в уголовно-правовой норме. А преступления экстремистской направленности – преступные деяния, которые совершаются исключительно по мотивам идеологической, политической, расовой, национальной, местнической или религиозной ненависти либо вражды, а равно по отношению какой-либо социальной группы, за исключением преступлений экстремистской деятельности. При этом преступления экстремистской направленности будут исключены из состава экстремистской деятельности и станут представлять самостоятельную категорию преступлений с отличительными особенностями.

Список литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Таджикистан: в ред. Закона РТ от 20.06.2019 г., №1609 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/codex/>. (Дата обращения: 20.03.2017).
2. Закон Республики Таджикистан «О борьбе с экстремизмом» от 8.12.2003 //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан.– 2003.– №12.– С.697; 2007.– №3, ст.158.
3. Постановление Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан от 12 июня 2014 г. №1 г. Душанбе «О судебной практике по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности».
4. Абдухамитов В.А. Совершенствование уголовно-правовых средств и правоприменительной практики борьбы с религиозным экстремизмом в странах Центральной Азии. Монография.– Душанбе: РТСУ, 2015.
5. Васильченко А.А., Швыркин А.А. Разграничение преступлений террористической и экстремистской направленности // Экстремизм и другие криминальные явления.– М., 2008.

6. Жилкин М.Г. Уголовно-правовые аспекты борьбы с экстремизмом // Экстремизм и другие криминальные явления.– М.: Российская криминологическая ассоциация, 2008.

7. Курбонзода Б.Ш. Уголовная ответственность за организацию экстремистского сообщества в Республике Таджикистан: автореф. дис. канд. юрид. наук.– Душаебе, 2017.

8. Лунеев В.В. Эпоха глобализации и преступность.– М.: Норма, 2007.

9. Маджидзода Джурахон Зоир. Противодействие терроризму и экстремизму (курс лекций).– Душанбе «Нашри Мубориз», 2016.

10. Можегова А.А. Экстремистские преступления и преступления экстремистской направленности по уголовному праву Российской Федерации: дисс. канд. юрид. наук.– Москва, 2015.

11. Сергун Е.П. Экстремизм в российском уголовном праве / Е.П. Сергун: дисс. канд. юрид. наук.– Тамбов, 2009.

12. Узденов Р.М. Экстремизм: криминологические и уголовно-правовые проблемы противодействия: автореф. дисс. канд. юрид. наук.– М., 2008.

13. Фридинский С.Н. Борьба с экстремизмом: уголовно-правовой и криминологический аспекты.– Ростов-на-Дону, 2004.

14. Хлебешкин А.Г. Экстремизм: Уголовно-правовой и уголовно-политический анализ: монография / под ред. Н.А. Лопашенко; МВД России. Саратовский юридический институт. Науч. изд. Саратов: Саратовский юридический институт МВД России, 2007.

Аннотатсия

Фаъолияти экстремистӣ ва хусусияти экстремистӣ: масъалаҳои таносубӣ

Дар мақолаи мазкур мафҳуми фаъолияти экстремистӣ ва хусусияти экстремистӣ нишон дода шудааст. Инчунин таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии аломатҳои фаъолияти экстремистӣ ва хусусияти экстремистӣ аз назари илм ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст.

Аннотация

Экстремистская деятельность и экстремистская направленность: вопросы соотношений

В статье раскрываются понятия экстремистская деятельность и экстремистская направленность. Проводится сравнительно-правовой анализ признаков характеризующих экстремистскую деятельность и экстремистскую направленность в научной среде, а также содержание указанного в нормативных правовых актах Республики Таджикистан.

Annotation

Extremist activities and extremist: the ratio

The article reveals the concepts of extremist activity and extremist orientation. A comparative legal analysis of the characteristics of extremist activity and extremist orientation» in the scientific community, as well as the content specified in the normative legal acts of the Republic of Tajikistan.

12.00.10 – ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПО
12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО

Кодиркулов Х. Р.,

доцент кафедры международного права
Таджикского национального университета,
к.ю.н.

**ПРИМЕНЕНИЕ ОГОВОРКИ О ПУБЛИЧНОМ ПОРЯДКЕ
В ТРАНСГРАНИЧНЫХ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ**

Ключевые слова: коллизонные нормы; оговорка о публичном порядке; трудовые отношения; иностранные права; правовая система; публичный порядок.

Калидвожаҳо: меъёрҳои коллизсионӣ; қайду шарт оид ба тартиби оммавӣ; муносибатҳои меҳнатӣ, ҳуқуқи хориҷӣ; низоми ҳуқуқӣ; тартиби оммавӣ.

Keywords: conflict norms; public policy clause; labor relations; foreign law; legal system; public order.

Так как коллизсионная норма сформулирована таким образом, что она может порождать и выбирать правопорядок любого государства, и исходя из этого невозможно предусмотреть все последствия такого выбора. Соответственно при использовании коллизсионной нормы может возникнуть ситуация, когда необходимо применить норму иностранного права, когда его последствия противоречат основам правовой системы страны суда. Поэтому, для того чтобы предотвратить возможные негативные последствия, национальное законодательство государств содержит особый институт – оговорку о публичном порядке. Формула оговорки о публичном порядке заключается в следующем: иностранное право, к которому отсылает коллизсионная норма, не может быть применено, если его применение противоречит публичному порядку страны. По своему содержанию категория оговорки о публичном порядке в различных видах присутствует в законодательстве большинства государств, под формулировками «основы правопорядка» (Турция, Швейцария), «основные принципы правопорядка» (Польша) «публичные интересы» (Китай.) и т.д.

Представляется, что хотя государство и допускает применение норм иностранного права на своей территории, что однако не значит, что оно согласно на приведение в действие даже тех норм иностранного права, которые могут негативно воздействовать на интересы государства.

Так, одним из первых, кто попытался разработать содержание публичного порядка, был А. Пиленко, по мнению которого экстраординарность публичного порядка может проявляться в трех отношениях:

– в содержании нормы. Существуют нормы, имеющие некоторую общность содержания, содержание это экстраординарно и определяется заранее выработанными критериями. Соответствие содержания нормы этому критерию означает отнесение к законам публичного порядка.

– в пределах применения этой нормы. Все нормы публичного порядка применяется только в заранее определенном и неизменном круге случаев. Как только норма попадает в этот круг, она попадает в группу публичного порядка.

– в характере действия нормы. Публичный порядок имеет особую функцию. В то время как обычные нормы приводят к применению иностранных законов, публичный порядок ограничивается лишь парализацией иностранной нормы, остановкой ее действия. Следовательно, как только замечается наличие этой функции, тотчас можно умозаключить и о наличии понятия публичного порядка.

На основании этого А. Пиленко приходит к выводу, что данная норма может быть отнесена к публичному порядку лишь в одном из трех своих элементов – в содержании, пределах применения или своих функциях [1, с.94–95].

Несколько иную точку зрения высказала З.И. Воронина, которая полагает, что «оговорка о публичном порядке означает, что иностранное право (либо субъективные права, возникающие под воздействием этого права), к которому отсылает коллизионная норма, не применяется, если такое применение (или признание прав) противоречило бы публичному порядку данной страны» [2, с.60–61].

Аналогичной точки зрения придерживается и В.В. Гаврилов который считает, что сущность оговорки о публичном порядке заключается в том, что иностранный закон, к которому отсылает коллизионная норма, может быть не применен, если такое применение закона противоречит публичному порядку данного государства [3, с.119].

В этом плане небезынтересным является высказывание И.В. Гетьман-Павлова считавшего, что оговорка о публичном порядке означает, что ... избранное на основе отечественной коллизионной нормы иностранное право не применяется и субъективное право, возникшее на его основе, не признается, если такое применение или такое признание противоречат публичному порядку данного государства [4, с.120].

В юридической литературе высказана точка зрения, согласно которой положение иностранного права не должно применяться, если:

- 1) содержание норм иностранного права сильно отличается от содержания норм отечественного права;
- 2) в результате применения норм иностранного права нарушенными окажутся охраняемые законом интересы субъектов права;
- 3) результат применения иностранного права несовместим с основными принципами отечественного правосознания [5, с.4–5].

С таким утверждением в полной мере согласиться нельзя. В данном случае речь идет в отношении отличия содержания норм иностранного права и норм отечественного права. Ведь суть оговорки о публичном порядке не означает отрицание иностранного права, наделенного другим, отличным от правовой системы, содержанием. В связи с этим Г.Ю. Федосеева справедливо отмечает, что в противном случае не было бы международного частного права, существование которого обусловлено наличием в мире разных правовых систем [6, с.102]. Поскольку особенность оговорки о публичном порядке обусловлена с неопределенностью круга нормативных правовых актов, к которым отсылает коллизионная

норма, поэтому ее природа заключается не в игнорировании, исключении применения иностранного закона или же непризнании иностранного права, а лишь невозможностью его применения несовместимого с основным правовым порядком. Иначе говоря обращение к оговорке о публичном порядке обуславливается не противоречием самих иностранных норм права основам отечественного правового порядка, а последствиями их применения: суд вправе применить оговорку только, когда применение норм иностранного права может привести к результатам, нарушающему публичный порядок [7, с.160].

В этой связи нельзя не обратить внимание на имевшую точку зрения о том, что основным назначением оговорки о публичном порядке является:

- 1) ограничение действия собственного коллизионного права;
- 2) ограничение или исключение применения норм иностранного права, несовместимого с основами публичного порядка;
- 3) использование в качестве защитного механизма от негативных последствий применения иностранного права [8, с.213].

При этом нельзя смешивать публичный порядок с публичными интересами. Это обусловлено тем, что публичные интересы – это интересы общества как совокупности граждан [9, с.18]. Поэтому мы считаем, что публичные интересы являются составной частью публичного порядка. Ведь общество не может находиться вне государства.

Не вдаваясь в детали можно сделать вывод, что оговорка о публичном порядке является средством защиты основ правовой системы, а именно основ конституционного строя, а также принятые в обществе основы морали, нравственности, то есть правосознания и выступать своеобразным защитным фильтром. Ведь по сути национальные законы выражают интересы народа.

В Республике Таджикистан отсутствует специальный закон о международном частном праве и предпочтение дано дифференцированному регулированию частноправовых отношений с иностранным элементом, поэтому категория оговорки о публичном порядке предусмотрена в различных нормативных правовых актах. Так, в частности, в ст.1197 Гражданского кодекса Республики Таджикистан (далее – ГК РТ) содержится следующее правило: «иностранное право не применяется в случаях, когда его применение противоречило бы основам правового порядка Республики Таджикистан (пуб-

личному порядку Республики Таджикистан). В то же время нормы аналогичного содержания содержится и в ст.177 Семейного кодекса РТ (далее – СК РТ), которое закрепляет следующее положение «иностранный семейный закон не применяется в случаях, когда такое применение противоречило бы основам правопорядка Республики Таджикистан» [10, с.222].

В отличие от ГК РТ, СК РТ формулировка «публичный порядок» не содержится в Трудовом кодексе РТ (далее – ТК РТ). Это обусловлено тем, что ТК РТ не содержит порядка коллизионного регулирования трудовых отношений, осложненных иностранным элементом. По сути дела основы регулирования труда иностранцев закрепляется в ч.2 ст.9 ТК РТ согласно которой действие трудового законодательства, если иное не предусмотрено законодательством РТ и международными правовыми актами, признанные Таджикистаном, распространяется на следующих лиц:

- работников, в том числе на работников организаций, расположенных на территории Республики Таджикистан, собственниками имущества, участниками или акционерами которых являются иностранными физические или юридические лица;

- работодателей, в том числе на организации, расположенные на территории Республики Таджикистан, собственниками имущества, участниками или акционерами которых являются иностранные физические или юридические лица.

Это говорит о том, что в принципе на иностранные физические и юридические лица распространяется трудовое законодательство РТ, если иное не предусмотрено международными правовыми актами признанные РТ. При этом важно отметить, что ст.4 ТК РТ предусматривает такие принципы законодательства Республики Таджикистан о труде как недопустимость ограничения прав человека и гражданина в трудовых отношениях, запрещение дискриминации и т.д. , которое направлены на защиты прав и свобод сторон трудовых отношений. Более того, согласно ч.2 ст.10 ТК РТ акты работодателя, ухудшающие положение работников по сравнению с ТК и другими нормативными правовыми актами Республики Таджикистан, трудовым договором, соглашением и коллективными договорами, являются недействительными и не подлежат применению.

Публичный порядок по сути представляет собой неотъемлемую часть общественного и

государственного устройства. Оговорка о публичном порядке возможна лишь в отдельных случаях, когда применение норм иностранного закона могло бы породить результат, недопустимый с точки зрения фундаментальным, основополагающих принципам и интересам государства и общества, а также основам их морали, отечественного правосознания.

Формулировка в интересах защиты более слабой стороны сделки ст.8 Регламента РИМ I предусматривает специальные нормы для индивидуальных трудовых договоров. Согласно данной статье, выбор сторонами права «не может повлечь за собой лишение работника защиты, предоставляемой ему положениями, от которых не разрешается отступать посредством соглашения в соответствии с правом, которое при отсутствии выбора подлежало бы применению на основании параграфов 2, 3 и 4 настоящей статьи». Из текста указанных параграфов следует, что источниками сверхимперативных норм являются:

- право страны, в которой – или, при отсутствии таковой, – из которой работник во исполнение договора обычно выполняет свою работу; при этом страна, в которой обычно выполняется работа, не считается изменившейся, когда работник временно выполняет свою работу в другой стране;

- право страны, где находится учреждение, которое наняло работника;

- право страны, с которой договор имеет явно более тесные связи, чем в вышеуказанных случаях [11, с.141].

В связи с этим автор приходит к выводу, что сверхимперативные нормы, на которые ссылается ст.8, ограничены только теми нормами, единственной целью которых является защита работников или более слабой стороны в целом [12, с.142–143]. Как видим задача предоставления работнику обоснованной и предсказуемой защиты, лежащая в основе ст.8, предполагает, что ее положения следует распространить на требования из деликтного обязательства [13, с.198].

Однако следует отметить, что сверхимперативные нормы, на которые происходит отсылка, включают положения, относящиеся не только к самому договору, но и к требованиям здравоохранения и техники безопасности, даже если последние классифицируются как часть публичного, а не частного права. Это говорит о том, что к сверхимперативным не относятся те нормы, задачей которых является

охрана любого другого публичного интереса помимо защиты более слабой из договаривающихся сторон от злоупотребления и от приобретения выгодного положения сильной стороной, даже если норма, будь она применима, направлена к выгоде работодателя.

В то же время важной особенностью является оговорка о публичном порядке в сфере брачно-семейных отношений. Иначе говоря, обращения к публичному порядку характерно и для брачно-семейных отношений с иностранным элементом. В данном случае под семейными отношениями с иностранным элементом понимаются вопросы заключения и расторжения брака, признания брака недействительным, определение личных неимущественных и имущественных отношений между супругами, алиментные обязательства, усыновление, отношения в приемной семье и другие отношения в области семейного права, имеющие международный характер. Что касается брачных отношений, осложненных «иностранным элементом», то под ними стоит понимать как личные, так и имущественные отношения лиц, вступающих в брак или супругов.

Отсюда можно прийти к выводу, что категория оговорки публичного порядка, выходит за пределы отдельной отрасли и ее включение в законодательство большинства стран продиктовано необходимостью защиты основ правовой системы, как основы конституционного строя, интересы общества и государства, а также правосознания от негативных последствий применения норм иностранного права.

Аннотатсия

Татбиқи тавзеҳоти оммавӣ дар муносибатҳои фаросарҳадии меҳнатӣ

Дар мақолаи мазкур дар асоси қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва омӯзиши адабиётҳои илмӣ ва қонунгузории Тоҷикистон мазмун ва табиноти асосии категорияи қайду шарт оид ба тартиби оммавӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар ин асно муаллиф хусусиятҳои қайду шарт оид ба тартиби оммавиро дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ бо иштироки хориҷӣ баррасӣ намуда дар натиҷа ба хулосае меояд, ки категорияи қайду шарт оид ба тартиби оммавӣ аз ҳудуди як соҳа берун буда, баҳри ҳимояи асосҳои низоми ҳуқуқи давлат аз оқибатҳои номусоиди татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи хориҷӣ равона карда шудааст.

Аннотация

Применение оговорки о публичном порядке в трансграничных трудовых отношениях

В данной статье на основе изучения научной литературы, законодательства РТ раскрывается содержание и основное предназначение категории оговорки о публичном порядке. В связи с этим автор рассматривает особенности оговорки о публичном порядке в сфере трудовых отношений с иностранным участием. В результате проведенного анализа он приходит к выводу, что категория оговорки о публичном порядке выходит за пределы отдельной отрасли и направлена на защиту основ правовой системы государства от негативных последствий применения норм иностранного права.

Список литературы:

1. Пиленко А. Очерки по систематике частного международного права.– СПб., 1911.– 195 с.
2. Воронина З.И. Международное частное право: учебное пособие.– Тюмень: ТГУ, 2005.– 161 с.
3. Гаврилов В.В. Международное частное право.– М.: Норма, 2006.– 119 с.
4. Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право: Учебник.– М.: Эксмо, 2005.– 120 с.
5. Толстых В.Л. Публичный порядок и правовая несовместимость // Журнал международного частного права.– 2003.– №1–2 (39–40).– С.4–5.
6. Федосеева Г.Ю. Международное частное право: Учебник.– М.: «Профобразование», 2000.– 102 с.
7. Международное частное права: учебник для бакалавров. / отв. ред. Г.К. Дмитриева.– М., Проспект.–160 с.
8. Менглиев Ш. Международное частное право.– Душанбе, Типография Таджикского национального университета, 2013.– 213 с.
9. Яковлев В.Ф. О правовой системы современной России// Цивилистические записки: Межвуз. сб. науч. тр. Вып.3.–М., Екатеринбург, 2004. С.18.
10. Менглиев Ш.М. Международное частное право. Ч.1.– Душанбе, 2002.– 222 с.
11. Новикова О.В. Оговорки о публичном порядке и сверхимперативных нормах в английской доктрине международного частного права. Дисс. на соискание ученой степени к.ю.н.– М, 2011.– С.141.

Annotation

Application of a public policy clause in cross-border labor relations

In this article, on the basis of the study of scientific literature, the legislation of the Republic of Tajikistan reveals the content and main purpose of the category clause on public policy. In this regard, the author considers the features of the public policy clause in the field of labor relations with foreign participation. As a result of the analysis, it concludes that the category of the clause on public policy goes beyond the boundaries of a particular industry and is aimed at protecting the foundations of the legal system of the state from the negative consequences of the application of foreign law.

Раҳмонзода Шерали,
соискатель кафедры международного права
юридического факультета
Таджикского национального университета.
E-mail: sherali.rk@gmail.com

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН СНГ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Калидвожаҳо: ҳуқуқи байналмилалӣ ҳифзи муҳити атроф; ҳамкориҳои минтақавӣ; регионализм; шартномаҳои байналмилалӣ; созишномаҳои ИДМ.

Ключевые слова: международное право охраны окружающей среды; региональное сотрудничество; регионализм; международные договоры; соглашение СНГ.

Keywords: international environmental law; regional cooperation; regionalism; international treaties; CIS agreements.

Анализ договорной практики по охране окружающей среды свидетельствует о том, что наряду с универсальными наиболее активно развиваются договорные отношения на региональном уровне, направленные на регулирование охраны отдельных природных объектов. При этом, универсальные нормы выступают не как конкуренты региональных регуляторов, а как их «катализаторы», побудители правотворчества и правоприменения на региональном уровне. Ведь, по сути, общее международное право открывает значительный простор для развития регионального сотрудничества, учета специфики региональных систем и тем самым устанавливает границы совместности.

«В современных условиях региональное сотрудничество приобретает новое измерение с развитием интеграционных процессов. Так как процессы глобализации являются своего рода катализатором интеграционных процессов, заставляя уже объединившиеся государства искать более совершенные формы и методы региональной интеграции...» [11, с.39]. Это обусловлено тем, что становится все более тесной связь государств в области экономики, техники, науки и т.д. В этом отношении сотрудничество стран в области охраны окружающей среды не является исключением. Безусловно, все это неизбежно порождает потребность в более развитом нормативном регулировании. Поэтому в сфере интеграции возникают комплексы норм, нередко обладающие немалой спецификой и требующего

адекватного регулирования. Исследуя нормы международного права, авторитетный юрист-международник И.И. Лукашук считает, что «развитие регионализма объясняется не только социальными и политическими, но и юридическими факторами. Создать новые нормы легче в региональном масштабе. В том же масштабе можно достичь и более высокого уровня реализации универсальных норм» [7, с.322]. Все это порождает настоятельную необходимость и открывает новые горизонты государствам для сотрудничества.

Следует заметить, что по существу это группа международных договоров, то есть региональные нормы исторически предшествовали универсальным. Последние создавались на базе первых, используя их опыт [6, с.106]. Региональные международные договоры также называют локальными [8, с.32], или же партикулярными [9, с.208]. В связи с этим И.И. Лукашук указывает, что партикулярные или локальные нормы распространяют свое действие на отношения с ограниченным кругом участников, в большинстве случаев - на двусторонние отношения. Однако, на наш взгляд в данном случае вряд ли будет правильным отнесение двусторонних договоров к региональным международным договорам. Это связано с тем, что как правило региональные и универсальные международные договоры относятся к числу многосторонних международных договоров. Вполне очевидно, что региональные международные договоры по географическому положению его участников и

объему сотрудничества отличаются от двусторонних договоров. Объект отношений, регулируемых локальными нормами, представляет интерес, прежде всего, для определенных государств, на взаимосвязи которых эти нормы распространяются.

В связи с этим возникает вопрос: в чем же смысл регионального международного сотрудничества государств в этой области. Зачастую, важным мотивом обращения государств к региональным формам сотрудничества именно в природоохранной сфере, является четко выраженная региональная обособленность экологических проблем, наличие природных и пространственных рамок их «местного» проявления, «интерес только конкретных государств к решению этих проблем, что обуславливает целесообразность их разрешения именно на региональном уровне. Суть в том, что это облегчает задачу определения конвенционного района, а также круг государств-участников региональных соглашений» [5, с.114]. Так, к примеру, после распада Советского Союза особенностью возникшей ситуации состояла в том, что целый ряд экологических проблем, которые раньше были внутригосударственными, приобрели международный характер и потребовали координации усилий новых государств [2, с.37–45]. Однако в исследованиях регионализма, представленных в международно-правовой литературе, в основу выделения отдельных районов, в которых конкретные международные отношения регулируются на региональном уровне, положена презумпция существования у них общих интересов, точнее, общего для данной группы государств «регионального интереса». С целью учета такого интереса в международных отношениях подобные регионы и могут рассматриваться как единое целое [3, с.100-101]. Как видим, одним из признаков региона в международно-правовом смысле считают географический компонент. Далее, как отмечает А.Ф. Высоцкий, «Наличие географического компонента в понятии региона представляется нам обязательным. При отсутствии географического района, с которым «сопрягаются» и к которому «привязываются» международные отношения, не будет региона, в смысле регионально-локализованной системы международных отношений, а будут системы, выделенные по любым иным критериям, но не по критерию региональности» [3, с.105]. И все же, нам кажется, трудно согласится с таким мнением.

Это объясняется тем, что географический компонент здесь не должен пониматься или же интерпретироваться в смысле, когда участниками договора являются государства определенного географического региона. Случается и так, что государства-участники так или иначе расположены в различных частях земного шара, но пространственная сфера действия соглашения между ними ограничена определенным географическим районом. Такие договоры также относятся к региональным и применяются, прежде всего, в практике международно-правового регулирования рыбного промысла, научных исследований, охраны окружающей среды (в том числе морской), а также при установлении статуса определенного географического района (примером последнего служит Договор об Антарктике 1959 г.).

В то же время А.Ф. Высоцкий отрицает существование в международно-правовой науке общей теории регионов, обращая внимание на относительность понятия «регион» «в том смысле, что набор одних специфических характеристик региона не будет достаточным при подходе с иными критериями» [3, с.98]. То есть общность экономических, социальных, культурных интересов, целей охраны окружающей среды и другие компоненты международных отношений являются лишь возможными регионаобразующими факторами.

Представляется, что в научно-методологическом плане особенность регионализма в международном праве состоит в том, что «в нем заложены и объективно сосуществуют два противоположных начала: идея объединения государств в определенных географических рамках и идея обособления той или иной группы государств от других государств или от сообщества государств как единого целого» [3, с.15]. Разумеется, что каждая из этих идей имеет свои основания по общему международному праву. Однако универсальным мотивом к объединению государств на международной арене обусловлен принцип международного сотрудничества. Обособление, отграничение одних государств от других является правомерным в силу их суверенитета и международной правосубъектности. Однако по сути региональные образования могут считаться правомерными, только если они вписываются в общую систему международного права.

В связи со сказанным считаем, что система региональных соглашений дополняет, разви-

вает и усиливает международные соглашения глобального характера.

Для Республики Таджикистан наряду с универсальными международными договорами особое значение приобретают такие многосторонние международные договоры, которые приняты в рамках Содружества Независимых Государств (далее – СНГ). Так как на региональном уровне Таджикистан успешно интегрируется со странами СНГ. В связи с этим особый интерес вызывает дата создания СНГ. Как известно 8. 12.1991 г. главы государств России, Беларуси и Украины подписали Соглашение о создании СНГ. Затем, 21.12.1991 г. руководители 11 из 15 бывших союзных республик Азербайджан, Армения, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Молдова, Россия, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан и Украина подписали Протокол к Соглашению. По этому поводу трудно согласится с мнением Е.Г. Моисеева, который считает, что дата основания Содружества не одна, их две. Это 8.12. и 21.12.1991 г. [10, с.9]. Ведь как мы видим, государства, которые подписали Протокол к Соглашению, не отменили предыдущее Соглашение о создании СНГ, поэтому юридически учредителями считаются лишь три государства, а именно Россия, Беларусь и Украина. Что касается остальных государств, мы считаем, что они являются присоединившимися. Однако фундаментальным правовым документом является именно Устав СНГ, который был принят 22.01.1993 г. в г. Минске. В связи с этим 22.06.1993 г. Республика Таджикистан ратифицировала Устав СНГ. Международно-правовой основой сотрудничества государств-участников, в том числе и в области охраны окружающей среды, прежде всего, является Устав СНГ. Так, ст.19 Устава СНГ содержит положения, которые устанавливают, что одним из направлений сотрудничества является осуществление совместных природоохранных мероприятий, оказание взаимной помощи в ликвидации последствий экологических катастроф и других чрезвычайных ситуаций. Касаясь деятельности СНГ в области экологии, М.М. Бринчук обращает внимание на одно очень важное обстоятельство: «Стороны Соглашения договорились о выработке и проведении согласованной политики в области охраны и использования земель, почв, недр, лесов, вод, атмосферного воздуха, растительного и животного мира, естественных ресурсов континентального шельфа, эконо-

мической зоны и открытого моря за пределами национальной юрисдикции с учетом соглашений, ранее заключенных СССР» [1, с.630]. В данном случае М.М. Бринчук подчеркивает, что речь идет о выработке и проведении именно согласованной политики в рассматриваемой сфере.

Важно отметить, что в составе Межпарламентской ассамблеи СНГ создан и функционирует Отдел по охране окружающей среды. Несмотря на то, что функции Ассамблеи в целом носят консультативный характер, ее деятельность по разработке модельных законов в области природопользования и охраны окружающей среды должна способствовать разработке и принятию национальных нормативных правовых актов, направленных на гармонизацию законодательной базы Содружества, соответствующей современным требованиям правовой науки [1, с.630].

Что касается сотрудничества государств-участников СНГ, то весьма важным представляется Соглашение о взаимодействии в области экологии и охраны окружающей природной среды от 8.02.1992 г., участниками которого является Азербайджан, Армения, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Молдова, Россия, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. Однако следует отметить, что делегация Туркменистана записала в качестве особого мнения следующее: «Исключить предложение о создании при Межгосударственном Экологическом Совете экологического фонда и рабочих органов Совета».

Впоследствии для ее реализации государства-участники СНГ согласились создать Международный Экологический Совет (МЭС) и при нем Межгосударственный Экологический Фонд (МЭФ) для выполнения согласованных межгосударственных экологических программ, в первую очередь, для ликвидации последствий экологических катастроф.

Надо отметить, что членами указанного Совета являются руководители природоохранных министерств и ведомств государств-членов СНГ, кроме Грузии и Украины. Функции рабочего аппарата МЭС выполняет отдел по проблемам техногенных катастроф и чрезвычайных ситуаций департамента по сотрудничеству в сфере безопасности и противодействия новым вызовам и угрозам Исполнительного комитета СНГ [4, 35]. В связи с этим МЭС сотрудничает с Программой ООН по окружающей среде (ЮНЕП), Постоянной

комиссией МПА и другими структурами СНГ, на основе заключенных с ними соглашений. До настоящего времени Советом подготовлены и подписаны такие международные документы как Меморандум о взаимопонимании и партнерстве между Исполкомом СНГ и Исполкомом Международного фонда спасения Арала (16.09.2004 г., Астана), разработан проект Конвенции об экологической безопасности и т.д. Учитывая, что ряд государств-участников СНГ заявил о своем неучастии в ней, ссылаясь на международное законодательство в области защиты окружающей среды, Исполнительный комитет СНГ по договоренности с директором Европейского Отделения Программы ООН по Окружающей Среде г-ном Ф. Шлингеманном, направил его в ЮНЕП с просьбой адаптации к международному законодательству [4, 36]. Основными задачами МЭС являются: работа по гармонизации природоохранного законодательства и совершенствования природопользования при активном вмешательстве человека в природную среду; подготовка рекомендаций по гармонизации природоохранного законодательства, научно обоснованных норм вовлечения природных ресурсов, экологических норм и стандартов; содействие разработке общих методических подходов в области экономики природопользования и охраны окружающей среды; организация разработки и содействие осуществлению межгосударственных программ и проектов в области природопользования и экологической безопасности; содействие созданию и функционированию межгосударственной информационной системы и системы экологического мониторинга; подготовка и ведение Красной книги государств-участников СНГ и др. К сожалению, в реальной жизни многие из его положений остаются на бумаге. К примеру, до сих пор не принята Красная книга государств-участников СНГ. Или же отсутствует реальная координация государств-участников СНГ в области трансграничного переноса вредных веществ, уменьшение негативного воздействия окружающей среды на здоровье человека, поддержание на территории государств-участников СНГ биологического разнообразия флоры и фауны.

По сути МЭС долгое время являлся единственной межгосударственной структурой, координирующей деятельность стран Содружества в области охраны окружающей среды. К сожалению, до 2010 года большинство госу-

дарств участников де-факто прекратили участвовать в работе Совета. Лишь после принятия нового Положения о Межгосударственном экологическом совете СНГ, прошло очередное заседание экспертов.

Следует отметить, что в 2005 году Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон инициировал разработку долгосрочной социально-экономической программы – Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2015 года, которая должна была способствовать систематизации процесса развития страны на долгосрочную перспективу в соответствии с целями развития тысячелетия. Утвержденная в 2007 году, программа является основным стратегическим документом страны, определяет приоритеты и общие направления государственной политики, в том числе вопросы обеспечения экологической устойчивости.

Между тем, одним из ключевых соглашений в рассматриваемой области охраны окружающей природной среды, заключенным государствами участникам СНГ является Соглашение о сотрудничестве в области сохранения и использования генетических ресурсов культурных растений, заключенное 4.06.1999 г., которое вступило в силу 16.10.2000 г. и которое утверждено Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 20.02.2001 г. за №90. Следует подчеркнуть, что необходимость и важность указанного соглашения продиктованы, прежде всего, важностью сохранения генетического разнообразия растений для настоящего и будущих поколений. Так, в соответствии со ст.3 Соглашения основными целями и задачам сотрудничества Сторон являются:

- осуществление взаимовыгодного обмена генетическими ресурсами культурных растений и их диких сородичей;
- осуществление совместных научных программ по разработке методов изучения, эффективного использования и сохранения генофонда растений;
- участие в совместных экспедициях для взаимного пополнения национальных коллекций генофонда растений;
- создание совместных коллекций по отдельным культурам и их группам;
- проведение совместных экологических исследований в целях получения исходного материала для создания перспективных сортов и гибридов сельскохозяйственных культур;

– обеспечение взаимовыгодного доступа к образцам генофонда растений, собранным совместно в генетических банках бывших республик СССР;

– содействие в создании национальных банков генетических ресурсов растений на основе обмена генофондом, методами работы и технологиями;

– создание совместных компьютерных баз данных о национальных генофондах для ускоренного использования генетических ресурсов растений в селекционных программах;

– сближение законодательства Сторон в целях облегчения обмена генетическими ресурсами растений между Сторонами;

– содействие свободному и беспопытному передвижению образцов генофонда через границы с учетом требований фитосанитарного контроля;

– подготовка и повышение квалификации кадров для работы с генетическими ресурсами растений.

В результате для обеспечения и координации деятельности по выполнению положений Соглашения возложено на Межправительственный совет по вопросам агропромышленного комплекса с участием национальных академий сельскохозяйственных наук.

Между тем, наряду с указанными международными соглашениями, государства-участники СНГ заключили целый ряд договоров по конкретным вопросам охраны окружающей среды.

Так, 13.11.1992 г. в Москве подписано Соглашение о сотрудничестве в области карантина растений, согласно которому договаривающиеся стороны обязались проводить необходимые мероприятия по карантинной проверке семян, посадочного материала, растений и растительной продукции при импорте, экспорте и транзите через пограничные пункты, а также соблюдать единые карантинные правила по импорту, экспорту и транзиту грузов. Нельзя не отметить, что соглашение содержит в качестве приложения Перечень карантинных вредителей, болезней растений и сорняков.

В то же время весьма важным является Соглашение о взаимодействии в области предупреждения и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций природного и технического характера от 22.01.1993 г. заключенное государствами-членами СНГ (за исключением Азербайджана и Украины). Его участники взаимодействуют по следующим направлени-

ям сотрудничества: координация работ по созданию и совершенствованию системы взаимодействия по предупреждению и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций; разработка и реализация межгосударственных целевых и научно-технических программ по вопросам предупреждения чрезвычайных ситуаций; контроль за состоянием потенциально опасных объектов, окружающей среды, прогнозирование возникновения чрезвычайных ситуаций и их масштабов; взаимное оповещение о состоянии потенциально опасных объектов и окружающей среды, возникающих чрезвычайных ситуациях, ходе их развития и возможных последствий, принимаемых мерах по их ликвидации; ликвидация последствий чрезвычайных ситуаций и принятие мер по размещению пострадавшего населения.

В случае возникновения крупномасштабных чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера каждая из сторон Соглашения имеет право обратиться за необходимой помощью к другим участникам, указывая при этом конкретные виды и объемы запрашиваемой помощи.

Для Республики Таджикистан вопрос о сотрудничестве в этой сфере имеет чрезвычайно важное значение. Так как Таджикистан подвергается воздействию опасных геофизических и метеорологических явлений. Многие из метеорологических стихийных бедствий связаны с весенними оттепелями и осадками, где самыми частыми опасными природными явлениями в Таджикистане являются снежные лавины, сели, за ними следуют слабые землетрясения, оползни и камнепады, а также наводнения.

11.09.1998 г. государства-участники СНГ подписали Соглашение об информационном сотрудничестве в области экологии и охраны окружающей природной среды, согласно которому информационное сотрудничество осуществляется в следующих направлениях:

– обеспечение информационно-методической деятельности в области обмена и массового распространения экологической информации;

– создание банка данных о состоянии окружающей природной среды, опасных и иных объектах, связанных с природопользованием, о научных и технических разработках в области экологии и охраны природы;

– информационное обеспечение деятельности органов управления, ведомств, предпри-

ятий и иных организаций государств-участников настоящего Соглашения;

– обмен информацией о трансграничных переносах загрязняющих веществ, а также о возможном трансграничном воздействии планируемой деятельности;

– содействие экологическому образованию и воспитанию населения;

– сотрудничество и обмен информацией с международными экологическими организациями.

Таким образом, сотрудничество государств-участников СНГ в области охраны окружающей среды осуществляется на основе многосторонних соглашений, заключаемых как непосредственно на уровне государств, так и их компетентными органами. К сожалению, как показывает практика многие указанные международные соглашения остаются лишь на бумаге. Причиной тому служат, на наш взгляд, следующие факторы: 1) по сути, это связано с отсутствием механизма реализации многих заключенных международных соглашений в рамках СНГ в области охраны окружающей среды; 2) отсутствием необходимого финансирования.

Список литературы:

1. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): Учебник для высших юридических учебных заведений.– М.: Юрист, 1998.– 688 с.

2. Виноградов С.В., Транин А.А. СНГ: межгосударственные отношения в области

охраны окружающей среды // Государство и право.– 1994.– №12.– С.37–45.

3. Высоцкий А.Ф. Морской регионализм (международно-правовые проблемы регионального сотрудничества государств).– Киев, 1986.– 138 с.

4. Гаврилова Ю.А. Актуальные проблемы международного экологического права: Монография.– Усть-Каменогорск, 2013.– 350 с.

5. Короткий Т.Р. Международно-правовая охрана морской среды от загрязнения с судов.– 114 с.

6. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть.– М.: изд. Бек, 1996.– 106 с.

7. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе.– М.: Спартак, 1997.– 322 с.

8. Международное право: учебник / под общ. ред. А.Я. Капустина.– М.: Гардарики, 2008.– 350 с.

9. Международное право: Учебник / Отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова.– М.: Межд. Отношения, 2007.– 208 с.

10. Моисеев Е.Г. Правовой статус Содружества Независимых Государств: Учебное пособие / Отв. ред. проф. К.А. Бекяшев.– М.: Юристъ, 1995.– 98 с.

11. Национальные правовые системы стран СНГ в условиях глобализации и региональной интеграции. Материалы Международной конференции (19–20 ноября 2007 г., г. Душанбе, Таджикистан) / Отв. ред. Тахиров Ф.Т.– Душанбе, 2007.– С. 39.

Аннотация

Ҳамкорихои байналмилалӣ-ҳуқуқии кишварҳои ИДМ дар баҳши ҳифзи муҳити атроф

Дар мақолаи мазкур ҳамкорихои байналмилалӣ минтақавӣ-ҳуқуқии кишварҳои ИДМ дар соҳаи ҳифзи муҳити атроф мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар ин ҳошия муаллиф кӯшиш намудааст, ки паҳлӯҳои назариявӣ ва амалии ташаққули шартномаҳои бисёрҷонибаро дар доираи ИДМ мавриди таҳқиқ қарор диҳад.

Аннотация

Международно-правовое сотрудничество стран СНГ в области охраны окружающей среды

В статье анализируются международные регионально-правовые аспекты развития сотрудничества государств-участников СНГ в области охраны окружающей среды. Исследуются теоретические и правовые основы формирования многосторонних соглашений в рамках СНГ.

Annotation

International legal cooperation of the CIS countries in the field of environmental protection

The article analyzes the international regional legal aspects of the development of cooperation between the CIS member states in the field of environmental protection. It examines the theoretical and legal bases of the formation of multilateral agreements within the CIS.

Давлатшоев Ширинбек,
магистранти курси дуюми
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

ТАВЪМАНДИИ БАЙНИ МАФҲУМҲОИ ДЕПОРТАТСИЯ ВА БО РОҲИ МАЪМУРӢ БЕРУН КАРДАН АЗ ҲУДУДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ПАРТАВИ РИОЯИ ПРИНЦИПИ МАНЪИ РОНДАНИ ГУРЕЗАҲО

Калидвожаҳо: депортатсия; бо роҳи маъмури берун кардан; санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ; шахрвандони хориҷӣ; принципи манъи рондани гурезаҳо; ҷазои маъмури.

Ключевые слова: депортация; административное выдворение; международные правовые акты; принцип запрещения высылки беженцев; административное наказание.

Keywords: deportation; administrative expulsion; international legal acts; the principle of prohibition of expulsion of refugees; administrative punishment.

Ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шахрвандӣ маданияти баланди ҳуқуқиро талаб менамояд, ки бе он чунин арзишҳои бунёдӣ ва принципҳои ҷомеа, ба монанди волоияти қонун, афзалияти ҳуқуқу озодаҳои инсон ва ҳифзи манфиатҳои қонунии инсон ва шахрванд наметавонанд пурра амалӣ шаванд.

Муносибатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳилаи нав ворид гардида, дар заминаи истиқрор ва рушди бонизомии қонунгузори милли дар ҳамбастагӣ бо санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон ташаккул ёфта, бо дарназардошти ҳифзи манфиатҳои милли ба роҳ монда мешаванд.

Мавқеъ, сатҳ ва дурнамои ташаккули қонунгузори милли вобаста ба низомии ягона ва мукаммали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон муайян карда мешаванд.

Гузариш ба муносибатҳои иқтисодии бозаргонӣ, ташаккулёбии арзишҳои демократӣ, ташкил намудани ҷомеаи шахрвандӣ, гузаронидани ислоҳоти сиёсӣ ҳуқуқӣ ва тарғиб намудани ҳуқуқу озодаи ва вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд талаб менамоянд, ки дар бобати беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани савияи донишҳои ҳуқуқии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишофи фазои озоди ҳуқуқиро талаб менамояд.

Сиёсати давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона равона карда шуда-

аст, ки ин аз моҳияти моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд. Аз ин рӯ, дар шароити дигаргунсозии демократӣ нақш ва мавқеи ҳуқуқ дар танзими ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва давлатию ҷамъиятӣ устувор мегардад, ки ҳамаи ин тавассути таҳия ва қабули қонунҳо ба амал бароварда мешавад.

Вобаста ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи чудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор дониста, таъмини соҳибхитӣҳои давлат ва рушди нумӯи онро дарк намуда, озодаи ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шуморида, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф карда, бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёдро пеша кардааст.

Бо эътирофи он, ки таъмин ва иҷрои қонунҳои амалқунанда бе таълим ва тарбияи ҳуқуқии шахрвандон ғайриимкон аст, Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009–2019 дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9-уми апрели соли 1997 №691 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8-уми майи соли 2008 №233 «Дар бораи Нақшаи чорабинӣ, ки дар Пайёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25-уми апрели соли 2008 баён гардида буданд» ҳанӯз қабул карда шудаанд. Вале имруз агар ба таҳлили қонунгузори амалиқунандаи

Чумхурии Тоҷикистон назар афканем, мухолифат байни меъёрҳои амаликунандаи қонунгузори Тоҷикистон ё ҷой надоштани меъёри мушаххас ба назар мерасад. Дар ин мақола тасмим гирифтём, ки таҳлили қонунгузори амалкунандаро дар масъалаҳои «депортатсия» ва «бо роҳи маъмурӣ берун кардан аз ҳудуди Чумхурии Тоҷикистон» таноуби байни ин ду мафҳумро мавриди таҳлил қарор диҳем. Зеро дар қонунгузорӣ ва илми ҳуқуқшиносии муосир истифода бурдани вожаву истилоҳи ягона зурур ва ба мақсад мувофиқ мебошад.

Депортатсия аз калимаи латинии «deportatio» гирифта шуда, маънояш «рондан, бадарға намудан» мебошад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ бори нахуст аз ҷониби ҳуқуқшиноси Рими Қадим вожаи «бурдан» истифода шуда буд, ки яке аз намудҳои вазнини бадарға дар ҳуқуқи Римӣ маҳсуб меёфт [1]. Дар маъхазҳои мафҳумҳои гуногун истифода мешавад. Чунончи, дар фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқӣ чунин омадааст: «Депортатсия – рондани шахс ё гурӯҳи шахсони муайян ба дигар давлат мебошад» [2]. Ба андешаи Б. Гадов «депортатсия одатан нисбат ба шахрвандони хориҷӣ ва ё шахсони бетабаа, ки ба қаламрави дигар давлат ғайриқонунӣ ворид шудаанд, истифода бурда мешавад» [3]. Ҳамзамон дар дигар сарчашма гуфта мешавад, ки «бо роҳи маъмурӣ берун кардан – ҳамчун ҷазои маъмурӣ нисбати шахрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд дар маҷбуран берун кардани онҳо аз ҳудуди давлати муайян ифода меёбад» [4].

Аз мафҳумҳои зикргардида маълум мегардад, ки истилоҳи депортатсия дар мавриде тадбиқ мегардад, ки агар нисбати шахрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрванд қарори бо роҳи маъмурӣ берун кардан аз ҳудуди давлат татбиқ шуда бошад, вале он дар амал иҷро нашуда бошад. Пас саволе ба миён меояд, ки таносуби байни депортатсия ва бо роҳи маъмурӣ берун кардан аз ҳудуди Чумхурии Тоҷикистон дар ҷой зоҳир мегардад?

Дар алоқамандӣ бо ин масъала Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар моддаи 46 муқаррар намудааст [5], ки «бо роҳи маъмурӣ аз қаламрави Чумхурии Тоҷикистон берун кардани шахрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд ҳамчун ҷазои маъмурӣ аз маҷбуран берун кардани шахрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд аз ҳудуди Чумхурии Тоҷикистон иборат буда, дар ҳолатҳои зерин татбиқ мешавад, ба шарте ки:

– кирдори (амал ё беамалии) онҳо бар хилофи манфиати таъмини амнияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ ё бар хилофи манфиати ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ бошад;

– ин чора барои ҳифзи саломатӣ ва маънавияти аҳоли, ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шахрвандони Чумхурии Тоҷикистон ва шахсони дигар зарур бошад;

– онҳо талаботи санадҳои қонунгузори Чумхурии Тоҷикистонро риоя накарда бошанд.

Табиист, ки бо роҳи маъмурӣ аз қаламрави Чумхурии Тоҷикистон берун кардани шахрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд бо роҳи маҷбури ва таҳти назорат тавассути сарҳади давлати Чумхурии Тоҷикистон аз ҳудуди Чумхурии Тоҷикистон берун кардани шахсони зикргардида ҳангоми аз ҷониби онҳо риоя нагардидани тартиби будубош дар Чумхурии Тоҷикистон, вале дар дигар ҳолатҳои бевосита пешбининамудаи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон, бо роҳи ба таври назоратшаванда мустақилона аз Чумхурии Тоҷикистон баромада рафтани шахрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд амалӣ гардонида мешавад [6]. Зеро агар шахрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд баъди қабули қарори дахлдор мустақиман ҳудуди Чумхурии Тоҷикистонро тарк намояд, пас баромадани онҳо зери назорати мақомоти дахлдор қарор мегирад.

Бояд зикр намуд, ки истилоҳи депортатсия дар қонунгузори амаликунандаи Чумхурии Тоҷикистон кам дучор мегардад. Дар Қарори Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон аз 15-уми майи 1999 №218 оид ба Қоидаҳои иқомати шахрвандони хориҷӣ дар Чумхурии Тоҷикистон дар банди 32 оварда шудааст, ки «Ҳадамоти шиносномавӣ бақайдгирӣ дар бораи бекор намудани гувоҳномаи иқомат қарор қабул намуда, дар муҳлати се рӯз ба шахрванди хориҷӣ ва ё шахси бешаҳрванди мазкур дар ин бора хабар медиҳад ва гувоҳномаи иқоматро пас мегирад. Ҳамзамон, шахс оид ба зарурати гирифтани раводиди хуруҷ дар Вазорати корҳои хориҷии Чумхурии Тоҷикистон ва дар муҳлати 15 шабонарӯз дар бораи хориҷ шудан аз ҳудуди Чумхурии Тоҷикистон бо забонхат огоҳонида мешавад. Ҳангоми дар муҳлати муқарраргардида, бо хоҳиши худ нарафтани шахрванди хориҷӣ ва ё шахси бешаҳрванд аз ҳудуди Чумхурии Тоҷикистон, мақомоти амният оид ба рондани ӯ бо тартиби пешбининамудаи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон чораҳо меандешад» [7].

Ба андешаи инчониб ба ҷои истилоҳи «рондан» истифода бурдани истилоҳи «депортатсия», ки дар матни тоҷикии Қоидаҳои иқомати шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, мувофиқ набуд, зеро будубоши минбаъдаи шахс ғайриқонунӣ мегардад. Бо чунин назардошт ба мақсад мувофиқ мебуд, агар дар матни санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ба ҷойи калимаи «рондан» калимаи «депортатсия» истифода бурда шуда, ҳуди мафҳуми депортатсия дар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ дода мешуд.

Таҳлили қонунгузори амаликунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки ҳолатҳои мушаххас метавонанд барои депортатсия асос бошанд:

– Шахсе, ки ба мақомоти давлатии муҳоҷират дар хусуси гуреза доништа шуданаш дархост намудааст ва дар бораи рад гардидани бақайдгирии дархост огоҳинома гирифтааст, вале ҳуқуқи шикоят аз болои ин қарорро мутобиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи гурезаҳо» истифода набурдааст ва дар сурати надоштани дигар асосҳои қонунӣ барои истиқомат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, уҳдадор аст дар муҳлати на дертар аз як моҳ пас аз рӯзи гирифтани огоҳинома дар хусуси рад гардидани дархосташ, якҷоя бо аъзои оилаи худ Ҷумҳурии Тоҷикистонро тарк намояд [8].

– Шахсе, ки тибқи талаботи Қонуни мазкур дар бораи рад гардидани гуреза донистан огоҳинома гирифтааст, дар сурати надоштани дигар асосҳои қонунӣ барои истиқомат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, уҳдадор аст дар муҳлати на дертар аз як моҳ пас аз гирифтани огоҳинома дар хусуси рад гардидани дархосташ якҷоя бо аъзои оилаи худ Ҷумҳурии Тоҷикистонро тарк намояд [9].

– Шахсе, ки бинобар ҳолатҳои пешбининамудаи қисми якум ва дууми ҳамин модда мақоми гурезаро аз даст додааст ё аз мақоми гуреза маҳрум гардидааст ва ҳуқуқи пешниҳод намудани даъворо нисбати ин қарор мутобиқи Қонуни мазкур истифода намекунад, инчунин барои сукунат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар асосҳои қонунӣ надорад, уҳдадор аст дар муҳлати на дертар аз як моҳ пас аз гирифтани огоҳинома дар хусуси мақоми гурезаро аз даст додан ё дар бораи аз мақоми гуреза маҳрум намудан якҷоя бо аъзои оилаи худ Ҷумҳурии Тоҷикистонро тарк намояд [10].

– Шахсе, ки дар бораи рад гардидани бақайдгирии дархост дар хусуси гуреза донистан, дар бораи рад гардидани гуреза

донистан, дар бораи аз даст додани мақоми гуреза ё дар бораи маҳрум гардидан аз мақоми гуреза мувофиқи Қонуни мазкур огоҳинома гирифтааст ва ҳуқуқи пешниҳод намудани шикоят нисбати ин қарор, мутобиқи ҳамин модда истифода намудааст, уҳдадор аст Ҷумҳурии Тоҷикистонро якҷоя бо аъзои оилаи худ дар муҳлати на дертар аз як моҳ пас аз гирифтани огоҳинома дар бораи рад гардидани шикоят, дар сурати набудани дигар асосҳои қонунӣ барои истиқомат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, тарк намояд [11].

– Дар ҳолати аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ қабул намудани қарор дар бораи ихтисор кардани муҳлати будубоши муваққатии шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, раводиди ӯ тариқи мондани муҳр бо навиштаҷоти «бекор карда шудааст» бекор карда шуда, баъдан раводиди хуруҷӣ дода мешавад [12].

– Хадамоти шиносномавӣ бақайдгирӣ дар бораи бекор намудани гувоҳномаи иқомат қарор қабул намуда, дар муҳлати се рӯз ба шаҳрванди хориҷӣ ва ё шахси бешаҳрванди мазкур дар ин бора хабар медиҳад ва гувоҳномаи иқоматро пас мегирад. Ҳамзамон, шахс оид ба зарурати гирифтани раводиди хуруҷ дар Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар муҳлати 15 шабонарӯз дар бораи хориҷ шудан аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забонхат огоҳонида мешавад.

– Ҳангоми дар муҳлати муқарраргардида, бо хоҳиши худ нарафтани шаҳрванди хориҷӣ ва ё шахси бешаҳрванд аз Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти амният оид ба рондани ӯ бо тартиби пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳо меандешад [13]. Рондани шаҳрвандони хориҷӣ дар асоси қарорҳое, ки бо тартиби муқарраргардида қабул шудаанд, аз тарафи мақомоти амният тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад. Рондани шаҳрвандони хориҷӣ дар асоси қарорҳое, ки бо тартиби муқарраргардида қабул шудаанд, аз тарафи мақомоти амният тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад.

Бояд таъкид намуд, ки асосҳои, ки барои бо роҳи маъмурӣ берун кардани шаҳрванди хориҷӣ, шахси бешаҳрванд, гурезаҳо ва шахсонии паноҳҷӯянда асос мешавад, дар моддаи 499 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ оварда шудаанд, ки чунинанд: барои қоидаҳои будубоширо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон риоя накардани шаҳрвандони хориҷӣ ва шах-

сони бешаҳрванд, яъне бе ҳуччатҳои ҳуқуқи будубош дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зистан ё истиқомат қардан бо ҳуччатҳои беътибор, риоя накардани тартиби муқарраршудаи аз қайд гузаштан, муҳлати муайяни будубош, саркашӣ аз тарк намудани ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин риоя накардани қоидаҳои ба таври транзитӣ убур қардан аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон [13].

Мушкилоти асосӣ ҳамин аст, ки дар қонунгузории амаликунанда ду истилоҳи аз ҷиҳати ҳуқуқӣ гуногун дар омехтагӣ истифода бурда мешавад. Дар баъзе санадҳои меъёри ҳуқуқӣ истилоҳи департаментсия (рондан) истифода бурда мешавад, ки тартиби мушаххаси амалӣ намудани қарори мазкурро дорад, дар баъзе мавридҳо он бо роҳи маъмурий берун қардани шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрвандро аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода менамояд. Масалан, ҳангоми дар муҳлати муқарраргардида, бо хоҳиши худ нарафтани шаҳрванди хориҷӣ ва ё шахси бешаҳрванд аз Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти амният оид ба рондани ӯ бо тартиби пешбинишудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳо меандешад. Рондани шаҳрвандони хориҷӣ дар асоси қарорҳое, ки бо тартиби муқарраргардида қабул шудаанд, аз тарафи мақомоти амният тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад.

Дар қисми 1 моддаи 32 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд» аз 2-юми январи соли 2018 таҳти №1471 оварда шудааст, ки шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд ба рои накардани қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба будубош, ворид ва баромадан аз Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузаштани транзитӣ тавассути ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳолатҳои дигар бо тартиби муқарраршудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси санади судӣ бо роҳи маъмурий аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон берун қарда мешавад.

Ҳамзамон ёдрас шудан лозим аст, ки қисми 2 банди 2 Моддаи 5 Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» аз 10-уми майи соли 2002 таҳти №50 муқаррар намудааст, ки мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мувофиқа бо Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хориҷ қардани шахсоне, ки нисбати онҳо қарори ниҳой дар хусуси рад намудани бақайдгирии дархости гуреза донишани онҳо, дар хусуси рад намудани гуреза доништан, дар бораи беътибор донишани мақоми гуреза ё

маҳрум намудан аз мақоми гуреза ва аъзои оилаи онҳо, ки аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муҳлати муқарраргардида нарафта бошанд, қарор қабул мекунад:

– хориҷ қардани шахсонро, ки нисбати онҳо дар бораи хориҷ қарда шуданашон қарор қабул шудааст, амалӣ менамояд, дар сурате, ки хориҷшавандагон дар муҳлати як ҳафтаи баъди қабули қарор дар ин бора ба мақомоти болоӣ ё ба суд шикоят накарда бошанд.

Чи тавре дида мешавад департаментсия аз рӯи оқибатҳои ҳуқуқи худ аз бо роҳи маъмурий берун қардан фарқ дорад. Тибқи қисми 6 моддаи 24 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд» аз 2 январи соли 2018, №1471 шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи маъмурий берун қарда шудаанд, ворид шудан ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муддати панҷ сол аз рӯзи қабули қарори дахлдор манъ аст. Аз муқаррароти моддаи мазкур бармеояд, ки шахсоне, ки нисбатан қарори «рондан» ё департаментсия қабул шуда буд, меъёри қисми 6 моддаи 24 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд» нисбати онҳо татбиқ намешавад.

Бояд қайд қард, ки ин принцип дар қонунгузории амаликунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муқаррар шудааст.

Дар қисми 1 моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» чунин омадааст «Шахсони паноҳҷӯянда, ки дар хусуси гуреза доништан дархост пешниҳод намудаанд, гуреза доништан шудаанд, мақоми гурезаро аз даст додаанд ё аз мақоми гуреза маҳрум қарда шудаанд, хилофи иродаи онҳо ба қаламрави давлате, ки дар он ба ҳаёт ё озодии онҳо бинобар нишонаҳои наҷодӣ, этнокодӣ динӣ, шаҳрвандӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё ақидаҳои сиёсӣ хатари таъқиб таҳдид мекунад, баргардонида намешаванд» [15].

Дар баробари ин банди 3 моддаи 499 Қодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ ба рои вайрон қардани қоидаҳои иқомат аз тарафи шахсони паноҳҷӯянда ва гурезаҳо имконияти бо роҳи маъмурий берун қарданро пешбинӣ намудааст. Дар ин маврид муқаррароти қ.3, моддаи 10 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зерин шубҳа қарор мегирад.

Ба андешаи мо, ҳаллу фасли ин мушкилот, бо забоншиносии мазмунӣ этимологияи он рабт дошта, ба такмил ниёз дорад. Дар охир умедворам, ки дар қонунгузории амаликунандаи

Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла дар Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд» тағйирот ворид шуда, фарқияти байни вожаҳои депортатсия ва бо роҳи маъмури берун кардан аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиб ва оқибатҳои ҳуқуқиашон гузошта шуда, он бояд ба талаботи меъёрҳои санадҳои байналхалқӣ, аз он ҷумла, бо Конвенсияи СММ оид ба гурезаҳо муҳолиф набошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Милан Бартошек. Ҳуқуқи Рим, мафҳумҳо, истилоҳҳо, маъниҳо (бо забони русӣ).– Москва: Юридическая литература, 1989.

2. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқӣ (нашри дуюм). Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқ, профессор, ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҳмудов М.А.– Душанбе: «ЭР- граф», 2009.– Саҳ.154.

3. Конституционное право. Энциклопедический словарь. // Отв. редактор и руководитель авторского коллектива д.ю.н., профессор С.А. Авакьян.– Москва: «Издательство Норма», 2001.– С.112.

4. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 15 майи соли 1999 №218 «Дар бораи Қоидаҳои иқомати шахрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».

6. Милан Бартошек. Ҳуқуқи Рим, мафҳумҳо, истилоҳҳо, маъниҳо (бо забони русӣ).– Москва: Юридическая литература, 1989.

7. Қонуни ҚТ «Дар бораи гурезаҳо» аз 10-уми майи соли 2002, №50, қ.3, м.9.

8. Қонуни ҚТ «Дар бораи гурезаҳо» аз 10-уми майи соли 2002, №50, қ.11, м.11.

9. Қонуни ҚТ «Дар бораи гурезаҳо аз 10-уми майи соли 2002, №50, қ.7, м.13.

10. Қонуни ҚТ «Дар бораи гурезаҳо» аз 10-уми майи соли 2002, №50, қ.7, м.14.

11. Қоидаҳои барасмиятдарорӣ, додани раводид ва раводиди электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд б.86.

12. Қоидаҳои иқомати шахрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон б.32.

13. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи 499.

14. Конвенсияи СММ оид ба гурезаҳо соли 1951.

15. Қонуни ҚТ «Дар бораи гурезаҳо» аз 10-уми майи соли 2002, №50, қ.3, м.9.

Аннотатсия

Тавъмандии байни мафҳумҳои депортатсия ва бо роҳи маъмури берун кардан аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави риояи принсипи манъи рондани гурезаҳо

Мақолаи мазкур ба масъалаи тавъамандӣ ва тафовути мафҳумҳои депортатсия, бо роҳи маъмури аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон берун кардан ва рондани шахсони паноҳҷӯянда ва гурезаҳо бахшида шудааст. Дар ин қарина масъалаҳои марбут ба асосҳои катъгардию маҳрум намудани мақоми гуреза, берун кардани шахсони паноҳҷӯяндаю гурезаҳо ва риояи принсипи берун накардан, мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Аннотация

Соотношение понятий депортация и административное выдворение за пределы Республики Таджикистан в свете соблюдения принципа невысылки беженцев

Данная статья посвящена соотношению и различиям таких понятий как депортация, административное выдворение за пределы Республики Таджикистан и высылка лиц ищущих убежище и беженцев. В этой связке рассматриваются вопросы касающиеся прекращения, лишения статуса беженца, выдворения лиц ищущих убежище и беженцев в контексте соблюдения принципа невысылки.

Annotation

Correlation between the concepts of deportation and administrative expulsion from the Republic of Tajikistan in the light of respect for the principle non-refoulement of refugees

This article is devoted to the correlation and differences of concepts of deportation, expulsion from the Republic of Tajikistan and refoulement. In this connection issues related to termination, deprivation of refugee status, expulsion of asylum seekers and refugees in the context of observing the principle of non-refoulement will be considered.

12.00.15 – МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ; МУРОФИАИ ИҚТИСОДӢ
12.00.15 – ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС; АРБИТРАЖНЫЙ ПРОЦЕСС

Бободжонзода И. Х.,
главный научный сотрудник
Института философии, политологии и права
имени А. Баховиддинова Академии наук
Республики Таджикистан,
доктор юридических наук, профессор

Кодирзода Т. К.,
председатель судебной коллегии по
гражданским делам Верховного Суда
Республики Таджикистан, кандидат юридических наук

**ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ПРЕПЯТСТВИЯ И ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА
СУДЕБНОЙ ЗАЩИТЫ СУБЪЕКТИВНЫХ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ
В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ**

Калидвожаҳо: рад кардан аз қабули аризаи даъвогӣ; баргардонидани аризаи даъвогӣ; беҳаракат менаондани аризаи даъвогӣ; монеагиҳои муурофиавӣ.

Ключевые слова: отказ в принятии искового заявления; возвращение искового заявления; оставление искового заявления без движения; процессуальные препятствия.

Keywords: refusal to accept the statement of claim; return of the statement of claim; leaving the statement of claim without movement; procedural encumbrances.

Конституция Республики Таджикистан гарантирует каждому судебную защиту его прав и свобод (ст.19). Для того чтобы осуществить право на судебную защиту, необходимо строгое и четкое выполнение положений закона. Каждое заинтересованное лицо имеет право в порядке, установленном гражданским судбно-процессуальным законодательством, на судебную защиту нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов (ст. 4 ГПК РТ).

Отказ в принятии искового заявления, возвращение искового заявления, оставление искового заявления без движения – это процессуальные действия, которые, с одной стороны, являются правовыми последствиями подачи искового заявления, а с другой – выступают процессуальными препятствиями к осуществлению права на судебную защиту. Вопрос о месте таких процессуальных действий в гражданском судопроизводстве практически не рассматривался исследователями. Проблема

защиты нарушенного, оспоренного права или охраняемого законом интереса, приобретает особое значение в современных условиях. Реализация права на судебную защиту зависит от ряда условий, предусмотренных законом на стадии возбуждения гражданского судопроизводства. Если исковое заявление не соответствует требованиям закона, то, руководствуясь статьями 134, 135, 136 ГПК РТ [1], судья имеет право произвести ряд процессуальных действий: отказать в принятии искового заявления, возвратить исковое заявление, оставить исковое заявление без движения. Такие процессуальные действия судьи должны быть обоснованными и законными, иначе они создают процессуальные препятствия к осуществлению права на судебную защиту. Поэтому порядок предъявления и принятия искового заявления должен быть урегулирован таким образом, чтобы одновременно были достигнуты две цели: пресечение злоупотребления правом на судебную защиту и отсутствие

процессуальных препятствий в доступе на судебную защиту.

Процессуальными препятствиями к осуществлению права на судебную защиту являются отказ в принятии искового заявления, возвращение искового заявления, оставление искового заявления без движения. Провозглашенное Конституцией РТ право каждого на судебную защиту не так легко реализовать, как кажется сначала. Сложности в реализации права на судебную защиту иногда связаны с дефектностью действий заявителя, иногда имеет место судебная ошибка, которая создает дополнительные препятствия заявителю в реализации права на судебную защиту. Но следует отметить, что отказ в принятии искового заявления - это не только правовое последствие подачи искового заявления, но и неустранимое процессуальное препятствие к осуществлению права на судебную защиту, так как отказ в принятии искового заявления препятствует повторному обращению заявителя в суд с иском к тому же ответчику, о том же предмете и по тем же основаниям. Что касается возвращения искового заявления и оставления искового заявления без движения, то это устранимые процессуальные препятствия к осуществлению права на судебную защиту.

П.Ю. Кантор считает, что под препятствиями к осуществлению гражданином его прав и свобод следует понимать такой результат действий (решений), при котором гражданину необходимо преодолевать препятствия и ограничения, не предусмотренные законом. Например, ст.27 Конституции Российской Федерации гласит, что «каждый, кто законно находится на территории Российской Федерации, имеет право свободно передвигаться, выбирать место пребывания и жительства». Если государственный орган устанавливает плату за проживание или передвижение на определенных территориях, он, хотя и не нарушает право граждан на свободу передвижения, однако создает препятствия к осуществлению этого права [2].

Но иногда и судьи совершают ошибки. Что касается понятия судебной ошибки, то действующее законодательство не содержит данного термина. Однако ряд ученых дают определение данному понятию. В частности, Е.Г. Тришина считает, что судебная ошибка - это погрешность в деятельности управомоченного субъекта (суда), нарушающая нормы процес-

суального и (или) материального права, не достигающая целей гражданского судопроизводства, в результате которой акт правосудия либо отдельное процессуальное действие становится неправомерным [3].

Избавиться от судебных ошибок невозможно, так как они были и будут, но свести их к минимуму можно и, конечно, необходимо. Следует отметить, что исправить судебную ошибку достаточно трудно, особенно лицам, которые впервые столкнулись с гражданским процессом и сами представляют свои права и интересы. Но вряд ли кто-то из судей задумывался о «цене» судебной ошибки. Ошибка в решении судьи является нарушением прав и интересов человека. И далеко не каждый пойдет против судебной системы восстанавливать нарушенное право на судебную защиту. Для того чтобы предупредить и устранить судебные ошибки, необходимо выяснить причины их возникновения и принять меры к их устранению. Одной из причин судебных ошибок является недостаточная профессиональная подготовка судей. Судья должен постоянно совершенствовать свои знания, повышать свою квалификацию, иначе некомпетентность судьи будет влечь судебные ошибки, а, следовательно, будут нарушаться права и интересы граждан и, соответственно, будет подрываться авторитет судебной власти.

Следует обратить внимание на точку зрения Е.В. Васьковского: «...как бы хорошо ни были подготовлены к своей деятельности судьи, как бы добросовестно и внимательно они ни относились к исполнению своих обязанностей, во всяком случае, они не могут быть вполне гарантированы от промахов и ошибок. Не только неправильное понимание закона или случайный недосмотр при установлении фактических обстоятельств дела, но и субъективные взгляды, симпатии и антипатии судьи, а также влияние господствующих в данной местности воззрений и предрассудков, служат причиной постановления неправильных решений. Нельзя отрицать возможности и сознательного уклонения судей от справедливости, которое, благодаря предоставленной судьям свободе убеждения, ускользает от самого бдительного надзора и потому остается безнаказанным» [4].

Однако не следует скрывать и того, что иногда судебные ошибки связаны с невнимательным отношением судей к делу. Вспоминаются слова Б.А. Кистяковского:

«...большинство судей, работающих в наших гражданских отделениях, относятся к своему делу, требующему неустанной работы мысли, без достаточного интереса, без вдумчивости, без сознания важности и ответственности своего положения» [5].

Процессуальные действия в виде препятствий (отказ в принятии, возвращение, оставление без движения искового заявления) имеют важное значение в реализации права человека на судебную защиту. От правильного применения статей 134, 135, 136 ГПК РТ зависит реальная защита прав, свобод и охраняемых законом интересов граждан и организаций. Как свидетельствует судебная практика, имеют место случаи, когда судья отказывается в принятии, возвращает, оставляет без движения исковое заявление неправомечно, не проверив всех обстоятельств дела, поэтому изучение процессуальных особенностей отказа в принятии, возвращении, оставлении без движения искового заявления позволит избежать ошибок при применении норм процессуального права и будет способствовать действительной реализации права на судебную защиту [6].

Конституционное право человека и гражданина (это же в равной мере относится и к праву организаций, являющихся юридическими лицами) на судебную защиту своих прав, свобод и законных интересов, как известно, не подлежит никаким ограничениям. Реализация этого права начинается с момента обращения заинтересованного лица в суд с соответствующим заявлением, на основании которого возбуждается дело. То есть основанием возбуждения гражданского дела в суде является заявление заинтересованного лица. От того, как в процессуальном законодательстве урегулирован порядок подачи в суд заявления и возбуждения дела в суде, во многом зависит и реальность осуществления права на доступ к правосудию.

Гражданские дела возбуждаются в суде непосредственно заинтересованными лицами путем подачи заявления и принятия его к производству судьей. Суд возбуждает гражданское дело на основании заявления лица, который обратился за защитой своих прав, свобод и законных интересов. В случаях, предусмотренных ГПК РТ, другими законами, гражданское дело может быть возбуждено на основании заявления лица, выступающего от своего имени в защиту нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных

интересов других лиц, участвующих в деле, в защиту прав, свобод и интересов неопределенного круга лиц, либо в защиту интересов Республики Таджикистан (ст.5 ГПК РТ). Только с момента принятия судом заявления к своему производству, дело в суде считается возбужденным. Возбуждение гражданского дела представляет собой сложную стадию гражданского процесса, состоящую из двух взаимодополняющих друг друга действий: предъявления иска и принятия его судом к своему производству.

Конкретный вид судопроизводства зависит от формы обращения заинтересованного лица в суд. В исковом судопроизводстве подается исковое заявление (ст.134 ГПК РТ), в приказном и особом производствах, а также в судопроизводстве по делам, возникающим из публично-правовых отношений, заявление (ст.ст. 126, 249, 268 ГПК РТ), по делам о выдаче исполнительного листа на принудительное исполнение решение третейских судов – заявление (ст.408 ГПК РТ), по делам о признании и приведении в исполнение решений иностранных судов и иностранных третейских судов (арбитражей) – ходатайство (ст.400 ГПК РТ).

Общим для всех лиц, по заявлению которых может быть возбуждено гражданское дело, является то, что они обращаются в суд от своего имени, однако одни из них требуют защиты своих субъективных прав или интересов, а другие защиты прав или интересов других лиц.

Для возникновения гражданского процесса только обращения заинтересованного лица (истца, взыскателя, заявителя) недостаточно, для этого необходимы также встречные правоприменительные действия суда в лице судьи. Соблюдение заявителем установленного законом порядка обращения в суд за защитой прав, свобод и охраняемых законом интересов обязывает судью вынести определение о принятии заявления, которое процессуально оформляет возбуждение гражданского дела в суде первой инстанции (ст.136 ГПК РТ).

В гражданском процессе не допускается возбуждение гражданских дел по инициативе суда.

В соответствии с общим правилом принципа диспозитивности инициатива в возбуждении гражданского дела должна принадлежать лицу, заинтересованному в защите своих прав, свобод и интересов. Закон допускает ис-

ключения из этого общего правила лишь в случаях необходимости охраны государственных или общественных интересов, защиты прав, свобод и охраняемых законом интересов других лиц, не имеющих достаточной возможности для реализации права на обращении в суд.

В таких случаях инициатива в возникновении процесса может принадлежать прокурору, органам государственной власти, органам местного самоуправления, гражданам и юридическим лицам, обратившимся в суд от своего имени в защиту интересов государства, неопределенного круга лиц или конкретных лиц.

Прокурор вправе обратиться в суд с заявлением в защиту прав, свобод и законных интересов граждан, неопределенного круга лиц или интересов Республики Таджикистан. Заявление в защиту прав, свобод и законных интересов гражданина может быть подано прокурором только в случае, если гражданин по состоянию здоровья, возрасту, недееспособности и другим уважительным причинам не может сам обратиться в суд (ч.1 ст.47 ГПК РТ).

В случаях, предусмотренных законом, органы государственной власти, органы местного самоуправления, граждане или юридические лица могут обратиться в суд с иском в защиту прав, свобод и законных интересов других граждан по их просьбе либо неопределенного круга лиц. Иск в защиту интересов недееспособного гражданина может быть предъявлен независимо от просьбы заинтересованного лица или его законного представителя (ч.1 ст.48 ГПК РТ).

Прежде чем принять заявление к своему производству, судья должен решить следующие вопросы: а) подлежит ли данный спор разрешению судебными органами вообще, иначе говоря, подведомственно ли суду; б) в случае положительного решения вопроса о подведомственности, то подсудно ли оно данному суду; в) обладает ли данное лицо правом на предъявление данного иска, т.е. обладает ли оно гражданско-процессуальной дееспособностью; г) соответствует ли заявление требованиям закона; д) внесена ли государственная пошлина – и многие другие вопросы.

Только после выяснения всех этих вопросов судья может вынести определение о принятии заявления к производству или же об отказе в этом.

Возбуждение производства по гражданскому делу имеет значение юридического

факта, с наступлением которого закон связывает ряд по-следствий. Такие последствия по их правовой природе принято классифицировать как материально-правовые и процессуально-правовые.

Необходимо обратить внимание на следующие материально-правовые последствия возбуждения производства по гражданскому делу:

а) течение срока исковой давности прерывается предъявлением иска в установленном порядке (ст.227 ГК РТ);

б) алименты присуждаются с момента предъявления иска (ст.108 СК РТ);

в) при истребовании имущества из чужого незаконного владения собственник вправе также потребовать от лица, которое знало или должно было знать, что его владение незаконно (недобросовестный владелец), возврата или возмещения всех доходов, которое это лицо извлекло или должно было извлечь за все время владения; от добросовестного владельца - всех доходов, которые он извлек или должен был извлечь со времени, когда он узнал или должен был узнать о неправомерности владения или получил повестку по иску собственника о возврате имущества (ст.324 ГК РТ).

Основным процессуально-правовым последствием возбуждения производства по гражданскому делу является возникновение у суда и сторон комплекса, процессуальных прав и обязанностей, связанных с дальнейшим развитием процесса. Так, у судьи, принявшего заявление к производству, возникают обязанности по подготовке дела к судебному разбирательству; стороны вправе представлять доказательства, заявлять ходатайства, в том числе об обеспечении иска; ответчик вправе предъявить встречный иск и т.д. Вместе с тем, часть процессуальных прав сторон погашается:

– истец по делам с альтернативной подсудностью утрачивает право выбора суда;

– стороны не могут своим соглашением изменить подсудность дела;

– истец не вправе просить о возвращении ему заявления (соответствующее намерение может быть реализовано только путем отказа от иска, однако уплаченная государственная пошлина в этом случае возврату не подлежит).

Таким образом, стадия возбуждения гражданского дела и эффективность ее правового регулирования во многом определяет реальность и доступность конституционного права на судебную защиту.

Любое обращение в суд должно быть оформлено в письменном порядке в форме заявления (предъявленного в порядке производства, возникающего из публичных правоотношений и особого производства) независимо от того предъявляется оно лично или через почту и/или представителя.

Соблюдение надлежащей формы заявления – важное условие осуществления права на предъявление иска. Заявление подается обязательно в письменной форме и должно содержать все необходимые сведения, предусмотренные ст.134 ГПК РФ.

Наряду с тем, что в исковом заявлении должны содержаться сведения, общие для всех категорий дел, имеется определенная специфика в его содержании, обусловленная целым рядом обстоятельств. Содержание заявления по отдельным категориям гражданских дел определяется, исходя из характера спорного материального правоотношения, субъектного состава и ряда других обстоятельств, имеющих существенное значение для правильного разрешения дела. Так, например, в исковом заявлении о расторжении брака, в частности, указывается, когда и где зарегистрирован брак, имеются ли общие дети, их возраст; достигнуто ли супругами соглашение об их содержании и воспитании; при отсутствии взаимного согласия на расторжение брака – мотивы расторжения брака; имеются ли другие требования, которые могут быть рассмотрены одновременно с иском о расторжении брака [7].

Так, в числе общих сведений, содержащихся в исковом заявлении вне зависимости от характера спора, надо четко указать наименование суда, в который заинтересованное лицо подает заявление. Затем должны быть обозначены необходимые сведения об основных участниках процесса, т.е. нужно указать точное наименование сторон, их почтовые адреса (наименование юридического лица дается в соответствии с тем, которое обозначено в его учредительных документах) (ст.134 ГПК РФ). Все эти сведения обязательны и в случаях осложнения процесса по субъектному составу.

В исковом заявлении должны быть указаны обстоятельства, на которых истец основывает свое требование к ответчику и доказательства, подтверждающие эти обстоятельства (абз.5 ч.2 ст.134 ГПК РФ). Если истец не представил всех необходимых доказательств, это не может служить основанием к отказу в принятии заявления.

При этом важно указать юридические факты, составляющие предмет доказывания заявителя по данному делу. Кроме фактического основания иска можно указать и правовое, т.е. закон и иные нормативные акты, регулирующие спорное правоотношение и на основании которых, по мнению истца, должно быть разрешено дело. Это требование является обязательным к исковым заявлениям, которые подает прокурор (ч.4 ст.134 ГПК РФ).

Важное значение имеет указание в исковом заявлении того материально-правового требования истца к ответчику, которое составляет предмет иска. В заявлении необходимо указать, в чем заключаются нарушение или угроза нарушения прав, свобод или охраняемых законом интересов истца и его требования.

Цена иска, указываемая в исковом заявлении, должна быть определена в соответствии с Законом РФ «О государственной пошлине» [8]. В исковом заявлении должна быть указана цена иска, если он подлежит оценке, а также расчет взыскиваемых денежных сумм. Кроме того, в исковом заявлении должны содержаться сведения о соблюдении досудебного порядка обращения к ответчику, когда это установлено законом или предусмотрено договором сторон.

В том случае, когда истец считает необходимым использовать при рассмотрении дела показания свидетелей, то в конце заявления должна содержаться просьба о вызове их в суд с точным указанием этих лиц и их адресов.

В заявлении могут содержаться номера телефонов, факсов, адреса электронной почты истца, его представителя, ответчика, иные сведения, имеющие значение для разрешения дела, а также изложены ходатайства истца (ч.3 ст.134 ГПК РФ).

Кроме того, в самом конце заявления должен быть указан перечень прилагаемых к заявлению документов.

Заявление должно быть подписано истцом или его представителем при наличии у него полномочий на подписание заявления и предъявление его в суд (ч.6 ст.134 ГПК РФ). Если представитель выступает на основании доверенности, то она должна быть приобщена к исковому заявлению.

Закон предусматривает, что к исковому заявлению должны быть обязательно приложены документы, перечень которых содержится в ст.135 ГПК РФ.

Особо следует обратить внимание на то, что они должны содержать копии документов для ответчиков и третьих лиц, а также доказательства, под-тверждающие выполнение обязательного досудебного порядка разрешения спора, если такой порядок предусмотрен законом или договором. Также необходимо приложить документ, подтверждающий расчет взыскиваемой или оспариваемой суммы, который должен быть подписан истцом или его представителем с приложением копий по числу ответчиков и третьих лиц (абз.4 ст.135 ГПК РТ).

В соответствии с законом заявление представляется в суд вместе с копиями по числу ответчиков. Документы, прилагаемые к исковому заявлению, их перечень определяются, как правило, характером дела, подлежащего рассмотрению в суде, и зависят от того материально-правового требования, которое истец предъявляет к ответчику.

Таким образом, установленный законом порядок обращения в суд позволяет, с одной стороны, предотвратить произвол и злоупотребления судом своим положением, а с другой стороны, дисциплинировать заявителя в выполнении установленных требований.

Вопросы, связанные с принятием заявления по гражданскому делу, рассматриваются и разрешаются судьей единолично. В течение трех дней со дня поступления заявления судья должен решить вопрос о возбуждении дела по конкретному исковому требованию (ст.136 ГПК РТ), Принятие заявления обусловлено наличием предпосылок права на предъявление иска и соблюдением предусмотренного законом порядка осуществления этого права. При наличии этих условий заявление должно быть принято судом к производству. Если отсутствуют предпосылки права на предъявление иска, судья отказывает в принятии заявления (ст.137 ГПК РТ). При несоблюдении порядка предъявления иска судья или возвращает заявление (ст.138 ГПК РТ), или оставляет заявление без движения (ст.139 ГПК РТ), исходя из того, какие нарушения допущены истцом при предъявлении иска.

Основания, по которым судья отказывает в принятии заявления, установлены в ч.1 ст.137 ГПК РТ:

1) «заявление не подлежит рассмотрению и разрешению в порядке гражданского судопроизводства, поскольку заявление рассматривается и разрешается в ином судебном по-

рядке». Здесь имеется в виду неподведомственность данного заявления компетенции общегражданского суда в связи с наличием различных форм защиты прав и охраняемых законом интересов граждан и организаций, а не относимость заявления различным видам гражданского судопроизводства;

2) «заявление предъявлено в защиту прав, свобод или законных интересов другого лица государственным органом, органом местного самоуправления, юридическим лицом или гражданином, которым настоящим Кодексом или другими законами РТ не предоставлено такое право». Как известно, законодатель предусматривает положение (ст.48 ГПК РТ) о том, что органы государственной власти, органы местного самоуправления, граждане или юридические лица могут обратиться в суд с иском в защиту прав, свобод и законных интересов других граждан по их просьбе либо неопределенного круга лиц. Отсюда можно сделать вывод о том, что полномочия этих органов зависит от следующих факторов:

а) если предъявленное заявление вытекает из отраслевой (ведомственной) компетенции этих органов, и они имеют служебную заинтересованность в исходе дела;

б) в случаях предъявления заявления в интересах широкого и неопределенного круга лиц, должно иметь место общественная и/или государственная заинтересованность в исходе дела;

в) если речь идет о правах и охраняемых законом интересах конкретного лица, то его просьба о судебной защите должна быть обращена именно в этот орган.

3) «имеется вступившее в законную силу решение по спору между теми же сторонами, о том же предмете и по тем же основаниям или определение о прекращении производства по делу в связи с принятием отказа истца от иска или утверждением мирового соглашения сторон».

В этом случае в качестве определяющего фактора выступает тождественность возбуждаемого дела с тем делом, которое ранее стало предметом судебного разбирательства и получило свое логическое завершение. Тождественность определяется по признакам совпадения сторон, предмета и основания спорного материального правоотношения.

По одному и тому же делу в суд можно обратиться только один раз. Если заявитель считает решение суда незаконным или не-

обоснованным, он может обжаловать решение в установленном порядке, но не возбуждать производство по тому же самому делу. Возможность одновременного или последовательного ведения по одному делу нескольких процессов привела бы к полной дезорганизации правосудия.

Тождество по субъектному составу (сторон или заявителей и заинтересованных лиц в особом судопроизводстве) может быть определено исходя из того, не предъявлен ли иск вторично одним и тем же лицом к тому же ответчику; иски, совпадающие только по предмету и основанию, но заявленные с измененным субъектным составом, не могут считаться тождественными. Тождество сохраняется и при правопреемстве, так как правопреемник заменяет правопродшественника и все процессуальные действия, совершенные правопродшественником, для него обязательны (ст.46 ГПК РТ). Сохраняется тождество, если стороны поменяются местами, а предмет и основание останутся прежними, а также в том случае, если это связано с предъявлением противоположного требования. Например, иск о признании недействительной сделки, которая ранее была признана действительной; о признании недействительной записи отцовства при наличии решения об установлении отцовства.

Тождество иска сохраняется по субъектному составу и при предъявлении исков прокурором, государственными органами, организациями и гражданами в защиту интересов других лиц, если уже есть решение по требованию самого субъекта спорного правоотношения.

Тождественность предмета сохраняется при изменении размера исковых требований, так как при этом остается неизменным предмет иска. Замена одного альтернативного требования другим также не может исключить тождества предмета иска.

Не считаются тождественными споры между теми же сторонами, если изменились предмет или основание иска. При этом о тождестве следует судить не только по общим признакам предмета иска, но и по его конкретному содержанию. Если, например, при разделе общего имущества супругов в предыдущем деле не фигурировали определенные вещи, то новый иск об их разделе не тождествен первоначальному иску. Нельзя усматривать тождества оснований, если истец, предъявляя иск, приводит факты, которые не

анализировались и не отражены в ранее вынесенном решении.

При ддящихся правоотношениях появляются новые обстоятельства, которые нельзя не учитывать при определении тождества основания предъявляемого требования. Так, вынесение решения об отказе в иске о расторжении брака в связи с возможностью сохранить семью, не препятствует повторному обращению в суд, если появились новые признаки необратимого распада семьи.

Наличие судебного решения, которым отказано в требованиях о возврате ребенка, отмене усыновления, признании лица ограниченно дееспособным или недееспособным, лишении родительских прав, не может служить основанием для отказа в принятии заявления, если в обоснование требования приводятся новые обстоятельства, возникшие после первого рассмотрения дел.

Принятый судом отказ от иска при сохранении существующего правоотношения, которое вызвало обращение в суд, не может препятствовать вторичному обращению в суд с тем же требованием. Например, отказ от иска о взыскании алиментов, расторжении брака и другие не лишает истца права обратиться в суд с тем же иском.

Определение об утверждении мирового соглашения, как основание к отказу в принятии заявления также связано с установлением тождества исков.

Те же стороны не могут обратиться вторично с тем же иском, если было заключено мировое соглашение, утвержденное судом.

4) «имеется вступившее в законную силу решение третейского суда, вынесенное по спору между теми же сторонами, о том же предмете и по тем же основаниям за исключением случаев, когда суд отказал в выдаче исполнительного листа на принудительное исполнение решения третейского суда».

С 2008 года, после принятия Закона РТ «О третейском суде в РТ», авторитет третейского суда как одного из юрисдикционных органов в реализации различных форм защиты прав и охраняемых законом интересов граждан и организаций стал заметным. Поэтому по своему правовому значению наличие вступившего в законную силу решение третейского суда и общегражданского суда по заявленному требованию, как основание отказа в его принятии, уравниваются. Правда, законодатель делает оговорку в отношении тех случаев, когда суд

отказал в выдаче исполнительного листа на принудительное исполнение. Здесь имеется в виду то, что решения третейского суда рассчитаны на добровольное исполнение и в таких случаях их законность и обоснованность не имеет значение. А в тех случаях, когда требуется принудительное исполнение, то необходимо проверить их с точки зрения законности и обоснованности. Общегражданский суд в случае выявления незаконности и необоснованности решения третейского суда предлагает ему пересмотреть вынесенный им акт. В противном случае будет отказано в выдаче исполнительного листа на принудительное исполнение.

Основания к отказу в принятии заявления, перечисленные в законе, носят исчерпывающий характер и не подлежат расширительному толкованию. Недопустим отказ в принятии заявления по другим, не предусмотренным ст.137 ГПК РТ, основаниям.

Отказывая в принятии заявления, судья выносит мотивированное определение, в котором должно быть указано основание отказа со ссылкой на соответствующий абзац ч.1 ст.137. В срок не более пяти дней со дня поступления заявления в суд определение должно быть вручено или направлено заявителю вместе с заявлением и всеми приложенными к нему документами. Отказ в принятии заявления исключает возможность повторного обращения заявителя в суд с тождественным иском.

На определение об отказе в принятии заявления лицами, участвующими в деле, может быть подана частная жалоба.

Таким образом, отказ в принятии заявления по своему значению и правовым последствиям является наиболее существенным и заметным нежелательным исходом несоблюдения требований, предусмотренных для реализации права на судебную защиту. Поэтому только в исключительных, не дающих другой возможности, случаях предусмотрены основания отказа в принятии заявления, перечень которых имеет исчерпывающий характер.

Возвращение заявления предусмотрено законом при несоблюдении истцом некоторых условий, составляющих порядок осуществления права на предъявление иска по конкретному делу согласно ст.138 ГПК РТ. Основаниями возвращения заявления являются:

– несоблюдение истцом досудебного порядка регулирования спора, установленного законом или предусмотренного договором,

либо непредставление документов, подтверждающих соблюдение этого порядка;

– неподсудность дела данному суду;

– недееспособность истца;

– отсутствие подписи или полномочий на подписание заявления и на его предъявление в суд;

– наличие в судопроизводстве этого или другого суда либо третейского суда дела по тождественному спору.

Для некоторых категорий гражданских дел предусмотрен досудебный порядок разрешения споров. Он может быть установлен законом, а также договором сторон. В этих случаях его соблюдение становится обязательным до обращения в суд с конкретным требованием.

Необходимость обязательного досудебного порядка разрешения спора в ряде случаев закон предписывает сторонам для согласования взаимных претензий и ликвидации конфликтов до обращения в суд. Так, Воздушный Кодекс РТ (ч.5 ст.117) устанавливает: «До предъявления к перевозчику иска в случае нарушения договора воздушной перевозки груза или договора воздушной перевозки почты к перевозчику предъявляется претензия». До предъявления к железной дороге иска, возникшего в связи с перевозкой груза или багажа, обязательное предъявление к железной дороге претензии предусмотрено в ст. 67 Устава Железной Дороги РТ.

Соблюдение досудебного порядка разрешения спора может быть установлено сторонами в договоре или специальном соглашении. В этом случае становится обязательным его соблюдение до обращения в суд с иском в случае возникшего спора. Основанием для возвращения заявления является и отсутствие при предъявлении иска доказательств его соблюдения. Доказательствами являются документы, подтверждающие направление претензии ответчику, отказ в удовлетворении претензии, а также неполучение ответа на претензию.

Применение абз.2 ч.1 ст.138 ГПК РТ как основания возвращения заявления связано с нарушением правил подсудности (ст.ст. 26–33 ГПК РТ). Здесь имеется в виду не только территориальная подсудность, которая может быть связана с ошибкой заявителя в определении компетентного суда из-за незнания установленных в законе критериев определения видов территориальной подсудности и/или адреса места нахождения ответчика. Правила родовой подсудности в гражданском процес-

суальном законодательстве определены таким образом, что компетентными в рассмотрении гражданских дел по первой инстанции, как правило, являются основное звено судебной системы, нижестоящие суды уровня районов и городов, не имеющих районного деления и военные суды (ст.ст. 26, 27 ГПК РФ). Вышестоящие суды только в случае отмены судебных решений и постановлений по конкретному делу во второй раз, принимают данное дело в своё производство и рассматривают в качестве суда первой инстанции (ст.ст. 28–29 ГПК РФ). А заинтересованные лица, по своей юридической наивности, могут предположить, что их обращение в вышестоящие суды может стать более эффективным, поскольку по правилам субординации, в их представлении, вышестоящий суд состоит из более квалифицированных судей, нежели нижестоящий суд. Тогда как смысл установленных правил родовой подсудности заключается в том, чтобы разбирательство дела происходило в местности, где и происходил правовой конфликт с тем, чтобы быть ближе к источникам доказательств, не отвлекать далеко от места нахождения и/или проживания лиц, участвующих в деле. Поэтому несоблюдение правил родовой подсудности может стать причиной возникновения ненужной ни кому волокиты, нарушения установленных сроков совершения процессуальных действий и рассмотрения гражданского дела, несвоевременной защиты и восстановления нарушенных и/или оспоренных субъективных прав и охраняемых законом интересов.

Возвращение заявления по основанию недееспособности заявителя (абз.3 ч.1 ст.138) может быть применено судьей при достоверном установлении этого обстоятельства. А это возможно только при исследовании правоустанавливающих документов в порядке установления личности заявителя, если иметь в виду не достижения совершеннолетия по возрасту. А в случаях возникновения сомнений относительно дееспособности по психическому состоянию, возвращение заявления совершеннолетнего гражданина возможно лишь при наличии судебного решения о признании его недееспособным. Другие мотивы и предположения не должны приниматься во внимание. Законодатель ограниченность гражданина в дееспособности и наличие частичной, неполной дееспособности не считает основанием возвращения заявления. Полагаем, что зако-

нодатель для реализации права на предъявление заявления наличие и какой-то части дееспособности, считает достаточным.

В соответствии с абз.4 ч.1 ст.138 судья, установив при принятии заявления отсутствие подписи истца или подпись и подачу заявления лицом, не имеющим полномочий на его подписание и предъявление в суд, возвращает заявление.

Для возбуждения гражданского дела от имени заинтересованного лица у представителя должны быть надлежаще оформленные полномочия на ведение дела, удостоверенные доверенностью или иным документом (ст.56 ГПК РФ). Заявление подлежит возвращению, если оно подается лицом, которое не может быть представителем (ст.53 ГПК РФ).

Абз.5 ч.1 ст.138 ГПК РФ предусматривает основание, которое препятствует возбуждению дела по иску, тождественному уже находящемуся в судопроизводстве этого или другого суда, а также третейского суда. Закон не допускает одновременное рассмотрение одного и того же дела в разных судах. Производство по делу должно ограничиваться рассмотрением и разрешением дела только в одном суде, выбранном заявителем в соответствии с надлежащей подсудностью. Например, ст.21 ГПК РФ предоставляет право истцу выбрать по своему усмотрению один суд из двух и даже из трех. В соответствии с ч.2 ст.1 Закона РФ «О третейских судах» по соглашению сторон любой спор, вытекающий из гражданских правоотношений, если иное не установлено законом, может передаваться на разрешение третейского суда. Если стороны передали подведомственный суду спор на разрешение третейского суда (ст.25 ГПК РФ), то он также может быть рассмотрен только в третейском суде, и одновременное рассмотрение его в судах общих юрисдикции не возможно.

О возвращении заявления судья выносит мотивированное определение (ч.2 ст.138), в котором указывает, в чем заключаются нарушения порядка предъявления иска, препятствующие принятию заявления, со ссылкой на соответствующую норму ч.1 ст.138. В определении также указывается, как устранить обстоятельства, препятствующие возбуждению дела: в какой суд в соответствии с родовой и территориальной подсудностью нужно обратиться заявителю, если дело неподсудно данному суду; о необходимости соблюдения досудебного порядка разрешения спора либо

предоставления документов, подтверждающих его соблюдение и др. Определение выносится в трехдневный срок со дня поступления заявления в суд и направлено заявителю вместе с заявлением и всеми приложенными к нему документами.

Получив возвращенное судом заявление, истец вправе обратиться в суд повторно с тем же иском, если им будут устранены допущенные нарушения, указанные в определении.

На определение о возвращении заявления лицами, участвующими в деле, может быть подана частная жалоба.

Таким образом, если отсутствие предпосылок и условий права на предъявление иска не окончательны и могут быть созданы усилием заявителя, то применяется менее категоричное правовое последствие как возвращение искового заявления. В отличие от случаев отказа в принятии заявления в этих случаях можно, создав необходимые предпосылки и условия, и заново обратиться с этим же заявлением.

Судья не может отказать в принятии заявления, которое по своей форме и содержанию не соответствует требованиям, установленным законом (ст.ст. 134–135 ГПК РТ). Поскольку перечень оснований отказа в принятии заявления (ст.137 ГПК РТ) имеет исчерпывающий характер, а такого основания в этом перечне нет. Но и принять такое заявление судья не вправе, поскольку в нем содержатся недостатки, устранить которые может только само заинтересованное лицо. Законодатель в таких случаях предоставляет судье право, в порядке ст.139 ГПК РТ, оставить заявление без движения.

Оставление заявления без движения представляет собой процессуальное действие, с помощью которого истец на стадии возбуждения гражданского дела имеет возможность устранить недостатки своего заявления после его подачи в суд.

Суть данной процедуры заключается в следующем. Судья, обнаружив недостатки поданного в суд заявления, выносит определение об оставлении заявления без движения, о чем извещает истца и предоставляет ему срок.

В определении должны быть указаны конкретные недостатки, послужившие основанием для оставления заявления без движения.

Продолжительность срока определяется судьей в каждом конкретном случае с учетом характера недостатков заявления и реальной возможности их исправления к установленному сроку.

Если в указанный судьей срок заинтересованное лицо исправит недостатки, заявление считается поданным (принятым) в день первоначального представления его в суд. В противном случае заявление считается не поданным и возвращается истцу.

Указанный в законе перечень оснований, по которым заявление может быть оставлено без движения, является исчерпывающим и расширительному толкованию не подлежит.

Содержащееся в ст. 139 ГПК РТ правило может быть применено не только к исковым заявлениям, но и к заявлениям, подаваемым по делам не производства с теми особенностями, которые закон предъявляет к содержанию этих заявлений.

На определение судьи об оставлении заявления без движения может быть подана частная жалоба или принесен частный протест (ч.3 ст.139 ГПК РТ).

Оставление заявления без движения возможно лишь до возбуждения гражданского дела в суде. Если недостатки заявления обнаружены после возбуждения дела, они подлежат устранению в процессе подготовки дела к судебному разбирательству или в ходе судебного разбирательства. Неуплаченная государственная пошлина может быть взыскана при вынесении судом решения по делу.

Таким образом, оставление заявления без движения как правовое последствие не соблюдения требований, предъявляемых к форме и содержанию заявления, полностью зависит от судебного усмотрения, основывающегося на диспозитивных началах гражданских процессуальных отношений.

Соблюдение прав и свобод человека даже самая совершенная система законодательства гарантировать не может, однако наша система правосудия должна стремиться минимизировать нарушение прав и интересов граждан. Правосудие должны осуществлять высококвалифицированные судьи, которые ответственно относятся к своей работе. Судьи должны понимать, что от их решения зависит осуществление права человека на судебную защиту.

Список литературы:

1. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2008 г., №1, ч.1, ст.6, ст.7; 2010 г., №1, ст.6; 2012 г., №7, ст.721; 2014 г., №7, ч.1, ст.388; №12, ст.821; 2015 г., №11, ст.953; 2016 г., №5, ст.360; Закон РТ от 2.01.2018 г., №1474.

2. Кантор П.Ю. Постатейный комментарий к Закону Российской Федерации «Об обжаловании в суд действий и решений, нарушающих права и свободы граждан». – М.: Юстицинформ, 2005 // Справочно-правовая система «КонсультантПлюс».

3. Тришина Е.Г. Судебный контроль в гражданском судопроизводстве как одна из функций суда первой инстанции. – Саратов, 2004. – 16 с.

4. Васьковский Е.В. Курс гражданского процесса. – М., 1913. – Т.1. – 172 с.

5. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. – М., 1916. – 642 с.

6. Бабаджанов И.Х. Гражданский процесс: Образцы судебных документов. Второе издание. С изменениями и дополнениями. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013 (в соав.); Бабаджанов И.Х./ Проблемы судебного приказа и заочного производства в теории и практике (на тадж. яз.). Законодательство. Научно-аналитический журнал Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан. – 2011. – №2. – 86 с.; Бободжонзода И.Х. Правовое регулирование доступа к правовой информации. Монография / колл. авторов. – Душанбе, 2017 (в соавт.). – 45 с.; Кодирзода Т.К. Актуальные проблемы осуществления субъективных гражданских прав (учебное пособие). – Душанбе, 2013; Кодирзода Т.К. Злоупотребление субъективными гражданскими правами (теория и практика). Монография. – Душанбе, 2014; Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики

Таджикистан. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013 (на тадж. язык); Концепция Правовой политики Республики Таджикистан на 2018–2028 годы, утвержденная Указом Президента РТ от 6.02.2018 г., №1005; Конституционный закон РТ «О судах Республики Таджикистан» от 23.07.2016 г., №1328, Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2014 г., №7, ч.1, ст.380; 2015 г., №7–9, ст.698; Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Таджикистан. – Душанбе, «ЭР-граф», 2013 (на тадж. яз.); Постановление Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан «О применении норм Гражданского процессуального кодекса Республики Таджикистан при рассмотрении дел в суде первой инстанции» №23 от 26.06. 2009 г.. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан (1992–2011 год). – Душанбе, 2011. – 200 с.

7. Постановление Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан от 29.05.2003 г., №10 «О применении судами законодательства при рассмотрении дел о расторжении брака».

8. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2004 г., №2, ст. 51; 2005 г., №12, ст. 630; 2006 г., №12, ст. 541; 2008 г., №6, ст.460; №12, ч.2, ст.1000; 2009 г., №3, ст.88; 2010 г., №1, ст.8, ст.10; №12, ч.1, ст.823; 2012 г., №12, ч.1, ст. 999; 2013 г., №3, ст.190; 2014 г., №7, ч.2, ст.408; 2015 г., №11, ст.968, ст.969, ст.970; Закон РТ от 14.05.2016 г., №1317.

Аннотатсия

Монеағиҳои муурофиавӣ ва хусусиятҳои механизми ҳимояи судии ҳуқуқҳои субъективии граждони дар муурофияи граждони

Мақола ба масъалаи монеағиҳои муурофиавӣ нисбат ба амалинамоии ҳуқуқ дар ҳимояи судӣ бахшида шудааст, ки диққати ҳам назариявӣ ва таҷрибавӣ дорад. Муаллифон ба монеағиҳои муурофиавӣ нисбат ба амалинамоии ҳуқуқ дар ҳимояи судиро ба рад кардан аз қабули аризаи даъвогӣ, баргардонидани аризаи даъвогӣ, беҳаракат менондани аризаи даъвогӣ, вобаста намундаанд, ки онҳоро мақсаднок мебошад, ки ҳамчун монеағиҳои муурофиавӣ амалинамоии ҳуқуқ дар ҳимояи судӣ, ки бе он тартиби муурофияи судӣ ғайримкон мебошад, баррасӣ намоянд.

Аннотация

Процессуальные препятствия и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе

Статья посвящена вопросу процессуальных препятствий к осуществлению права на судебную защиту, который представляет как теоретический, так и практический интерес. Авторы к процессуальным препятствиям к осуществлению права на судебную защиту относят основания отказа в принятии искового заявления, возвращения искового заявления, оставления искового заявления без движения и считают, что их целесообразно рассматривать как процессуальные препятствия в осуществлении права на судебную защиту, без которых невозможен упорядоченный судебный процесс.

Annotation

Procedural obstacles and features of the mechanism of judicial protection of subjective civil rights in civil proceedings

The article deals with the issue of procedural encumbrances to effectuation of the right to judicial protection which is interesting both from practice and theoretical viewpoint. The author believes that procedural encumbrances of effectuation of right are the grounds for refusal to accept statement of claim, return of statement of complaint, leaving the statement of complaint without movement and thinks that they should be considered as procedural encumbrances of effectuation of the right to judicial protection without which the ordered judicial procedure is impossible.

Йорг Пуделька,
Глава представительства GIZ в Казахстане,
Узбекистане и Туркменистане,
судья административного суда
г. Берлина (Германия)

СРЕДСТВА ПРИНУЖДЕНИЯ В ИСПОЛНИТЕЛЬНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Ключевые слова: исполнительное производство; средства принуждения; приказывающие; правоформирующие и правоустанавливающие административные акты; общие предпосылки исполнения; исполнение денежных требований; исполнение административных актов; направленных на совершение; претерпевание и несовершение действий (распоряжения по СПН).

Keywords: enforcement proceedings; means of coercion; imperative; rights-setting and rights-granting administrative acts; general prerequisites for the enforcement; enforcement of monetary claims; enforcement of administrative acts aimed at committing; undergoing and abstaining from actions (orders on CUA).

Введение

Исполнение административных актов имеет одну особенность, а именно то, что, например, в отличие от исполнения решений гражданских судов нет необходимости в наличии дополнительной исполнительной надписи или чего-то подобного. Административный акт сам является исполнительным документом. Эта особая функция административного акта позволяет органам исполнительной власти обойтись без обращения в суды – без чего не обойтись гражданину – для принудительной реализации своих прав¹.

Эта довольно выгодная позиция органов исполнительной власти по отношению к гражданину компенсируется тем, что возможные средства обжалования в отношении административного акта, имеющиеся у гражданина, как правило, обладают отлагательным действием (§80 ч.1 АПК Германии). Тем самым сам адресат административного акта может приостановить исполнение (не действие!) противоправного, по его мнению, административ-

ного акта, пока не будет вынесено окончательное решение по обжалованию. Но если такое окончательное решение вынесено, и административный акт вступил в законную силу, то этот административный акт административного органа уже является достаточным в качестве исполнительного документа. Поэтому отлагательное действие и функция исполнительного документа взаимно компенсируют те преимущества, которые они дают адресату административного акта и административному органу.

Исполнения требуют только императивные, то есть приказывающие, административные акты (напр., налоговое извещение с требованием доплаты налогов). Правоформирующие (напр., отмена какого-либо разрешения) или правоустанавливающие административные акты (напр., решение об утверждении плана реализации крупных инфраструктурных мероприятий) не требуют исполнения.

Законодательство об исполнении административных актов различает два вида исполнения, а именно исполнение денежных требований и принуждение к совершению, к претерпеванию и несовершению действий (нем.

¹ Battis, Allgemeines Verwaltungsrecht, S. 203.

«HDU-Verfügungen»), аналогично рус. «распоряжения по СПН»).

Общие предпосылки исполнения

Независимо от того, необходимо ли исполнить денежные требования или так называемые «распоряжения о СПН», должны быть выполнены определенные общие предпосылки исполнения².

Во-первых, должен существовать действительный административный акт с исполнимым содержанием. Действительным он является с момента его объявления, при условии что он не является ничтожным³; исполнимое содержание имеет место в том случае, когда содержание имеет приказной характер, то есть содержит приказ или запрет. В отличие от этого, например, правоустанавливающие административные акты являются неисполнимыми из-за отсутствия исполнимого содержания.

Кроме того, административный акт должен быть неоспоримым или быть подлежащим немедленному исполнению. Неоспоримым административный акт является, если его невозможно больше оспорить с помощью средств (досудебного или судебного) обжалования. Немедленному исполнению он подлежит помимо этого также и в том случае, когда возможное еще средство обжалования не имеет отлагательного действия. При этом отлагательное действие может отпасть с самого начала, как, например, при осуществлении безотлагательных мер сотрудниками полиции, или может отпасть задним числом в связи с каким-либо ведомственным распоряжением о немедленном исполнении⁴.

В определенных исключительных случаях исполнение возможно также и без предварительного административного акта⁵.

Исполнение денежных требований

Как ГПК, в Германии ЗИАА содержит ссылку на Закон о налоговых процедурах (ЗНП), который либо повторяет правила ГПК, либо их чуть модифицирует.

² Sodan/Ziekow, Grundkurs Öffentliches Recht, §80 Rn.2.

³ См. §43, 44 ЗАП Германии.

⁴ §80 ч.2 предложение 1 АПК Германии предусматривает 4 варианта.

⁵ Так называемое сокращенное исполнительное производство согласно §6 ч.2 Закона об исполнении административных актов Германии (ЗИАА).

Исполнение административных актов, направленных на совершение, претерпевание и несовершение действий (распоряжения о СПН).

Общие положения

Согласно §6 ч.1 ЗИАА на исполнение распоряжений о СПН в «нормальном», то есть стандартном, исполнительном производстве распространяются общие предпосылки исполнения. Так, например, должен существовать административный акт, направленный на выдачу какой-либо вещи либо на совершение или претерпевание или несовершение какого-либо действия. Такой административный акт должен быть неоспоримым, или же должно быть предписано его немедленное исполнение, или средство обжалования не должно иметь отлагательного действия.

Правомерность подлежащего исполнению административного акта значения не имеет. Согласно постоянной судебной практике Федерального административного суда Германии значение имеет только действительность⁶.

Средства принуждения

Для обеспечения исполнения распоряжений о СПН §9 ЗИАА предусматривает три первичных средства принуждения: замена исполнения, денежное принуждение и прямое принуждение. При невозможности взыскания суммы денежного принуждения существует еще и арест должника взамен денежного принуждения (§16 ЗИАА).

В случае замены исполнения (§10 ЗИАА) заменимое действие, то есть действие, которое может быть совершено также другим лицом, а не адресатом административного акта, совершается третьим лицом по поручению органа исполнительного производства за счет обязанного лица.

Пример: А припарковался в зоне действия знака «Остановка запрещена». Дорожный знак содержит в себе два приказа: с одной стороны, не парковаться в указанном месте, а с другой стороны, также немедленно удалять стоящие там автомобили. А очевидно нарушает требование данного приказа, так как не удаляет свой автомобиль. То есть административный орган приведет административный акт (приказ

⁶ BVerwG NVwZ 2009, 122; BVerfG NVwZ 1999, 290.

удалить автомобиль, стоящий в зоне действия знака, запрещающего остановку) в исполнение в принудительном порядке путем дачи соответствующего поручения компании по эвакуации транспортных средств. За возникшие и подлежащие уплате с его стороны расходы А позже получит извещение об оплате расходов.

Денежное принуждение (§11 ЗИАА) служит, прежде всего, приведению в исполнение незаменимых действий. То есть речь идет о действиях, которые не могут быть совершены никем другим, кроме самого адресата административного акта и зависят только от его воли. Вместе с тем также и в случае заменимых действий в виде исключения может быть принято во внимание наложение денежного принуждения, а именно в тех случаях, когда замена исполнения является неуместной, например потому, что обязанное лицо не сможет оплатить расходы, которые связаны с заменой действия и которые оно затем должно будет оплатить. Денежное принуждение может иметь место согласно §11 ч.2 ЗИАА также в том случае, если обязанное лицо нарушает обязанность претерпевать или не совершать какое-либо действие.

Важно, что денежное принуждение нельзя путать со штрафом за административное правонарушение или денежным наказанием. С помощью денежного принуждения обязанное лицо принуждается к выполнению своих обязанностей. Это происходит совершенно независимо от наказания, которое потенциально еще возможно впоследствии. Логичным образом §13 ч.6 ЗИАА также предусматривает, что средства принуждения могут предусматриваться также наряду с уголовным наказанием или денежным штрафом и повторно применяться так часто, причем повышаясь или чередуясь, пока обязанность не будет выполнена.

Примеры сфер применения денежного принуждения:

Приведение в исполнение запрета на курение на предприятии общественного питания⁷.

Выполнение школьной повинности⁸.

Приведение в исполнение обязанности предоставления налоговой декларации⁹.

Прямое принуждение (§12 ЗИАА в сочетании с другими положениями Закона о применении прямого принуждения (сокр. ЗПП) – это

как принуждение обязанного лица органом исполнительного производства к совершению, претерпеванию или несовершению какого-либо действия, так и самостоятельное совершение действия административным органом. §2 ЗПП уточняет определение понятия прямого принуждения как воздействие на лиц или на вещи путем применения физической силы, ее вспомогательных средств (напр., наручники, собаки, водометы, технические ограждения) и с помощью оружия¹⁰.

Примерами прямого принуждения являются расстрел захватчика заложников в целях предотвращения угрозы жизни и здоровью заложников или насильственный разгон демонстрации. Прямое принуждение согласно §12 ЗИАА может применяться всегда в тех случаях, когда замена исполнения или денежное принуждение не ведут к цели или являются неуместными (напр., в случае взятия заложников).

В частности, на случай применения огнестрельного оружия и взрывчатых веществ закон помимо прямого принуждения (ЗПП) предусматривает дополнительные предпосылки и ограничения.

Исполнительное производство

Стандартное исполнительное производство делится на три этапа:

предупреждение об угрозе применения средства принуждения (§ 13 ЗИАА),

назначение средства принуждения (§14 ЗИАА),

применение средства принуждения (§15 ЗИАА).

С помощью предупреждения об угрозе применения обязанному лицу должно быть показано, какие последствия его ожидают в случае невыполнения обязанностей, возложенных на него административным актом, чтобы таким образом принудить его к добровольному выполнению¹¹. В предупреждении определяется соразмерный срок для выполнения обязанности. Предупреждение должно также ссылаться на определенное средство принуждения, причем не допускается одновременная угроза применения нескольких средств принуждения (§13 ч.3 ЗИАА). Когда

⁷ VG Köln, NVwZ-RR 2012, 233.

⁸ VGH München, NVwZ 1992, 1224.

⁹ BFH, BStBl. II 2013, 141.

¹⁰ Battis, Allgemeines Verwaltungsrecht, S. 205.

¹¹ Sodan/Ziekow, Grundkurs Öffentliches Recht, §80 Rn.9.

планируется совершить какое-либо действие за счет обязанного лица, то в соответствующем предупреждении указывается приблизительная сумма расходов; в то время как денежное предупреждение в соответствующем предупреждении всегда указывается в точно установленном размере.

Предупреждение может сочетаться с базовым административным актом. Это необходимо делать, если назначено немедленное исполнение или средства (досудебного или судебного) обжалования не имеют отлагательного действия (§13 ч.2 ЗИАА).

Если обязанность не выполняется в течение срока, указанного в предупреждении, то орган исполнительного производства устанавливает средство принуждения (§14 предложение 1 ЗИАА).

Исполнительное производство завершается применением средства принуждения в том виде, в котором оно было установлено. В случае денежного принуждения оно заключается в его взыскании, в случае замены исполнения уполномоченный сотрудник совершает действие за счет обязанного лица¹².

Применение средства принуждения должно быть соразмерным. Согласно §15 ч.2 ЗИАА в этих рамках разрешается сломить сопротивление обязанного лица в том числе с помощью силы. Однако исполнение должно быть немедленно прекращено, как только достигнута его цель (или не может быть достигнута с помощью данного средства принуждения), §15 ч.3 ЗИАА.

Сокращенное исполнительное производство / немедленное исполнение

Согласно §6 ч.2 ЗИАА административное принуждение может быть применено также и без предшествующего административного акта, если немедленное исполнение необходимо для предотвращения неправомерного деяния, которое выполняет предпосылки состава какого-либо преступления или административного правонарушения, или для предотвращения грозящей опасности и при этом административный орган действует в пределах своих законных полномочий.

Таким образом административному органу дается возможность совершения быстрых дей-

ствий, если действие по причине его срочности невозможно в стандартном административном производстве. Если же имеется достаточно времени, то немедленное исполнение не является «необходимым» в смысле §6 ч.2 ЗИАА и не вправе применяться. В соответствии с этим немедленное исполнение применяется во всех конкретных случаях, когда более щадящих мер нет, причем это касается как случая отсутствия базового административного акта, так и случая, когда базовый административный акт хотя и существует, но его исполнение в стандартном производстве с учетом опасности, которую необходимо предотвратить, длилось бы слишком долго («тем-более-аргумент»)¹³.

Пример: Уполномоченный административный орган еще до прихода урагана призвал собственника дома административным актом о необходимости исправить поврежденную крышу, так как через дыру в крыше дождевая вода попадала внутрь дома. В результате этого был причинен ущерб квартирам, находящимся под крышей. Из-за грозящего серьезного ущерба в связи с ураганом неожиданно не остается никакого времени на стандартное производство. Поэтому предупреждение о замене исполнения не производится (§13 ч.1 предложение 1 ЗИАА). Административный орган переходит к немедленному исполнению и действует¹⁴.

Содержащееся в §6 ч.2 ЗИАА указание на то, что административный орган в случае немедленного исполнения обязан действовать в пределах своих законных полномочий, означает, что должна существовать гипотетическая возможность правомерного издания административного акта такого содержания, который теперь необходимо привести в немедленное исполнение.

¹² Sodan/Ziekow, Grundkurs Öffentliches Recht, §80 Rn.10.

¹³ Sodan/Ziekow, Grundkurs Öffentliches Recht, §80 Rn.11.

¹⁴ Sadler, VwVG-VwZG, §6 VwVG, Rn.288.

Аннотация

Средства принуждения в исполнительном производстве

В статье речь идет об особенностях исполнения административных актов в Германии, в частности о том, что исполнения требуют только приказывающие административные акты, а правоформирующие или правоустанавливающие административные акты исполнения не требуют. Далее проводится параллель между двумя видами исполнения, предусмотренных законодательством об исполнении административных актов Германии, а именно между исполнением денежных требований и принуждением к совершению, претерпеванию и несовершению действий (распоряжения по СПН). Кроме того, речь идет об общих предпосылках исполнения административного акта, об исполнении денежных требований и об исполнении административных актов, направленных на совершение, претерпевание и несовершение действий (распоряжения по СПН).

Abstract

Means of coercion in enforcement proceedings

The article highlights the features of the enforcement of administrative acts in Germany, in particular, that only imperative administrative acts have to be enforced, while rights-setting and rights-granting administrative acts do not require enforcement. Further a parallel is drawn between the two types of enforcement provided for by the legislation on the enforcement of administrative acts of Germany, namely, between the enforcement of monetary claims and coercion into committing, undergoing and abstaining from actions (orders on CUA). In addition, the article relates to the general prerequisites for the enforcement of an administrative act, the enforcement of monetary claims and administrative acts aimed at committing, undergoing and abstaining from actions (orders on CUA).

Абдулхайрзода Джамила,
аспирантка четвертого курса кафедры права
человека и сравнительного правоведения
юридического факультета ТНУ,
сотрудник аппарата Суда города Душанбе
E-mail: abdulkhayrzoza@mail.ru

СОВРЕМЕННАЯ ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА ТАДЖИКИСТАНА В ОБЛАСТИ ЗАЩИТЫ ПРАВ ДЕТЕЙ

Калидвожаҳо: ҳимояи ҳуқуқи кӯдак; ҷома; кӯдак; муносибат; оила.

Ключевые слова: защиты прав детей; общества; ребенок; отношения; семья.

Keywords: protection of the rights of children; society; child; relationships; family.

Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своих выступлениях неоднократно отмечает, что воспитание и обучение детей и подростков является одной из основных задач социальной политики государства [11].

Действительно, обеспечение надлежащей защиты прав детей является одной из сложнейших проблем общества. Человечеством ребенок отнесен к отдельной специальной категории. В современном мире ребенок с момента рождения подвергается ряду опасностей, даже если окружен заботой, обеспечением и защитой. А отсутствие надлежащей защиты оказывает негативное воздействие на его последующее развитие как личности, взаимоотношения с другими членами семьи и окружающими. Государства мира принимают все больше и больше мер по обеспечению и защите прав ребенка, осуществление которых поставлено на международном уровне посредством универсальных, региональных, двухсторонних соглашений.

Когда речь идет об основах правовой политики Таджикистана относительно детей и их защиты, прежде всего, следует разъяснить само понятие данной политики. Разумеется, что политика выступает и как практические отношения и как идеология, то есть мыслительная и теоретическая. Эти формы существования политики, принимая конкретный и определенный характер, реализуются и воспринимаются обществом. С другой стороны, политика осуществляется в

различных сферах жизнедеятельности общества и, в этой связи, может иметь разную природу и направленность.

Мы знаем, что политика бывает социальная, демографическая, экономическая, научная, национальная, религиозная, культурная, молодежная, военная, информационная, внешняя и т.п. По мнению Н.Ш. Салиева, во многих исследованиях правовой политики авторы утверждают взаимосвязь политики и права, подчеркивают необходимость раскрытия сущности правовой политики через категорию «политика» [8. С.37]. По мнению В.И. Куприянова, при всех системных различиях подходов к управлению в сфере поликультурности, тема индивидуальных прав и свобод, равно как и коллективных, обрела свою юридическую трактовку, а также реальное воплощение, которое, впрочем, далеко не всегда соответствовало действовавшим нормам права [3. С.227].

Следует подчеркнуть, что защита прав детей является одним из приоритетов правовой политики Республики Таджикистан, ибо государство проявляет серьезную заботу по отношению к этой части общества, в том числе принятием нормативных правовых мер по защите прав и интересов сирот, детей-инвалидов, детей, оставшихся без попечителей и т.п. Как отмечает Лидер нации Э. Рахмон, обращая внимание на реабилитацию детей-инвалидов, оказывая социальную поддержку уязвимым слоям населения, малообеспеченным семьям в доступности медицинских и социальных услуг,

государство принимает в этом направлении своевременные меры по их осуществлению [5. С.36]. Также в своем Послании к Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Президент страны отметил, что финансирование одного ребенка-сироты в детских домах-интернатах составило 21 тыс. сомони и на одного ребенка в доме ребенка – 15 тыс. сомони, что по сравнению с 2010 годом соответственно в четыре и два раза увеличилось [5. С.36].

Общеизвестно, что одну третью часть населения Таджикистана составляют дети и, если, к этой статистике добавить тенденцию роста населения, то несомненно можно почувствовать полную и активную необходимость в организованном воздействии на физическое и нравственное развитие ребенка.

Исследуя вопросы механизма правового регулирования защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан, детально рассмотрим некоторые положения основных норм и источников, которые регулируют эту отрасль.

Республика Таджикистан как суверенное государство защищает права и обязанности своих граждан. Статьи 33 и 34 Конституции Республики Таджикистан определяют, что семья как основа общества находится под защитой государства. Основываясь на п.1 ст.34 Конституции РТ, государство заботится о защите детей-сирот и инвалидов, их воспитании и образовании. Конституцией РТ установлены общепризнанные принципы и нормы международного права с приоритетом применения этих норм международного права по отношению к национальному законодательству, позволяя в полной мере распространить на территории страны международные нормы защиты прав детей.

Регулирование семейных отношений отражено в Конституции Республики Таджикистан. Эти нормы направлены в защиту семьи и определяют его гарантию. Права, как родителей, так и детей, находятся под защитой государства, которое заинтересовано в том, чтобы семья была здоровой и соответствовала своему назначению в обществе. Родившиеся в семье дети должны быть материально обеспечены, надлежаще воспитаны, окружены родительской заботой.

Защита на конституционном уровне распространяется на все отношения,

связанные с семьей. Она означает, что государство проявляет заботу о семье, принимает меры по охране материнства и детства, по укреплению семьи, прав и интересов детей и других членов семьи. Следовательно, в Конституции речь идет в целом о государственной защите семьи.

Государственная защита семьи предполагает и защиту прав и интересов детей. Государственная защита семьи по-разному трактовалась в юридической литературе. Так, например, по мнению В.С. Тадевосяна «под государственной защитой семьи подразумевались все виды и формы заботы государственных органов по охране материнства и детства, прав и законных интересов семьи и её членов, борьба с безответственностью в семейных отношениях» [9. С.5]. А.М. Нечаева считала, что «защита семьи государством – это защита в самом широком смысле слова, под которой подразумеваются и забота, и помощь, и всяческое содействие, и само собой разумеется, пресечение всяких правонарушений как в семейно-правовой сфере, так и за её пределами» [4. С.11–12]. На аналогичное понятие защиты государством в широком смысле слова, указывали С.Я. Паластина [7. С.14], В.А. Ойгензихт [6. С.48], Я.Н. Шевченко [10. С.13].

Защита семьи государством, по мнению Ю.А. Королева, включает в себя широкий круг экономических, социальных и правовых мероприятий, проводимых в поддержку семьи. Сюда он относит равноправие женщин, обязанность граждан заботиться о воспитании детей и готовить их к общественно-полезному труду, растить детей достойными членами общества, ответственную обязанность детей заботиться о родителях, оказывать им помощь [2. С.19–20].

Во всех высказываниях речь идет о заботе семьи в целом государстве. В нее входит решение государством в совокупности экономических, социальных, правовых вопросов, которые направлены на поддержку семьи в целом, и защиту детей, в частности. Вопросы правовой защиты семьи, урегулированные семейным законодательством, входят в структуру понятия «государственная защита семьи». И первое понятие намного уже, чем второе. Соотношение защиты семьи государством к семейно-правовой защите семьи определяется

как общее к частному. Семейное законодательство, конкретизируя конституционные нормы, регулируя конкретные семейные правоотношения, имеет цель не только укрепление и защиту семьи в целом, но и, в частности, защиту прав и интересов детей, связанных с выполнением родительских обязанностей по их воспитанию, возникновением правоотношений, сопрягающихся с фактическим браком, оставлением их без попечения родителей. Следовательно, правовая защита, являясь частью государственной защиты семьи, проявляется самостоятельно и осуществляется при нарушении интересов семьи, то есть осуществляется в конкретных случаях.

В семье не всегда в отношениях её членов и лиц, собирающих стать членами семьи, все благополучно. Особенно где возникают внутрисемейные проблемы и в этих конфликтах затрагиваются права и интересы детей, то они должны быть защищены правовыми средствами. Защита прав субъектов любых правоотношений, в том числе семейно-правовых, обеспечивается деятельностью государства в лице его управомоченных органов. Впервые в семейном законодательстве республики (ст.8 СК РТ) в отдельную статью включили защиту семейных прав. Однако в ней не дается определение понятия защиты. Указано только какие государственные органы осуществляют эту защиту. Также в этой статье не указаны конкретные способы осуществления защиты и в ней делается ссылка на то, что защита семейных прав осуществляется способами, предусмотренными соответствующими статьями кодекса. Поэтому, исследование вопроса защиты в нормах семейного права (материально-правовой аспект) имеет как теоретическое, так и практическое значение.

Конституция Республики Таджикистан (ч.3 ст.34) установила, что государство заботится о защите детей-сирот. Конкретная форма защиты прав и интересов детей, оставшихся без попечения родителей, предусмотрена и семейным законодательством. По новому СК РТ усыновление (или удочерение) осуществляется судом.

Введение судебной формы усыновления в Республике Таджикистан продиктовано самой жизнью. Гражданская война в республике отрицательно повлияла на воспитание

подрастающего поколения, способствовала появлению бездомных и безнадзорных детей и увеличению сирот при живых родителях. Самое опасное – это приводит к неопределенности правового положения сторон, особенно к бесправности детей. В этой связи, посредством института усыновления в определенной мере можно обеспечить защиту прав и интересов детей, лишенных родительского попечения.

Усыновление, как акт в семейном праве, призвано обеспечить полноценное семейное воспитание и материальное содержание детей, оставшихся без попечения родителей. Необходимость заключается в том, что в семье ребёнок должен быть обеспечен питанием, одеждой, обувью, в зависимости от возраста детскими игровыми предметами, жилищными условиями для приобщения к получению образования и другим. Наличие этих условий в семье направлено на удовлетворение интересов ребёнка, выражающихся в физическом и психическом развитии.

Согласно действующему Семейному кодексу РТ усыновление допускается в отношении несовершеннолетних детей и только в их интересах. Интересы детей заключаются в том, что они передавались для воспитания ребенка и желания к этому. Потому нельзя не согласиться с мнением о том, что концентрация внимания на воспитательных возможностях семьи усыновителя - такова реальная предпосылка достижения главной цели правовых норм об усыновлении: надлежащего воспитания в семье.

Однако в законодательстве не дано определение понятия «в интересах несовершеннолетних». В науке и практике по существу нет расхождений. Под интересами несовершеннолетних имеется в виду обеспечение условий для полноценного воспитания, направленное для его нормального физического, психического и духовного развития.

Главное в усыновлении – это интересы ребенка. Поэтому, когда он определяется в семью для нормального его воспитания, надо располагать сведениями о его личностных качествах, то есть о его увлечениях, наклонностях, психологических особенностях, способностях, характере и т.д. Все эти сведения помогают и в определении усыновителя, а также способствуют нормальному отношению

усыновителя и усыновляемого. А это, в свою очередь, позволит всесторонне обеспечить интересы ребенка.

Следует согласиться с мнением И. Кузнецовой о том, что интересы ребенка нельзя понимать в узком смысле слова – как получение им удовлетворительных и бытовых благ. Главное – это чтобы ребёнок постоянно ощущал благотворительное влияние семьи, чувствовал родительскую любовь и заботу, рос психологически полноценным человеком, получил образование, был подготовлен к активной жизни в обществе [1. С.37–38].

К вышесказанному следует добавить, что и трудовое законодательство Таджикистана, как и СК РТ, в теории достаточно четко и полно защищает права женщин и детей.

Итак, в ходе проведенного исследования нами были получены следующие выводы:

1. Семья, материнство и детство охраняются в нашей стране Конституцией, международными и национальными правовыми актами. В целях реализации норм конституционного, трудового, семейного и иных отраслей права, направленных на защиту прав детей, полномочными государственными органами принимаются программы по совершенствованию существующих механизмов и претворению в жизнь международных деклараций.

2. Материнство – это реализованная способность женщины к рождению, выкармливанию, воспитанию детей. В понятие «материнство» входят гарантированные законом права женщины по воспитанию, уходу и общению с детьми. В свою очередь «ребенок» определяется действующим законодательством как лицо, не достигшее 18 лет (несовершеннолетний), вне зависимости, состоят ли его родители в браке или нет.

3. Защита прав ребенка – это созданные государством условия, направленные на обеспечение необходимых условий для рождения, выживания и защиты детей, их полноценного развития и для реализации семьей всех ее функций в жизни общества. Сюда входят как соответствующие законодательные акты, так и действенные механизмы их реализации, а также гарантии по осуществлению и защите прав матери и ребенка в различных сферах жизнедеятельности.

4. Семейное законодательство (во главе с Семейным кодексом РТ от 1998 г.), исходя из

международных принципов реализации интересов матери (отца) и ребенка, регулирует в своих нормах семейные права детей и родителей, в целях укрепления семьи. Семейное законодательство стремится установить в семье такие отношения, при которых нашли бы свое удовлетворение интересы личности (родителей и детей) и были созданы необходимые условия, обеспечивающие достойную жизнь и свободное развитие каждого члена семьи, воспитание детей.

Государство должно быть заинтересовано в обеспечении прав детей, молодежи, матерей. Государственная политика должна эффективно работать по направлениям, охватывающим:

- поддержку молодых и многодетных семей;
- социальную, правовую и экономическую защиту семьи, в целях обеспечения ее всестороннего развития, включая поощрение роста рождаемости;
- оказание социальной помощи неполным семьям с низкими доходами;
- социальную помощь детям, оставшимся без попечения родителей;
- обеспечение всестороннего физического, интеллектуального и духовного развития детей и молодежи.

Только при таких условиях государство будет сильным, успешным, уважаемым.

Список литературы:

1. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. Кузнецова М.И.– М.: Изд-во «БЕК», 1996.– 316 с.; Кузнецова И. Как усыновить ребенка.– М.: Изд-во ОАО «Радуга», 1997.– 38 с.
2. Королёв Ю.А. Правовые аспекты защиты семьи государством // Сов. государство и право.– 1987.– №5.– 20 с.
3. Куприянова В.И. Эволюция государственной национальной политики Российской Федерации в контексте реализации прав и свобод человека и гражданина // Актуальные вопросы обеспечения прав и свобод человека и гражданина: региональное измерение: материалы II Всероссийской научно-практической конференции.– Хабаровск: Дальневосточный институт управления – филиал РАНХиГС, 2017.– 227 с.

4. Нечаева А.М. Правонарушения в сфере личных семейных отношений.– М.: Наука, 1991.– 12 с.

5. Послание Президента Республики Таджикистан «О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан», г. Душанбе, 22 декабря 2017 г.– С.36.

6. Ойгензихт В.А. Ответственность за нарушение семейно-правовых обязанностей // Материалы Всесоюзной научно-практической конференции «Проблемы советского семейного права».– М., 1980.– 48 с.

7. Паластина С.Я. Конституция СССР и законодательство о браке и семье // Правоведение.– 1978.– №5.– 14 с.

8. Салиева Н.Ш. Приоритеты правовой политики Республики Таджикистан. Дисс. канд. юрид. наук.– Душанбе, 2017.– 270 с.

9. Тадевосян В.С. Защита семьи – конституционный принцип советского государства // Развитие законодательства о браке и семье.– М., 1978.– 500 с.

10. Шевченко Я.Н. Правовое регулирование охраны семьи по советскому семейному законодательству // Материалы Всесоюзной научно-практической конференции «Проблемы советского семейного права».– М., 1980.– 213 с.

11. Электронный ресурс: www.vhk.tj/ru/publications/national-reports/general-info.

Аннотатсия

Сиёсати ҳуқуқии муосири Тоҷикистон дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқи кӯдакон

Дар мақола сиёсати ҳуқуқии муосири Тоҷикистон дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқи кӯдакон баррасӣ гардида, ҳамчунин муаллиф дар он як қатор мушкилоти мавҷударо дар муайянкунии ҳимояи ҳуқуқи кӯдакон дар марҳилаи муосир таҳқиқ намудааст.

Аннотация

Современная правовая политика Таджикистана в области защиты прав детей

В статье исследуется современная правовая политика Таджикистана в области защиты прав детей, также автор научной статьи исследует некоторые существующие проблемы в определении защиты прав детей на современном этапе.

Annotation

Modern legal policy of Tajikistan in the field of protection of children's rights

The article examines the modern legal policy of Tajikistan in the field of the protection of children's rights, as well as the author of a scientific article examines some of the existing problems in determining the protection of children's rights at the present stage.

Раҳмонов Чаҳонгир,
мутахассиси шуъбаи қонунгузори кишоварзӣ,
истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити
зисти Маркази миллии қонунгузори
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТАҲЛИЛИ ЗИДДИКОРУПСИОНИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ИСЛОҲОТИ ЗАМИН ВА БАҲОИ ЗАМИН

Калидвожаҳо: замин; қитъаи замин; баҳои замин; ислоҳоти замин; коррупсия; қонунгузорӣ; ҷиноят.

Ключевые слова: земля; земельный участок; оценка земли; реформа земли; коррупция; законодательство; преступление.

Keywords: land; land plot; land valuation; land reform; corruption; legislation; the crime..

Раванди ташакулёбии қонунгузориё, ки муносибатҳоро вобаста ба хусусигардонӣ, тафриқагузорию ҳуқуқи соҳибӣ, истифодабарӣ, фурӯш ва истифодабарии ҳуқуқи заминро ба танзим мебарорад, то замони муосир ба охир нарасидааст ва мунтазам санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав қабул, инчунин ба қонунгузорӣ дар бораи замин тағйиру иловаҳо ворид карда мешаванд. Бинобар ин ҳуди меъёрҳо ба назарияҳои низоми ҳуқуқии мустақамшуда итоат намуда, бештар зери нишони таалуқияти соҳавӣ ба вучуд меоянд ва аз ибтидо мутобиқ гардонида нашудаанд, аз ҷумла меъёрҳои қонунгузорию граждани ва замин баъзе вақт ба ҳамдигар муҳолифат менамоянд. Аз ин хотир навгониҳои солҳои охир дар илми ҳуқуқ ба таври зарурӣ дарк карда шудаанд, вале то ҳол навгониҳои илмӣ барои бартараф кардани рушди ҷараёнҳои коррупсионӣ дар қонунгузорию замин ворид карда нашудаанд.

Ҳамаи ин барои рушди ҷараёнҳои коррупсионӣ ҳам дар соҳаи батанзимдарории ҳуқуқии муносибатҳои замин ва ҳам дар соҳаи ҳуқуқтадбиқкунӣ хизмат менамояд.

Вазифаи қонунгузор ва мақомоти ҳуқуқтадбиқкунанда ба таври зарурӣ дар робита бо хусусияти ҳуди объектҳои қитъаи замин мушкул мешавад. Зарур аст, ки аз як тараф ягонагии замин дар ҳамаи соҳаи фаъолияти ҳаёти инсон ва аз тарафи дигар хусусияти ҳос доштани ҳар як қитъаи алоҳидаи замин бояд ба назар гирифта шавад. Дар бисёр маврид ин ҳолат таваккали бавучудоии коррупсияро ҳангоми баҳодихӣ ва ислоҳоти замин шарҳ медиҳад. Бояд қайд намуд, ки сиёсати пешгирифтаи хоҷагидорӣ, чораҳо вобаста ба таъми-

ни аҳоли бо фонди манзил зарурияти ҷойгиркунии истеҳсолоти нав ва объектҳои иҷтимоӣ, инчунин зиёд кардани талабот ба заминҳои таъиноти гуногун, ки бо муомилоти замин алоқаманд мебошад, мушкилоти омилҳои коррупсиониро ба вучуд меорад. Ба қонунгузорию замин Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси граждани ҚТ, Кодекси замини ҚТ Қонуни ҚТ «Дар бораи ислоҳоти замин» ва Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳои замин» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ шомил мебошанд. Расмиёти алоҳидае, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар боло зикргардида муқаррар кардааст, таваккали коррупсионӣ дорад. Замин дар тӯли солҳои зиёд аз муомилоти граждани хориҷ шуда буд ва қонунгузорию давраи шӯравӣ имконияти амалӣ намудани аҳдҳои заминро иҷозат намедод [1]. Ҳуқуқ ба замин тибқи қонунгузорию ҚТ аз санадҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба вучуд меояд. Дар замоне, ки муомилоти граждани-ҳуқуқии объектҳои ғайриманқул такмил ва рушди ҳудро давом медоданд, қитъаҳои замин барои иншоотҳо ба биноҳо дода мешуд ва ҳангоми баҳодихии замин ҳаҷми он барои сохтмон дар бисёр маврид бо роҳҳои коррупсионӣ ба даст оварда мешуд. Ин боиси он гардид, ки барои мақсаднок истифода бурдани қитъаи замин назорати мунтазामी мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҷоннок карда шавад. Зеро ҳангоми ҷудо шудани қитъаҳои замин шахсони мансабдор ба омилҳои коррупсионӣ даст мезананд.

Мавриди зикр аст, ки инсоният имрӯз ба хатарҳои нави глобалӣ, аз қабиле терроризм, экстремизм, паҳншавии маводи мухаддир, бухрони ҷаҳонии молиявӣ ва дигар хатарҳои

нав ба нав рӯ ба рӯст. Тазаккур додан ба маврид аст, ки айни замон ба ин хатарҳо боз коррупсия зам шудааст. Коррупсия низ дар ҷомеа реша давондааст, ки зарари он нисбат ба хатарҳои зикршуда камтар нест ва ба онҳо алоқамандии зич дорад.

Чуноне, ки аз муқаррароти моддаҳои 1, 5, 10 ва 14-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ҳуқуқҳои асосӣ ва озодии инсон ва шахрвандро давлат кафолат додааст ва инчунин уҳдадор аст, ки барои амалӣ намудани онҳо шароит муҳайё созад. Ин муқаррарот, инчунин дар қисми 2-и моддаи 1-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки тибқи он «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як шахс шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад» [2].

Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид бар зидди коррупсия, маҳз ба хоҳири мубориза алайҳи коррупсия, пешгирии сабаб ва омилҳои ба пайдоиши ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ мусоидаткунанда ва решакан намудани онҳо 31 октябри соли 2003 қабулшуда, баҳри амалӣ кардани ин мақсад чораҳои мушаххас пешбинӣ намудааст.

Муҳимияти ин ҳуҷҷати Созмони Милали Муттаҳидро ба назар гирифта Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз аввалинҳо шуда, 25 сентябри соли 2006 ба он имзо гузошт. Конвенсияи мазкур 16 апрели соли 2008 аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ (ратификатсия) шудааст ва минбаъд қисми таркибии системаи ҳуқуқии мо ба шумор рафта, ҳамаи қонунҳои қабулгардида ба стандартҳои байналмилалӣ мутобик гардонида шуда истодаанд.

Бинобар ин, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки дар ҳамаи соҳаҳо ҳаёт манбаъҳои пайдоиши коррупсионӣ, аз ҷумла дар самти ислоҳот ва баҳои замин пешгирӣ намояд.

Вобаста ба масъалаи мазкур Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30-юми апрели соли 2001 чунин баён намуда буданд: «Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар сохторҳои дахлдор вазираданд, ки иҷрои санадҳои зиддикоррупсиониро таъмин намоянд. Зеро, дар бисёр ҳолатҳо коррупсия метавонад афзоиши иқтисодиётро боздорад».

Пеш аз он ки дар бораи омилҳои пайдоиши коррупсия дар самти ислоҳот ва баҳои замин

музокира намоем, каме дар бораи ислоҳот ва баҳои замин маълумот медиҳем.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 5 марти соли 1992, №595, вазифаҳои ислоҳоти замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муҳайё намудани шароит барои тараққиёти баробарҳуқуқии шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар замин, ташаккули иқтисодиёти бисёрсоҳа, истифодаи оқилона ва ҳифзи замин иборат буда, мақсадаш зиёд намудани маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Худ истилоҳи ислоҳоти замин маҷмӯи чорабиниҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилию техникаӣ мебошад, ки ба муносибатҳои сифатан нави заминистафодабарӣ гузаштанро таъмин менамояд [3].

Ислоҳоти замин тибқи моддаи 3 Қонуни мазкур дар самтҳои зерин анҷом дода мешавад:

– ба рӯйхатгирии тамоми заминҳо аз рӯи гуруҳҳо, тарзҳои заминдорӣ, заминистифодабарӣ ва намудҳои замин;

– муайян кардани заминҳои истифодана-шаванда ва ғайриоқилона истифодашаванда барои ташкили фонди махсуси замини мақоми ҳокимияти иҷроияи маҳаллӣ бо мақсади азнавтақсимкунии он баҳри самаранок истифода бурдани замин;

– додани замин ба истифодаи яқумраи меросӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва касбҳои анъанавии мардумӣ, инчунин китъаи замини наздиҳавлигӣ;

– аз нав тақсимкунии замин дар ҳолатҳои таҷдиди сохтори ташкилоту корхонаҳои кишоварзӣ;

– муқаррар ва аниқ кардани сарҳади воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ маҳалҳои аҳолинишин ва сохтори заминро хоҷагидорӣ онҳо;

– ба расмият даровардан ва аз нав ба қайд гирифтани ҳуҷҷатҳои, ки ҳуқуқи истифодабарии китъаи заминро муайян менамоянд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки коррупция ҳангоми гузаронидани ислоҳоти замин, алаҳусус дар вақти барасмиятдарории ҳуҷҷатҳо дида мешавад.

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки дар истифодашон китъаи замин доранд, дар ҳолати надоштани ҳуҷҷатҳои дахлдори тасдиқкунандаи ҳуқуқи истифодаи замин ба мақомоти иҷроияи маҳаллӣ ҳокимияти давлатӣ бо дархост муроҷиат менамоянд. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дархости воридшударо ба қайд гирифта, барои тайёр намудани пешниҳодот ба мақомоти маҳаллии

заминсозӣ дархост мефиристанд. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд дар муддати як моҳ дархости аз нав барасмиятдорории ҳуччатҳоро баррасӣ намуда, қарори дахлдор қабул намоянд. Мақомоти маҳаллии заминсозӣ оид ба муайян намудани ҳудудҳои заминистифодабарӣ бо дарназардошти гирифтани қитъаи замин ба фонди маҳсул, инчунин тағйир додани ҳудуди маҳалҳои аҳолинишин қорҳои заруриро иҷро менамояд ва ҳуччатҳоро (лоиҳаи заминсозиро) барои тасдиқ ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пешниҳод менамояд. Баъди тасдиқи ҳуччатҳо (лоиҳаи заминсозӣ) ва дар маҳал нишон додани сарҳадҳо ба заминистифодабаранда ҳуччати тасдиқкунандаи ҳуқуқи истифодаи замин дода мешавад. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки қитъаи замин доранд, дар сурати доштани ҳуччатҳои шаҳодатдиҳандаи ҳуқуқи истифодаи замин, барои бақайдгирӣ ба мақомоти маҳаллии заминсозӣ бо дархост муроҷиат менамояд. Мақоми маҳаллии заминсозӣ дархостро баррасӣ намуда, тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқи истифодаи заминро ба қайд мегирад ва ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳуччати тасдиқкунандаи ҳуқуқи истифодаи замин медиҳад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, №18 асосҳои ҳуқуқи баҳои заминро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда, гузаронидани маҷмӯи баҳои заминро муайян мекунад [4].

Тибқи сарҳати якуми моддаи 1 Қонуни мазкур баҳои замин нишондиҳандаҳои кадастрии баҳои замин, ки барои ҳалли маҷмӯи масъалаҳои амалӣ дар соҳаи муносибатҳои замин, ташкили банақшагирӣ ва идоракунии истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳалли масъалаҳои истифодаи сарфакоронаи захираҳои замини ҷумҳурӣ, ҳамчун асоси илмӣ хизмат мекунад. Баҳои замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муқаррар намудани нархи меъёрии замин бо мақсади андозбандии воқеӣ, пардохти иҷора, муҳайё намудани шароит барои сарфакорона истифода бурдани замин, муҳофизату азхудкунии он ва баланд бардоштани ҳосилнокии хок анҷом дода мешавад. Гузаронидани баҳои кадастрии давлатии замин дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ мебошад.

Баҳои кадастрии давлатии замин барои муқаррар намудани арзиши кадастрии қитъаҳои замини таъиноти мақсаднокӣ асосан гуногун гузаронида мешавад.

Баҳои кадастрии давлатии замин аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба заминсозӣ ва мақомоти маҳаллии он гузаронида мешавад. Мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба заминсозӣ барои гузаронидани баҳои кадастрии давлатии замин метавонад ташкилотҳои соҳавиро дар асоси шартнома ҷалб намояд.

Асоси баҳогузории кадастрии давлатии заминро маълумоти кадастри давлатии замин, шахрсозӣ, ҷангал, об ва дигар кадастрҳои ташкил медиҳанд. Маълумоти баҳои кадастрии давлатии замин ба кадастри давлатии замин, шахрсозӣ, ҷангал, об ва дигар ҳуччатҳои кадастрӣ дохил карда мешавад. Маълумотҳои охирини ҳисоби баҳои кадастрии давлатии замин то гузаронидани баҳои минбаъдаи кадастрии давлатии замин нишондиҳандаҳои асосӣ буда, ҳар сол бо дарназардошти тағйиротҳои тавозуни замин, нархҳои мавҷудаи бозорӣ аз нав дида баромада шуда, аз ҷониби Ҷукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешаванд.

Баҳои замин бо намудҳои зерин гузаронида мешавад:

1) баҳои кадастрии замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани баҳогузории умумии кадастрии замин ва баҳогузории инфиродии кадастрии қитъаи заминро пешбинӣ менамояд.

2) баҳогузории умумии кадастрии замин оид ба муайянкунии арзиши он дар тамоми ҳудуди ҷумҳурӣ гузаронида мешавад.

3) баҳогузории инфиродии кадастрии замин муайян кардани арзиши қитъаи мушаххаси заминро пешбинӣ менамояд.

Дар Қонуни номбаршуда зикр шудааст, ки баҳодиҳии замин аз ҳисоби маблағгузории бучети давлатӣ анҷом дода мешавад, вале дар таҷриба аз рӯи таҳлилҳои ҳангоми гузаронидани баҳои замин шахсони мансабдор ба роҳи коррупсионӣ даст мезананд.

Дар соҳаи муносибатҳои замин зухуроти коррупсионӣ асосан бо гирифтани пора ва дигар сӯистифода намудани шахсони мансабдори ҳокимияти маҳаллӣ, ҳадамотҳои ҳудудӣ оид ба кадастри замин объектҳои ғайриманқул ва дигар мақомотҳои алоқаманд мебошад.

Амалҳои коррупсионӣ ҳангоми гузаронидани ислоҳот ва баҳои замин дар ҳолатҳои зерин ба назар мерасанд:

1. Пешниҳод намудани қитъаи замин барои сохтумон ва дигар мақсадҳо: қитъаҳои замин бо вайрон намудани тартиби муқаррар-

шуда ҷудо карда мешавад; бе гузаронидани экспертизаи давлатии экологӣ.

2. Гузаронидани замин аз як категория ба категорияи дигар бо роҳи ворид намудани маълумотҳои нодуруст дар бораи сифати баҳои замин. Баъзе категорияи замин масалан, заминҳои худудҳои махсус ҳифзшаванда барои истифодабарии дигар шахсон дода намешавад.

3. Ҳангоми додани сертификати қитъаи замин зухуроти коррупсионӣ аз ҷониби роҳбар ва хизмачиёни мақомотҳои ҳокимияти маҳаллӣ ва худидоракунии метавонад дар ҳолатҳои зерин инъикос шавад: заминҳое, ки баҳисобгирии кадастри давлатиро нагузаштанд ва рақами кадастриро доро намебошанд; муҳлати иҷора зикр карда намешавад; миқдори музди иҷора муқаррар карда намешавад; миқдори музди иҷора бо асосҳои пешбининашудаи Қонун кам карда мешавад; шартномаи иҷораи қитъаи замин, ки бо муҳлати зиёда аз 1 сол баста шудааст, бақайдгирии давлатиро намегузаранд, ки дар натиҷа моддаи 40 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» [5].

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми ғайриқонунӣ гузаронидани ислоҳот ва баҳои замин ҷавобгариҳои зеринро муқаррар кардааст:

1. Бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ, яъне дидаву доништа ба қайд гирифтани аҳди ғайриқонунӣ бо замин, таҳриф намудани таҳсилотҳои баҳисобгирии кадастри давлатии замин ҳамчунин қасдан кам кардани андозаи пардохтҳо барои замин агар ин кирдорҳо бо ғараз ё дигар манфиятҳои шахсӣ аз ҷониби шахси мансабдор бо истифода аз мақоми хизматӣ анҷом дода шуда бошад [6], тибқи моддаи 261 КҶҚТ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад. Аҳдҳо он вақт ғайриқонунӣ ҳисобида мешаванд, ки дар онҳо талаботи Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон риоя нашуда бошад [7].

2. Ҳангоми ғайриқонунӣ додани қитъаи замин мутобиқи қисми 1 моддаи 338¹ КҶҚТ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад. Хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти мазкур дар расонидани талафот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун соҳибмулки истисноии замин зоҳир меёбад. Шарти ҳатмӣ ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ қасдан қасдан вайрон кардани талаботи Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [8].

3. Ҳангоми гузаронидани ислоҳот ва баҳои замин тибқи моддаи 319 КҶҚТ барои гирифтани пора ба ҷавобгарӣ кашида меша-

ванд. Аз ҷониби шахси мансабдор шахсан ё ба воситаи миёнарав гирифтани пора дар намуди пул, коғазҳои қиматноки дигар, молу мулк ё фоидаи дорои характери молу мулкӣ дошта, барои иҷро кардан ё накардани амали муайян ба манфиати порадиҳанда ё намояндагони ӯ, агар чунин ҳаракат (беҳаракатӣ) ба доираи вақолати хизмати шахси мансабдор, шахси мансабдори давлати хориҷӣ ё шахси ташкилоти байналмилалӣ дохил бошанд ё онҳо вобаста ба қудрати мавқеи мансабиашон ба чунин ҳаракат (беҳаракатӣ) мусоидат карда метавонанд, ҳамчунин барои пуштибонии умумӣ ё саҳлангорӣ дар хизмат ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Ҳамин тавр, мубориза бар зидди зухуроти коррупсионӣ дар самти ислоҳот ва баҳои замин хусусияти худро дорад ва аз объекти ҷиноят-замин, ҳамчун объекти ҳифзшаванда, ҳамчун қитъаи замин, ки бо мақсадҳои муайян истифода мешаванд вобаста мебошад. Хулоса, баҳри пешгирии намудани зухуроти коррупсионӣ дар самти ислоҳот ва баҳои замин якҷанд пешниҳодҳои манзур менамоем:

1. Пешниҳод карда мешавад, ки ислоҳот ва баҳои замин тавре гузаронида шавад, ки ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ошкоро ва шаффоф бошад.

2. Мақомоти қонунгузоро бо мақсад мувофиқ аст, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бораи ислоҳот ва баҳои замин ба Кодекси замин шомил намоянд, зеро он баҳри бартараф намудани муҳолифатҳо дар қонунгузорӣ мусоидат менамояд.

3. Таклиф менамоем, ки озолии дастрасии иттилооти расмӣ дар бораи ислоҳот ва баҳои замин дар қонунгузориҳои соҳавӣ пешбинӣ намудан ба маврид аст.

4. Мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, мақомотҳои вобаста ба заминро зарур аст, ки ба кормандони худ оиди пешгирии коррупсия ва даст назадан ба ин кирдори номатлуб омӯзиши ҳатмӣ гузаронанд.

5. Бақайдгирии давлатии ислоҳот ва баҳои заминро тавассути шабакаи интернетӣ ба роҳ мондан самаранок аст.

Рӯйхати адабиёт:

1. Анисимов А.П., Рыженков А.Я., Сотникова М.С. Право муниципальной собственности на земельные участки в Российской Федерации: вопросы теории и практики: Монография. – М.: Новый индекс, 2010. – С.19.

2. Конституция Чумхурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. Суроғаи электронӣ: <http://mmk.tj/legislation/base/constitution/> (санаи мурочиат: 20.01.2017).

3. Ахбори Шӯрои Олии Чумхурии Тоҷикистон соли 1992, №10, мод.139; соли 1994, №15–16, мод.252; Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон соли 1995, №22, мод.276; соли 1997, №9, мод.117; соли 2006, №3, мод.165.

4. Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон соли 2001, №4, мод.185; Қ Ҷ Т аз 12.05.07 с. №262.

5. Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон соли 2008, №3, мод.194, ҚҶТ 22/07/2013 с. №997.

6. Исмоилов Ш.М., Арапов Ч.Б., Тоҷибоев Ш.А., Сидикова Н. Ҳукуки замини Тоҷикистон: Васоити таълим.– Душанбе: нашриёти ҚДММ «Полиграфгруп», 2016.– 320 с.

7. Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон, с.1999, №6, мод.153, мод.154; с.2001, №7, мод.508; с.2002, №4, қ.1, мод.170; с.2005, №3, мод.125; с.2006, №4, мод.193; с.2007, №5, мод.356; с.2010, №3, мод.156; №12, қ.1, мод.802; с.2012, №7, мод.700, №12, қ.1, мод.1021; с.2013, №7, мод.504; с.2015, №3, мод.200; Қонуни ҚТ аз 23.07.2016 с., №1334).

8. Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон с.1996, №23, мод.351; с.1997, №23–24, мод.333, фасли IV; с.1999, №5, мод.59; с.2001, №4, мод.176; с.2004, №2, мод.55, №3, мод.190; с.2006, №7, мод.347;

с.2008, №1, қ.2, мод.22, №6, мод.463; с.2011, №3, мод.171; с.2012, №4, мод. 269, №8, мод.828; Қонуни ҚТ аз 14.11.2016 с., №1363).

9. (Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон, с.1998, №9, мод.68, мод.69, №22, мод.306; с.1999, №12, мод.316; с.2001, №4, мод.149, мод.167; с.2002, №11, мод. 675, мод.750; с.2003, №8, мод.456, мод.468; с.2004, №5, мод.346, №7, мод.452, мод.453; с.2005, №3, мод.126, №7, мод.399, №12, мод.640; с.2007, №7, мод.665; с.2008, №1, қ.1, мод.3, №6, мод.444, мод.447, №10, мод.803, №12, қ.1, мод.986, №12, қ.2, мод.992; с.2009, №3, мод.80, №7–8, мод.501; с.2010, №3, мод.155, №7, мод.550; с.2011, №3, мод.161, №7–8, мод.605; с.2012, №4, мод.258, №7, мод.694, с.2013, №6, мод.403, мод.404, №11, мод.785, №12, мод.881; с.2014, №3, мод.141, №7, қ.1, мод. 385, мод.386; с.2015, №3, мод.198, мод.199, №11, мод.949, №12, қ.1, мод.1107; с.2016, №3, мод.127, №5, мод.355, мод.356, №7, мод.608, мод.609; Қонунҳои ҚТ аз 14.11.2016 с., №1358; аз 14.11.2016 с., №1359; аз 24.02.2017 с., №1379; аз 24.02.2017 с., №1380).

10. Нематов А. Таҳлили зиддикоррупсионии қонунгузории замини Чумхурии Тоҷикистон. Маҷаллаи «Қонунгузорӣ», №4(32).– 2018.– С.63.

11. Сафаров А.И., Авзалов А.Х. Соотношение понятий коррупции и коррупционной преступности по законодательству Республики Таджикистан // Юридическая наука: история и современность.– 2016.– №3.– С.174–183.

Аннотатсия

Таҳлили зиддикоррупсионии қонунгузории Чумхурии Тоҷикистон дар бораи ислоҳоти замин ва баҳои замин

Мақола ба таваккали криминологӣ дар соҳаи муносибатҳои замин баҳшида шудааст. Муаллиф ба қонунгузории Чумхурии Тоҷикистон дар бораи замин, инчунин ба батанзимдарории муносибатҳои замин тағйироту иловаҳо пешниҳод менамоянд.

Аннотация

Антикоррупционный анализ законодательства Республики Таджикистан о реформе земли и оценки земли

Статья посвящена криминологическим рискам в сфере земельных отношений. Автор предлагает внести изменения в законодательство о земле, а также в процедуру упорядочения земельных отношений.

Annotation

Anti-corruption analysis of the legislation of the Republic of Tajikistan on land reform and land valuation

The article is devoted to criminological risks in the field of land relations. The authors propose to amend the legislation on land, as well as administrative regulations to streamline land relations.

Султанова Фотима,
котиби муовини якуми директори
Маркази миллии қонунгузори
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Фарангиси Сайфулло,
мутахассиси шӯъбаи иттилооти ҳуқуқӣ
ва мураббитабсозии Маркази миллии қонунгузори
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ПРОБЛЕМА И УХДАДОРИҶО АЗ РАҚОБАТИ БЕВИЧДОНОНА БО ЭЛЕМЕНТИ ХОРИҶӢ

Калидвожаҳо: уҳдадориҷо аз рақобати бевичдонона; элементҳои хориҷӣ; ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ; Кодекси граждани; рақобат; монополия.

Ключевые слова: обязательства из недобросовестной конкуренции; иностранный элемент; гражданское право; международное частное право; Гражданский кодекс; конкуренция; монополия.

Keywords: obligations from unfair corruption; foreign element; civil law; private international law; Civil Code; competition; monopoly.

Уҳдадориҷо, ки аз рақобати бевичдонона дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ ба вучуд меоянд, яке аз намудҳои муҳими муносибатҳои хусусӣ ҳуқуқӣ мебошанд, ки дорои як қатор хусусиятҳои хос буда, онҳо аз дигар муносибатҳои ғайришартномавӣ фарқ мекунанд. Дар бораи табиати ҳуқуқи махсуси моҳияти уҳдадориҷо, ки аз рақобати бевичдонона ба вучуд меоянд бешубҳа, масъалаҳои батанзимдарории коллизии ҳуқуқи намудҳои мазкур уҳдадориро бо «элементи хориҷӣ» ташкил медиҳад.

Дар шароити бозоргонӣ рақобат, яъне рақобати ба худ хос барои пешсафӣ дар бозор ногузир мебошанд. Чи тавре, Султанова Т.И. қайд менамояд, ташакулёбии бозори мутамаддин бидуни рушди рақобат ғайриимкон аст, ки омил ва фаъолияти мунтазами субъектони хоҷагидор мебошад [1]. Дар робита бо ин, ҳолатҳои манфии зухуроти чунин шакли ташкилоти муносибатҳои бозоргонӣ ногузир мебошанд, ки аз ҷониби ҳаракатҳои ғайриқонунӣ соҳибкорон намудор мешаванд, ки барои расонидани зиёни муайян ба дигар субъектони хоҷагидор равона шудааст. Қариб ҳамаи қонунгузорҳои давлатҳои ҷаҳон дар ин ҷо он шакл масъалаи маҳдуднамоии рақобати бе-

вичдононаро пешбинӣ намуда, мақсади муқаррарнамоии фаъолияти иқтисодӣ озодро роҳнамоӣ менамоянд. Маъъноҳои гуногуни маҳдуднамоии рақобати бевичдонона, ки дар давлатҳои хориҷӣ татбиқ мешаванд, муқаррарнамоии танзимнамоии коллизии муносибатҳои баррасишавандаро, дар шароити ҳамкории зичи иқтисодӣ байналмилалӣ ба вучуд меоранд.

Маъъноҳои коллизии дар самти маҳдуднамоии рақобати бевичдонона барои ҳимояи ҳам бозори ватанӣ ва ҳам ба манфиатҳои харидор хангоме, ки далели амали рақобати бевичдонона на танҳо дар кишвари мо, балки берун аз ҳудуди он ҷо хангоме, ки иштирокчиёни муносибатҳои мазкур субъектони хоҷагидори хориҷӣ ҳисобида мешаванд, зарур мебошад.

Чи тавре, ки дар адабиёти ватанӣ қайд карда шудааст, ҷанбаи муҳими амалкунии рақобати иқтисодӣ бозорӣ ба таври худ мувофиқакунии манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ мебошад [2]. Сухан дар бораи он меравад, ки дар маъъноҳои қонунгузорӣ, ки масъалаи рақобати бевичдононаро пешбинӣ мекунанд, бештар маъъноҳои ҳислати императивидошта мушоҳида карда мешаванд. Ҷои таъҷуб нест, ки дар таҳияи маъъноҳои мазкур маҳз ба ман-

фиатҳои давлати аҳамияти муҳим дода мешавад. Тавре, ки Тағойназаров Ш.Т. қайд менамояд, даҳолати ғаёлияти давлат дар ин соҳаҳо ва муносибатҳо бо мақсади роҳ наодан ба сӯистифоданамоӣ ва кирдори ғаёлноки қонунӣ зарур мебошад [3]. Далелҳо мавҷуданд, ки танзимнамоии ҳуқуқи коллизии дигар намуди уҳдадорихоӣ ғайришартномавӣ дар меъёрҳои Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд. Аммо доир ба масъалаи рақобати бевичдонона санади қонунгузори алоҳида таҳия шудаанд, ки ҳислати муҳими оммавӣ доштани онҳоро муайян менамояд. Вознесенский Н.Н. қайд менамояд, дар ин масъалаҳо пешгирии ҳуқуқи хусусӣ ва оммавӣ мушоҳида карда мешавад, инчунин дар онҳо таъсири сиёсати қабулнамоии давлат ба назар мерасанд [4].

Т.И. Султанова қайд менамояд, ки маҳз давлат чораҳои ҳифзи ҳуқуқи зарурӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳоро дар соҳаи рақобат муқаррар менамояд. Доир ба уҳдадорихо аз рақобати бевичдонона А.В. Барковский қайд менамояд, ки бартарии манфиятҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ мушоҳида карда мешаванд. Муаллиф қайд менамояд, ки дар ҳамаи кишварҳои, ки дар онҳо чораҳои падидаи ҳуқуқи мазкур мавҷуд аст, батанзимдарории ҳуқуқи на танҳо бо қўмаки ҳуқуқи гражданий, балки боз бо ёрии усулҳои маъмурӣ ва ҳуқуқи ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад [5].

Ҳамин тавр, таркиби ҷудонопазир ва муайянқунандаи батанзимдарории коллизии ҳуқуқи уҳдадорихоӣ, ки аз рақобати бевичдонона бо элементҳои хориҷӣ ба миён меояд, ҳислати хусусӣ – оммавии рақобати бевичдонона мебошад.

Дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон батанзимдарории моддӣ-ҳуқуқи уҳдадорихо аз рақобати бевичдонона дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат», ки 30 майи соли 2017 қабул карда шудааст, инъикоси худро меёбад. Барои рушди падидаи мазкур Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи Париж дар бораи ҳимояи моликияти саноатӣ аз соли 1883-ро [6], тасдиқ ва қабул намуда, ба ташкилоти байналмилалӣ моликияти зеҳнӣ соли 1967, Созишнома оид ба ҷанбаҳои тиҷоратӣ моликияти зеҳнӣ соли 1994, инчунин ба Созишномаи Мадрид дар бораи бақайдгирии байналмилалӣ аломатҳои молӣ ва ғайраҳо ҳамроҳ шудааст.

Дар қонунгузори Федератсияи Россия ҳимоя аз рақобати бевичдонона дар қонуни асосӣ зикр карда шудааст (мутобиқи мод.34

Конститутсияи Федератсияи Россия ғаёлияти иқтисодӣ, ки ба монополия ва рақобати бевичдонона равона шудааст, иҷозат дода намешавад) [7]. Аммо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон манъқунӣ бевосита аз зухуроти муносибатҳои рақобати бевичдонона пешбинӣ карда нашудааст. Танҳо дар моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта шудааст, ки асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд [8]. Давлат ғаёлияти озои иқтисодӣ, соҳибқорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад. Аз ин ҷо бармеояд, ки уҳдадорихо аз рақобати бевичдонона дар мазмуни меъёрҳои конституционӣ низ инъикос гардидааст. Ҷунин мустақамнамоии ҳуқуқӣ (манъқунӣ ҳуқуқӣ ва дастурот) дар соҳаи ҳимоя аз рақобати бевичдонона барои бартараф намудани муомилаи худпарастонаи соҳибқорон ва дар шароити муносибатҳои устувори иқтисодӣ ба соҳибқори бевичдон барои озодона аз ҳуқуқи субъективӣ истифода намудан зарур мебошад [9]. Ин шаҳодати онро медиҳад, ки ҳамаи муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз он ҷумла, рақобат ба уҳдадорихоӣ, ки аз рақобати бевичдонона ба вучуд меоянд бо асосҳои умумии Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим меёбанд. Алалхусус моддаи 10 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки ба истифодаи ҳуқуқҳои гражданий бо мақсади маҳдуд сохтани рақобат, инчунин сӯистифода аз мавқеи афзалиятноки худ дар бозор роҳ дода намешавад.

Моддаи 1228 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки ба уҳдадорихоӣ, ки дар натиҷаи рақобати бевичдонона ба миён меоянд, ҳуқуқи кишваре татбиқ карда мешавад, ки ба бозори он ҳамин гуна рақобат дахл намудааст, агар аз санадҳои қонунгузорӣ ё моҳияти уҳдадорӣ тартиби дигаре барнаояд. Бинобар ин, пешгирии рақобати бевичдонона бо ҷавобгарии ҳуқуқи гражданий, ҷиноятӣ ва маъмурӣ [10] таъмин карда мешавад. Инчунин ба ҷавобгарие, ки бевосита дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рақобат ва маҳдуднамоии ғаёлияти монополия дар бозори молӣ» [11] пешбинӣ карда шудааст. Ҷи тавре, ки доир ба масъалаи мазкур Н.Н. Вознесенский дуруст қайд менамояд, ҷунин ҷобачогузори қор проблемаи коллизииро мушқил градоида, дар як вақт ба он диққати маҳсус зоҳир менамояд [12]. Дар ин ҷо бояд қайд намоем, ки ҳам барои Федерат-

сияи Россия ва ҳам барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳия намудани фаҳмиши моҳияти рақобати бевичдонона Конвенсияи Париж дар бораи ҳимояи моликияти саноатӣ нақши назаррасро мебозад.

Ҳамин тавр, батанзимдарории коллизии бавоситаи уҳдадорӣ аз рақобати бевичдонона дар сатҳи байналмилалӣ дар доираи Конвенсияи Париж дар бораи ҳимояи моликияти саноатӣ возеҳ аст. Меъёрҳои дар Конвенсия пешбинӣшуда, барои пешгирии рақобати бевичдонона равона шуда, давлат-иштирокчиёро уҳдадор намудааст, ки меъёрҳои ҳислати таъминкунанда ва кафолатдиҳандаро бо мақсади пешгирии бавучудоии рақобати бевичдонона дар он лаҳза татбиқ намоянд, ки дар чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ шахсе иштирок менамояд, ки дорои шахрвандии дигар давлат мебошад. Гарчанде Конвенсия ҳимоя аз рақобати бевичдононаро танҳо барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии кишварҳои ба аъзои он дохилшуда пешбинӣ намудааст, ба назари мо муҳимияти дастуроти коллизии ҳуқуқии масъалаи баррасишавандаро дар сатҳи байналмилалӣ дар доираи Конвенсияи Париж дар бораи ҳимояи моликияти саноатӣ маҳдуд намесозад. Масалан, Тоҷикистон иштирокчиӣ Конвенсияи мазкур буда, уҳдадор аст, ки ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии Федератсияи Русия, ки фаъолияти худро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд, кафолати ҳимоя аз рақобати бевичдононаро диҳад.

Ҳуҷҷати дигар дар сатҳи байналмилалӣ, ки масъалаи рақобати бевичдононаро дар партави моликияти зеҳнӣ дастур медиҳад, ин Созишнома оид ба ҷанбаҳои тиҷоратии ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ (ТДХМЗ) мебошад. Созишномаи мазкур ба мисли Конвенсияи Париж маҷмӯи пешгирии рақобати бевичдононаро пешбинӣ намекунад, аммо ҳимоя аз рақобати бевичдононаро танҳо вобаста ба самти моликияти зеҳнӣ таъмин менамояд.

Ба ғайр аз Конвенсияи Париж ва Созишномаи мазкур як қатор созишномаҳои мавҷуд ҳастанд, ки дар сатҳи минтақавӣ дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил қабул карда шуда, барои ҳимоя аз рақобати бевичдонона равона шудааст. Масалан, Шартнома дар бораи гузаронидани сиёсати мувофиқашудаи зиддимонополӣ аз соли 2000-ум, Созишнома дар бораи чораҳо доир ба огоҳкунӣ ва пешгирии истифодаи тамғаҳои молӣ ва ишораҳои ҷуғрофӣ бардурӯғ аз соли 1999 сол ва ғайраҳо.

Бояд қайд намоем, ки созишномаҳои мазкур муқаррароти умумӣ вобаста ба гузаронидани сиёсати мувофиқашудаи зиддимонополӣ, пешгирии ба вучуд омадани омилҳои ногустанӣ барои тиҷорат ва иқтисодиёт ва ҳамшабеҳ гардонидани қонунгузориҳои зиддимонополиро пешбинӣ намудаанд. Меъёрҳои коллизии дар Муқаррарот ба Шартномаи соли 2000-ум дар бораи ҳамкориҳои давлатҳои доир ба пешгирии фаъолияти монополӣ ва рақобати бевичдонона ҷой дода нашудааст ва танҳо оид ба додугирифтӣ таҷриба доир ба масъалаҳои пешгирии рақобат ва фаъолияти монополӣ зикр шудааст [13].

Дар партави батанзимдарории коллизии ҳуқуқии уҳдадорӣ аз рақобати бевичдонона бештар ҳуқуқи Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла, меъёрҳои Дастури Рими II қобили қабул мебошанд, ки ба ғайр аз намудҳои дигари уҳдадорӣ берунмарзии ғайришартномавӣ боз уҳдадорӣ аз рақобати бевичдононаро ба танзим даровардааст. Тасодуфӣ нест, ки ба шарофати таҳиянокии худ меъёрҳои Дастур аҳамияти меъёрҳои байналмилалӣ доир ба муносибат ба меъёрҳои миллӣ ба даст овардаанд, ки ҳамчун эътибори ҳуқуқидошта иҷро мешаванд [14]. Дар моддаи 6 Дастури Рими II муқаррар шудааст, ки ҳангоми ба вучуд омадани уҳдадорӣ аз рақобати бевичдонона ҳуқуқи кишваре татбиқ мешавад, ки дар ҳудуди он муносибатҳои рақобат ё манфиатҳои коллективи истеъмолкунандагон вайрон карда шудааст [15]. Боз яке аз хусусиятҳои дастуроти коллизии муносибатҳо аз рақобати бевичдонона дар Дастур ин татбиқ намудани онҳо дар ҳолате, ки агар муносибатҳои рақобати бевичдонона ба манфиати рақиб муайян таъсир мерасонад ва ҳангоми бавучудоии муносибатҳо аз расонидани зарар истифода (банди 2 моддаи 6 Дастур) мебинанд.

Бояд қайд намоем, ки ҳангоми ҳолатҳои муайяне, ки муҳдумнамоии рақиб ба якҷанд бозорҳо таъсир мерасонад, ба даъвогар имконият дода мешавад, ки ба сифати ҳуқуқи татбиқшаванда ҳуқуқи кишвари ҳамсудро интиҳоб намояд, аммо ба шарте, ки бозори давлати мазкур инчунин бо маҳдумнамоии рақобати бевичдонона мубтало шудаанд, ки тибқи он даъво карда мешавад (банли 3b моддаи 6 Дастур). Дар баробари ин меъёри Дастур дар банди 4-и моддаи баррасишаванда татбиқи мухторияти иродаро дар он ҳаҷме инкор мекунад, ки дар он татбиқи падидаи мазкур нис-

бат ба дигар намудҳои уҳдадорихои берунмарзии ғайришартномавӣ иҷозат дода мешавад.

Дар ҳақиқат ҳам дар Дастур дар бораи батанзимдарории коллизии ду таъриф – рақобати бевичдонона ва ҳаракате, ки рақобати озодро маҳдуд менамояд, сухан меравад. Банди 17 Қонуни ҶР «Дар бораи ҳимояи рақобат» мафҳуми муайяни «маҳдуднамоии рақобат»-ро намода, аломатҳои умумии таърифи мазкурро номбар намудааст. Аз маъноӣ меъёр бармеояд, ки уҳдадорӣ аз маҳдуднамоии бевичдонона дар фарқият аз рақобати бевичдонона одатан бо сӯистиғода намудани субъект аз мавқеи бартаридоштааш алоқаманд мебошад. Охирон дар навбати худ, метавонад ба мавҷудияти маҳдуднамоии рақобат оварда расонад [16]. Дар адабиёти ҳуқуқӣ сӯистиғода намудан аз мавқеи бартаридошта дар бозор ҳамчун истиғодаи муносиби ҳуқуқҳои субъективии молумулқӣ фаҳмида мешавад, ки барои таҳмили шартҳои беадолатона ба дигар иштирокчиёни муносибатҳои бозаргонӣ истиғода мешавад [17].

Маҳдуднамоии рақобатро бояд ҳамчун ҳолати хусусии зухуроти муносибатҳои рақобати бевичдонона баррасӣ намуд, зеро сӯистиғода аз мавқеи бартаридошта ба фаъолияти озоди иқтисодии дигар субъектони хоҷагидор зиён мерасонад, ки дар навбати худ ба рақобати солим, яъне ҳолати муқаррарии бозор ба таври манфӣ таъсир мерасонад. Аз ин ҷо бармеояд, ки агар маҳдуднамоии рақобат бо маъноӣ умумӣ ба пешгирии фаъолияти монополӣ равона карда шудааст ва бо табиати худ бо рақобати бевичдонона мувофиқ намебошад, пас аломатҳои маҳдуднамоии рақобат, ки дар қонун зикр шудааст, яъне амал бо моҳияти худ дар партави амалинамоии муносибатҳои озоди бозаргонӣ нораво мебошад, бояд ба рақобати бевичдонона муносиб дониста шавад. Дар робита бо ин, мо ҳамаҷониба нуктаи назари Н.Н. Вознесенскиро дар он хусус дастгирӣ менамоем, ки фарқият байни мафҳумҳои мазкур на дар қонун ва на дар таҷриба, оварда нашудааст [18]. Чи тавре маълум аст, батанзимдарории коллизии ҳам ба рақобати бевичдонона ва амалӣ маҳдуднамоии рақобат татбиқ карда мешавад [19]. Мувофиқи таҷрибаи судии олмонӣ, амали маҳдуднамоии рақобат ҳангоми ҳолатҳои муайян инчунин ба мисли шакли рақобати бевичдонона баррасӣ карда мешавад [20].

Ҳамин тавр, аз таҳлил ва омӯзиши дар боло гузаронидашуда метавонем яқинан хусуси-

ятҳои рақобати бевичдононаро манзур намоем:

1. Хусусияти якуми батанзимдарории коллизии муносири рақобати бевичдонона дар қонунгузории граждании нави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ пешбинӣ намудани татбиқи мухторияти ирода дар варианти дахлдор мебошад. Батанзимдарории коллизии ҳуқуқии уҳдадорихо аз рақобати бевичдонона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои хоси худро доранд. Н.Г. Вилкова нуктаи назари батанзимдарории ҳуқуқии рақобати бевичдононаро ба се гурӯҳ ҷудо мекунад: I – кишварҳое, ки дар он батанзимдарории уҳдадорихо аз рақобати бевичдонона дар асоси муқаррароти умумии ҳуқуқи гражданин дар бораи ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкунии ғайришартномавӣ иҷро карда мешавад; II – кишварҳое, ки дар он ҷо қонунгузорӣ дар бораи рақобати бевичдонона дорад; III – кишварҳое, ки дар он батанзимдарории рақобати бевичдонона ҳам дар асоси меъёрҳои умумии қонунгузории гражданин ва ҳам меъёрҳои махсуси танзимнамоӣ иҷро карда мешавад [21]. Дар робита ба ин, қайд менамоем, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи таснифоти додашуда ба гурӯҳи сеюми кишварҳо шомил мешавад. Ҳуқуқи ватанӣ масъалаҳои рақобати бевичдононаро ҳам дар асоси қонуни алоҳида (Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳимояи рақобат” ва ҳам дар асоси меъёрҳои қонунгузории гражданин (моддаи 1228 Кодекси граждании ҚТ) ба танзим медиарорад.

Ба дастури муносибатҳои ҳуқуқи коллизии аз рақобати бевичдонона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо як моддаи (мод. 1228 Кодекси Граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон) бахшида шудааст, ки пайвандии коллизии пешбинӣ намудааст, ва моҳияти он дар ҳолати зерин дида мешавад: ба чунин уҳдадорихое, ки дар натиҷаи рақобати бевичдонона ба миён меоянд, ҳуқуқи кишваре татбиқ карда мешавад, ки ба бозори он ҳамин гуна рақобат дахл намудааст, агар аз санадҳои қонунгузорӣ ё моҳияти уҳдадорӣ тартиби дигаре барнаояд.

Моддаи мазкурро ҳаматарфа баррасӣ намуда, дар мадди аввал зарур мебошад, ки ба ибораи «ба бозори он ҳамин гуна рақобат дахл намудааст» диққат диҳем. Дар ин ҷо қонунгузор пешбинӣ накардааст, ки сухан дар бораи ҳуқуқи қадом давлат меравад. Вазъ бо муайянкунии ҳуқуқи татбиқшаванда бо он ҳолат мушкил мегардад, ки дар муносибати ҳуқуқӣ

аз рақобати бевичдонона қонунгузор аз татбиқи пайванди анъанавии коллизии «*lex loci delicti commissi*» даст кашидааст.

Аз гуфтаҳои боло хулосабарорӣ менамоем, ки барои ошкор кардани ҳуқуқи татбиқшаванда оид ба уҳдадорӣ аз рақобати бевичдонона бо элементи хориҷӣ мураккабгардонидашуда аҳамияте надорад, ки дар кадом кишвар амал содир шуда буд, ки моҳияти рақобати бевичдононаро ташкил медиҳад ва бояд ба ҷо диққат дода шавад, ки дар он ҷо бевосита оқибатҳои манфии амали рақобати бевичдонона ба миён омадааст, ба назар гирифта шавад. Ҳамин тавр, ҳуқуқи ҳамон давлат татбиқ карда мешавад, ки дар бозори он оқибатҳои зарарвар ба миён омадааст.

2. Хусусияти дигари тавсияи коллизии уҳдадорӣ ба баррасишаванда дар ҳуқуқи ватанӣ он ҳолат мебошад, ки ҳаҷми пайвандҳои коллизии танҳо бо уҳдадорӣ аз рақобати бевичдонона маҳдуд карда мешаванд. Пешниҳод карда мешавад, ки дар оянда ба қадри имкон дар тақмили ҳуқуқи қонунгузори батанзимдароваранда намудҳои гуногуни зухуроти рақобати бевичдонона ба назар гирифта шаванд ва ба таври муҳим ҳаҷми меъёрҳои коллизии, ки ба онҳо формулаи гуногуни мустақамнамой таъсир мерасонад, кам карда шавад.

3. Хусусияти дигари тавсияи ҳуқуқи коллизии уҳдадорӣ, ки аз рақобати бевичдонона ба миён меоянд дар қонунгузори ватанӣ дар он зоҳир мегардад, ки қоидаи татбиқ карда мешавад «агар аз санадҳои қонунгузорӣ ё моҳияти уҳдадорӣ тартиби дигаре барнаояд». Моҳиятан, ба ғайр аз пайвандии коллизии асосӣ боз ҳуқуқи кишваре татбиқ карда мешавад, ки дар он ҷо ҷунин рақобат ба миён омадааст, инчунин қонунгузор имконияти интиҳоби дигар низоми ҳуқуқи пешбинӣ намудааст, агар ҷунин аз қонун ё моҳияти уҳдадорӣ барнаояд. Вале дар марҳилаи мазкур рушд ҳамчунин қонунгузор доир ба моҳияти кадом уҳдадорӣ сухан меравад, ҷавоб на медиҳад. Дар робита бо ин, пешниҳод менамоем, ки инъикоси қонунгузори ин ё он меъёрҳо, нақши ҳалқунанда мебошад ва бояд зухуроти нави рушди ҳам ҳуди муносибатҳои ҳуқуқӣ ва ҳам қонунгузори ҳаволақунанда ба назар гирифта шаванд. Дар масъалаи мазкур инчунин нақши тафсири дурусти меъёри қонунгузорӣ аён мебошад, зеро ин уҳдадорӣ ба ҳуқуқтатбиққунанда на ҳамавақт метавонад ба таври ягона ҳамон як меъёрро тафсир

диҳанд, ки бешубҳа инчунин холигии қалон дар батанзимдарории ин ё он муносибат ҳисобида мешавад. Аз ин лиҳоз, хуб мешуд, ки ҷунин тавсияҳо аз қонунгузорӣ хориҷ карда шаванд.

М.З. Раҳимов қайд менамояд, ки рақобати бевичдонона ва бозори мутамаддин моҳиятан он аст, ки бо қувваи он давлат бояд дорои ваколатҳои қофӣ барои нигоҳ доштани рақобати бевичдонона дошта бошад. Бояд қайд намуд, ки сухан дар бораи манбаи қонунгузорӣ меравад. Дар баробари ин, фикр мекунем, ки ворид намудани тағйиротҳои дахлдор ба меъёрҳои Кодекси граждани, инчунин тафсири дурусти муқаррароти қонунгузорӣ имконият медиҳад, ки ҳамачониба ба талаботи муосир ҷавобгӯ бошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Султанова Т.И. Злоупотребления доминирующим положением на товарном рынке: правовые аспекты.– Душанбе: Издательство «Пайванд», 2006.– С.3.
2. Раҳимов М.З. Конкуренция как средство достижения конечных результатов предпринимательской деятельности // Избранные труды.– Душанбе: Бухоро, 2014.– №3.– С.418.
3. Тагайназаров Ш.Т. Гражданско - правовой статус личности в СССР и совершенствование гражданского законодательства // Укрепление социалистической законности и совершенствование законодательства. Сб. науч. трудов.– Душанбе, 1984.– С.64.
4. Вознесенский Н.Н. Обязательства вследствие недобросовестной конкуренции в международном частном праве: дисс. канд. юрид. наук.– М., 2008.– С.4.
5. Банковский А.В. Деликтные обязательства в международном частном праве: дисс. канд. юрид. наук.– М., 2003.
6. Конвенсия оид ба ҳимояи моликияти саноатӣ аз 20.03.1883 с. (таҳ. аз 02.10.1979) // (www.consultant.ru/document/com). [Санаи мурочиат 25.02.2019].
7. Конституция Федеративной России от 12 декабря 1993 [Маводи электронӣ] / constitution.ru [Санаи мурочиат 25.02.19]
8. Конституция Чумхурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 [Маводи электронӣ] / mmk.tj [Санаи мурочиат 25.02.19]
9. Чудинов О.Р. Понятие недобросовестной конкуренции в соответствии с гражданским правом Франции и Российской Федерации // Вестник Саратовской государственной академии права.– 2009.– №4(68).– С.66.

10. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (мод.15 ва мод.1079), мод.275 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мод.545 ва 546 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

11. Қонуни ҚТ «Дар бораи рақобат ва маҳдуднамоии ғабӯлияти монополияи дар бозори молӣ».

12. Вознесенский Н.Н. Обязательства вследствие недобросовестной конкуренции в международном частном праве: дисс. канд. юрид. наук.– М., 2008.– С.4.

13. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части третьей. / под ред. Т.Е. Абовой.– М.: Юрайт-Издат, 2004.– Т.3.– С.445.

14. Пирцхалава Х.Д. Правовое регулирование внедоговорных трансграничных обязательств (на примере Российской Федерации и Испании): дисс. канд. юрид. наук.– М., 2013.– С.100.

15. Регламент (ЕС) №864/2007 Европейского парламента и Совета от 11 июля 2007 г. «О праве, подлежащем применению к внедоговорным обязательствам» («Рим II») // (<http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/>

collision/vnedogovomoe.htm) [Санаи мурочиат 25.02.2019].

16. Султанова Т.И. Злоупотребления доминирующим положением на товарном рынке: правовые аспекты.– Душанбе: Издательство «Пайванд», 2006.– С.48.

17. Емельянов В.И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами.– М.: Лекс-Книга, 2002.– С.76.

18. Вознесенский Н.Н. Обязательства вследствие недобросовестной конкуренции в международном частном праве: дисс. канд.юрид.наук.– М., 2008.– С.46.

19. Международное частное право: Иностранное законодательство / предисл. А.Л. Маковского; сост. и научн. ред. А.Н. Жильцов, А.И. Муранов.– М.: «Статут», 2000.– С.513.

20. Зименкова О.Н. Правовое регулирование борьбы с недобросовестной конкуренцией в ЕЭС и в странах-членах сообщества: автореф. дисс. канд. юрид. наук.– М., 1984.– С.16.

21. Вилкова Н. Г. Регламентирование недобросовестной конкуренции в праве Франции // Хозяйство и право.– 1995.– №4(219).– С.107.

Аннотатсия

Проблемаи уҳдадорихо аз рақобати бевичдонона бо элементи хориҷӣ

Дар мақолаи мазкур проблемаи уҳдадорихо аз рақобати бевичдонона бо элементи хориҷӣ аз ҷиҳати илмӣ баррасӣ шуда, вобаста ба таҳлил ва омӯзиши гузаронидашудаи қонунгузорӣ тағйири иловаҳо манзур гардидааст.

Аннотация

Проблема обязательства из недобросовестной конкуренции с иностранным элементом

В данной статье с точки зрения науки рассмотрена проблема обязательства из недобросовестной конкуренции с иностранным элементом и в соответствии с проведенным анализом и изучением, предложены изменения и дополнения в законодательстве.

Annotation

The problem of liability from unfair competition with a foreign element

In this article, from the point of view of science, the problem of obligations from unfair competition with a foreign element is considered and, in accordance with the analysis and study, changes and additions to the legislation are proposed.

Манучеҳр Ҳамидзод,

муовини сардори шӯъбаи иттилооти ҳуқуқӣ ва мураттабсозии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

«ШОҲИДОНИ ЯХУВО» ВА ХАТАРҲОИ ОН БА ҚОМЕА

Калидвожаҳо: қонунгузорӣ; пешгирии экстремизм; хатарҳои «Шоҳидони Яхуво»; бадбинӣ ва иҷтимоӣ ва мазҳабӣ; бехатарии давлат; қонуният.

Ключевые слова: законодательство; предотвращение экстремизма; угрозы «Свидетелей Иеговы»; социальная и религиозная вражда; безопасность государства; законность.

Keywords: legislation; the prevention of extremism; threats from «Jehovah's Witnesses»; social and religious hatred; state security; legality.

Таҳаввулоту рӯйдодҳои солҳои охир пайваста моро хушдор месозанд, ки аз ҳар вақта дида бештар хушёр гашта, чихати ҳифзи дастовардҳои бузурги давлатдорӣ худ, ба монанди истиқлолияти давлатӣ, сулҳу субот, ваҳдату ризоияти миллий ва мустақкам нигоҳ доштани низоми ҳуқуқию тартиботи ҷамъиятии кишвар ҳамаҷониба омода бошем.

Бо вучуди дастовардҳои арзишманди замони мустақилият, ки ба осонӣ даст наодоанд, ба давлати мо омилҳои манфӣ, чун терроризму экстремизм ва аз ҳар ҷониб ғаёлашавии ҳаракату гурӯҳҳои хусусияти экстремистидошта таҳдид менамоянд.

Дар баробари дигар кишварҳои ҷаҳон терроризму экстремизм яке аз хатарҳои асосӣ ба амнияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ маҳсуб меёбад ва боиси хушнудист, ки барои муқовимат бар зидди чунин зуҳурот давлат тамоми тадбирҳои заруриро андешида, ғаёлона мубориза бурда истодааст.

«Илоҷӣ воқеа, пеш аз вукӯъ» гуфтаанд ва дуруст аст, ки пешгирӣ намудани омилҳои хатарафкан аз ҳар чихат манфиатбахш буда, оқибатҳои ногуворро то ҷое рафъ ва заминаҳои воқеиро барои аз байн бурдани чунин омилҳо ба вучуд меорад. Аз ин лиҳоз, равона кардани тавачҷуҳи маҳсус ба корҳои профилактикӣ ва пешгиринамоӣ тавассути омӯзишу таҳлили ғаёлолияти ҳамагуна ҳаракат, гурӯҳ ва ташкилот, ки хусусияти диниву мазҳабӣ доранд, мувофиқи мақсад аст. Чунки дар баробари хизбу ҳаракат ва

ташкилоту гурӯҳҳои аз тарафи суд ба феҳристи гурӯҳҳои террористӣ экстремистӣ шомилбуда, инчунин ҳастанд боз гурӯҳу ҳаракатҳои хусусияти экстремистидошта, ки бо вучуди муборизаи беамони давлат бар зидди ин омилҳои номатлуб, ғайриқонунӣ ва пинҳонӣ дар байни аҳоли кор бурда, мафкураи шаҳрвандонро бо ҳар роҳу усулҳо вайрон кардан мехоҳанд. Масалан, ба сифати яке аз чунин гурӯҳҳо Ташкилоти динии «Шоҳидони Яхуво»-ро метавон номбар намуд.

Мувофиқи маълумоти Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оинномаи ҷамоаи динии «Шоҳидони Яхуво» 15 январи соли 1997, №13 аз қайди давлатӣ гузаронида шуда буд. Аммо баъди ба қайди давлатӣ гирифтани мунтазам талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ»-ро вайрон менамуд.

Солҳои қаблӣ ташкилоти мазкур миқдори зиёди адабиёти дорой мазмуни динидоштаро ба ҷумҳурӣ ворид карда, онро дар хонаҳо, маҳаллаву кӯчаҳо ва роҳравҳо тақсим мекарданд. Роҳу равиши ҷалб кардани пайравони «Шоҳидони Яхуво»-ро метавон роҳу равиши фишори таҳмилий арзёбӣ кард, чунки онро бархилофи хости одамон таҳмил мекарданд.

Бинобар ин, дар асоси Амри Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо қарори ҳайати мушовараи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 октябри соли

2007, тахти №11/3 фаъолияти ташкилоти динии «Шоҳидони Яхуво» дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъ гардида, Оинномаи амалкунандаи он бекор карда шудааст.

Дар пайи ин, намояндагони ташкилоти динии «Шоҳидони Яхуво» бо шикоятҳои гуногун ба мақомоти судии кишвар муроҷиат намуда, кӯшиши аз нав ба қайд гирифтани кардаанд. Хушбахтона, мақомоти судии ҷумҳурии қарори қабулнамудаи ҳайати мушовараи Вазорати фарҳангро дастгирӣ намуда, қатъ гардидани фаъолияти ин ҷамоара дар кишвар қонунӣ ҳисобиданд. Муроғиаҳои судӣ дар хусуси манъ кардани фаъолияти «Шоҳидони Яхуво» тибқи талаботи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардида, санадҳои судӣ доир ба ин масъала эътибори ҳуқуқӣ пайдо кардаанд. Аммо бо вучуди ин, пайравони ташкилоти мазкур фаъолияти худро пинҳонӣ идома дода, адабиёти динӣ, мазҳабӣ ва дигар ашъу маводҳои таъиноти мазҳабидоштаи худро дар хонаҳои мардум, ҷойҳои ҷамъиятӣ, маҳаллу кӯча ва роҳравҳо паҳн карда, бархилофи талаботи моддаҳои 17 ва 22 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» [1] амал намуда, ғайриқонунӣ таблиғоту ташвиқоти динӣ мебаранд. Ин рафтори ғайриқонунии пайравони «Шоҳидони Яхуво» дар байни сокинон норозигиро ба вучуд овард, ки дар натиҷа бисёре аз шаҳрвандони ҷумҳурии нисбати пайравони ин равия бо шикоят ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои дахлдор оид ба қорҳои дин муроҷиат кардаанд.

Инчунин, намояндагони ҷамъияти мазкур тавассути воситаҳои ахбори оммаи ғайридавлатӣ (бахусус Радиои Озодӣ) ва сомонаҳои интернетӣ баромадҳо намуда, оид ба кӯшишу талошҳои онҳо дар бораи қонунӣ гардонидани фаъолиятҳои онҳо даъвоҳои пешниҳод кардаанд.

Тибқи маълумоти манбаъҳои иттилоотӣ асосгузори ин ташкилот шаҳрванди амрикоӣ Чарлз Тейз Рассел соли 1870 созмонро бунёд гузоштааст. Ин ташкилоти динӣ моҳиятан яҳудӣ буда, ахлоқи сайхунизм (сионизм)-и ҷаҳониро, ки ҳокимияти ҷаҳонро ба даст гирифтани мехоҳанд, пайравӣ мекунад. Дар ҷаҳон давлатҳои дунё фаъолияти ин ташкилот қатъиян манъ карда шудааст [2].

Маҳз дар натиҷаи ташвиқоти ғайриқонунии аъзо ва пайравони ин

ташкилоти динӣ шумораи аъзои ин равия айна замон дар миқёси ҷумҳурии беш аз 1000 нафарро аз ҳисоби мардуми маҳаллӣ, ки дар миёнашон ҷавонон хеле зиёданд, ташкил медиҳад. Дар ҳоле, ки соли 2000-ум аъзои ин равия аз 50–60 нафар зиёд набуд. Саволе ба миён меояд, ки онҳо чӣ гуна сафи худро ин қадар зиёд намудаанд? Илова бар ин, набояд сарфи назар кард ҳолатеро, ки агар шумораи пайравони ин ташкилот дар 5–10 соли оянда, марзи ҷаҳон ҳазор нафарро убур кунанд, ба вучуд омадани ихтилофҳои мазҳабӣ дар ҷомеа аз эҳтимол дур нест.

Хусусияти экстремистӣ доштани ташкилоти динии «Шоҳидони Яхуво» дар он ифода меёбад, ки аъзои ҷамъияти мазкур вобаста ба эътиқодашон аз таъйин истифода бурда, пайравони дигар дин, хусусан Исломо таҳқир мекунанд. Ин омил низ боиси норозигии бештари мардум гашта, эҳтимоли ба вучуд омадани ҳар гуна нофаҳмиҳову низоъ дар байни пайравони дини Исломо ва ин равия шуда метавонад [2]. **Дар ҳоле, ки мувофиқи қисми дуюми моддаи 30 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таблиғот ва ташвиқоте, ки бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ва забони бармеангезанд, манъ аст** [3].

Ҳамчунин, пайравони ин ташкилоти динӣ барои соҳиб шудан ба «ҷаҳети абадӣ» дар байни намояндагони худ ба шахсият ва ғояи инқор кардани муқаддасоти ӯ, аз он ҷумла оила, Ватан, ҳамватан ва рафиқро тарғиб мекунанд, ки сабаби ихтилофҳои оилавӣ дар байни сокинони ҷумҳурии гардида метавонанд [2].

Мувофиқи ҳулосаҳои мутахассисони Вазорати фарҳанги кишвар ва Институти фалсафаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.05 соли 2007, 06.08 соли 2007 ва 27.01 соли 2008 бармеоянд, ки фаъолияти ҷамъияти динии «Шоҳидони Яхуво» боиси барангехтани ихтилофҳои динӣ-мазҳабӣ гашта, ҳамчун пайрави дигар дину мазҳабҳои хусусияти хатарноки тоталитаридошта, баҳогузори мешавад. Тамоми адабиёт, брошюра, маводҳои аудиоӣ, видеоӣ ва дигар маводҳои паҳнкардаи «Шоҳидони Яхуво» фанатизм ва экстремизмро тарғиб карда, ба мафкураи ҷавонон таъсири манфӣ мерасонанд.

Ҳатари дигари ташкилоти динии номбурда дар он аст, ки пайравони он **талаботи моддаи 43 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат,**

тахкими истиқлолият, амният ва иқтисоди муҳофизатии онро вазифаи муқаддаси шахрванд эълон кардааст [3], эътироф намекунад. Аъзои «Шоҳидони Яхуво» барқасдона аз хизмати ҳарбӣ саркашӣ менамоянд, ки ин рафтори онҳо ба манфиати Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон зарари ҷиддӣ мерасонад.

Мисоли равшани гуфтаҳои боло, парвандаи ҷиноятӣ нисбати сарбози қаторӣ И.Д. бо моддаи 376 қисми 1 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон шуда метавонад. Тибқи маълумотҳои дарёфтӣ маълум гардид, ки хизматчиҳои ҳарбӣ, сарбози қаторӣ И.Д. ҳангоми адои хизмат дар байни ҳайати шахсӣ бо либосҳои шахрвандӣ гашту гузор намуда, бинобар мақсади хизмат карданро надоштани аз пӯшидани сару либоси ҳарбӣ қасдона саркашӣ менамуд. Ӯ бо тамоми роҳи усул хоҳиши аз хизмати ҳарбӣ озод шудан ва ё хизмати алтернативӣ карданро доштааст. Ҳатто савганди ҳарбиро қабул накардааст. Сабаби аз хизмати Ватан қасдан саркашӣ кардани дар узви ташкилоти динии «Шоҳидони Яхуво» будани шарҳ дода, қайд намудааст, ки тибқи эътиқодашон барои ӯ хизмат кардан гуноҳ аст. И.Д. бархилофи талаботи Оинномаи хизмати дохилии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал карда, дар фаъолияти хизматӣ талаботи қонунҳо ва Оинномаҳои ҳарбиро умуман ба роҳбарӣ намегирифтааст. Дар натиҷа, нисбати И.Д. парвандаи ҷиноятӣ оғоз гардид ва баъдан бо ҳукми суд номбурда гунаҳгор доништа шуда, нисбатан ҷазои ҷиноятӣ татбиқ карда шуд [4].

Тибқи моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)» [5] андешидани чораҳои пешакӣ барои пешгирии фаъолияти экстремистӣ, аз ҷумла ошкоркунӣ ва бартараф намудани шарту сабабҳои, ки барои амалӣ гаштани фаъолияти экстремистӣ мусоидат мекунанд, инчунин ошкоркунӣ, огоҳкунӣ ва пешгирии фаъолияти экстремистии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ яке аз самтҳои асосии мубориза бар зидди экстремизм ба шумор мераванд.

Бо ин асосҳо, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ташкилоти динии «Шоҳидони Яхуво» хусусиятҳои экстремистӣ дошта, ба амнияти давлат ва ҷомеаи Тоҷикистон хатарнок маҳсуб меёбад. Чунки бо вучуди манъ кардани фаъолияти ин ташкилот, намояндагони он

ғайриқонунӣ дар байни аҳолии таблиғоту ташвиқоти мазҳабӣ бурда, сафи аъзои худро аз ҳисоби ҷавонон ва сокинони маҳаллӣ зиёд карда, миёни аҳолии кишвар ихтилофу иғво бармеангезанд ва бо ин роҳ мақсадҳои нопоки худро амалӣ кардан мехоҳанд.

Мувофиқи сархати якуми моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)» **экстремизм** – ин изҳори фаъолияти ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба даъвати нооромӣ, дигаркунии сохти конститусионӣ дар давлат, ғасби ҳокимият ва тасарруфи салоҳияти он, **ангезонидани наҷодпарастӣ, миллатгароӣ, бадбинии иҷтимоӣ, мазҳабӣ** мебошад [5].

Мутобиқи бандҳои «е, ж, и»-и, сархати дуҷуми моддаи 3 Қонуни мазкур [5] ангезонидани муноқишаҳои наҷодӣ, миллӣ ё динӣ, инчунин муноқишаҳои иҷтимоӣ, ки ба зӯрварӣ ё даъват ба зӯрварӣ алоқаманд аст; паст задани шаъни миллӣ; ташвиқоти ягона будан, бартарӣ доштан ё номуқаммалии шахрвандон бо хусусиятҳои муносибати онҳо ба дин, тамоюли иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ ва ё забонии онҳо аз амалҳои экстремистӣ маҳсуб меёбад.

Тибқи сархати чоруми моддаи 3 Қонуни мазкур [5] маводҳои экстремистӣ – ин интишори иттилоот ё ҳуҷҷатҳои, ки барои амалӣ гаштани фаъолияти экстремистӣ даъват карда мешаванд ё ногузирии ин фаъолиятро асоснок менамоянд, нашриҳо, ки ногузирии бартарии миллӣ ё наҷодиро талқин менамоянд ё таҷрибаи ҷиноятҳои ҳарбӣ ва дигар ҷиноятҳоро, ки ба несту нобудкунии пурра ё қисмии ягон намуд гурӯҳи этникӣ, иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ ё динӣ равона карда шудааст, асоснок мегардонад.

Чи тавре дар боло зикр намудем, тибқи ҳулосаи олимони фалсафа дар адабиёт ва маводҳои таблиғотӣ (видео ва аудиоӣ), инчунин дар фаъолияти «Шоҳидони Яхуво» хусусиятҳои экстремистӣ мушоҳида мегарданд. Аз ин лиҳоз, барои ба феҳристи гурӯҳҳои хусусияти экстремистидошта шомил намудани ташкилоти динии «Шоҳидони Яхуво» асосҳои кофӣ ва қонунӣ мавҷуд мебошанд.

Зимнан ёдовар шудан бамаврид аст, ки фаъолияти ин ташкилот дар бисёре аз давлатҳо манъ карда шуда, инчунин ба феҳристи созмонҳои экстремистӣ шомил гардидааст. Бахусус, дар Федератсияи Россия фаъолияти Ташкилоти динии «Шоҳидони

Яхуво» қатъиян манъ буда, 20 апрели соли 2017 аз ҷониби Суди Олии Федератсияи Россия ҳамчун созмони экстремистӣ эътироф карда шудааст [2].

Мувофиқи талаботи қисмҳои якум ва дууми моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ ва дигар ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки мақсад ва амалҳои барои амалигардонии фаъолияти экстремистӣ равона карда шудааст, манъ карда мешавад [5].

Дар ҳолатҳои дар қисми панҷуми моддаи 11 Қонуни мазкур пешбинишуда, ё дар ҳолатҳои аз ҷониби иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ ё дигар ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва ё воҳидҳои дигари таркибии минтақавии онҳо амалӣ гардонидани фаъолияти экстремистӣ, ки сабабгори поймол гаштани ҳукуку озодии инсон ва шахрванд, расонидани зиён ба шахсият, саломати инсон, муҳити зист, тарбиботи ҷамъиятӣ, бехатарии давлатӣ, моликият, манфиатҳои қонунии иқтисодии шахсон ҳукуқӣ ё воқеӣ ва ё ҳангоми расонидани зиён ба давлат ва ҷамъият чунин ташкилотҳои динӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ё дигар ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ барҳам дода шуда, фаъолияти чунин иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилотҳои динӣ, ки шахси ҳукуқӣ ҳисоб намеёбанд, бо қарори суд дар асоси пешниҳоди Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, прокурорҳои ба ӯ тобеъ ё субъектони дигари бар зидди экстремизм муборизабаранда манъ карда мешавад.

Бинобар ин, бо мақсади пурзӯр намудани мубориза бар зидди экстремизм ва пешгирии ихтилофҳои диниву мазҳабӣ, инчунин аз ғояву ақидаҳои ифротӣ тоза нигоҳ доштани мафкураи аҳоли, баҳусус ҷавонони кишвар зарурат ба миён омадааст, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии

Тоҷикистон ташкилоти динии «Шоҳидони Яхуво» ба феҳристи гурӯҳҳои экстремистӣ шомил ва ҳамчун ташкилоти экстремистӣ эътироф карда шавад.

Зимнан пурра бастанӣ тамоми сомонҳои интернетӣ, ки бевосита ба ташкилоти мазкур тааллуқдоранд ё фаъолияти онро тарғиб менамоянд, мувофиқи мақсад доништа мешавад.

Тадбири мазкур дар самти тақвиятбахшии мубориза бо экстремизм, пешгирии намудани таъбири динӣ, ихтилофу низоъ, паҳншавии ақидаҳои ифротӣ дар байни аҳоли, инчунин паҳн кардани хавфҳои хусусияти экстремистидошта заминаҳои амалиро ба вуҷуд меорад.

Муҳимтар аз ҳама, набояд фаромӯш кард, ки амнияти давлату ҷомеа кафили зиндагии осуда буда, волотар аз манфиатҳои ҳама гуна гурӯҳҳои алоҳида мебошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» [Манбаи электронӣ] http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=197 (санаи мурочиат: 07.08.2019 сол).
2. Сомонаи интернетии «Википедия» [Манбаи электронӣ] https://ru.wikipedia.org/wiki/Свидетели_Иеговы (санаи мурочиат: 08.08.2019 сол).
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994.– Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016.
4. Сомонаи интернетии «Радиои Озодӣ» [Манбаи электронӣ] <https://www.ozodi.org/a/28803636.html> (санаи мурочиат: 08.08.2019 сол).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарӣ)» [Манбаи электронӣ] http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=112 (санаи мурочиат: 08.08.2019 сол).

Аннотатсия

«Шоҳидони Яхуво» ва хатарҳои он ба ҷомеа

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои Ташкилоти динии «Шоҳидони Яхуво» ва хатарҳои он ба ҷомеаи Тоҷикистон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтаанд. Баҳусус, доир ба амалҳои ғайриқонунӣ ва хатарҳои ҷиддии ташкилоти мазкур ба идеология, бехатарӣ, Артиши миллӣ ва таъмини зиндагии ошоштаи мардум сухан меравад. Бо дарназардошти хатарҳои «Шоҳидони Яхуво» муаллиф зарурати тақвияти қонунҳои мубориза бар зидди ташкилоти мазкур ва пешгирии намудани фаъолияти ғайриқонунии пайравони онро мувофиқи мақсад ҳисобида, тибқи қонун ба феҳристи ташкилотҳои хусусияти экстремистӣ шомил кардани ташкилоти мазкурро асоснок намудааст.

Аннотация

«Свидетели Иеговы» и ее угрозы обществу

В данной статье анализируются особенности религиозной организации «Свидетели Иеговы» и её угрозы для таджикского общества. В особенности, речь идет о незаконной деятельности и серьезных угрозах данного формирования по отношению к идеологии, безопасности, национальной обороне и обеспечению мирной жизни населения. Принимая во внимание эти угрозы, автор обосновывает необходимость активизации усилий по борьбе с данным обществом и предотвращению ее незаконной деятельности, в частности включение этого формирования, в список организаций, занимающихся экстремистской деятельностью, в соответствии с действующим национальным законодательством.

Annotation

«Jehovah's Witnesses» and its threats to society

This article analyzes the features of the religious organization «Jehovah's Witnesses» and its threats to Tajik society. In particular, we are talking about illegal activities and serious threats of this formation in relation to ideology, security, national defense and ensuring the peaceful life of the population. Given these threats, the author substantiates the need to intensify efforts to combat this society and prevent its illegal activities, in particular the inclusion of this formation in the list of organizations engaged in extremist activities, in accordance with applicable national legislation.

**ҚАРОРИ
ПЛЕНУМИ СУДИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
№ 1**

аз 24 июли соли 2019

шаҳри Душанбе

**Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қарори Пленуми Суди Олии
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 2002, №6
«Дар бораи таҷрибаи судии баррасии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои ноболиғон
бо тағйиротҳое, ки бо қарорҳои Пленум аз 22 декабри соли 2006 №10,
аз 23 июни соли 2010 №14 ва аз 23 ноябри соли 2012 №33
ворид карда шудаанд**

Бо мақсади таъмини таҷрибаи яхелаи судӣ ва мутобиқгардонии қарори Пленуми Суди Оли ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар асоси моддаи 25 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,—

қ а р о р к а р д :

Ба қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 2002, №6 «Дар бораи таҷрибаи судии баррасии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои ноболиғон (бо тағйиротҳое, ки бо қарорҳои Пленум аз 22 декабри соли 2006 №10, аз 23 июни соли 2010 №14 ва аз 23 ноябри соли 2012 №33 воридгардида) тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шаванд:

1. Дар банди 1:

– зербанди 1 калимаҳои «парвандаҳо оиди» ва «Истеҳсолоти» мутаносибан ба калимаҳои «парвандаҳо оид ба» ва «Пешбурди» иваз карда шаванд;

– зербанди 2 аломат ва калимаи «(Сарқонуни)» хорич карда шаванд;

2. Дар банди 2:

– зербанди 1 калимаҳои «фақат дар ҳолатҳои мустасноӣ» ба калимаҳои «танҳо дар ҳолатҳои истисно ҳангоми содир намудани ҷинояти вазнин ва махсусан вазнин» иваз карда шаванд;

– зербанди 3 калимаҳои «ба назорати падару модар, васиҳо, муррабиён, нисбати тарбиятгирандагони муассисаҳои пӯшидаи махсус бошад, ба назорати маъмурияти ин муассисаҳо додани ўро татбиқ намояд» ба

калимаҳои «таҳти парастории падару модар, парасторон, васиён ё дигар шахсони сазовори эътимод, инчунин намояндагони муассисаҳои махсуси кӯдакон супорад» иваз карда шаванд.

3. Дар банди 3:

– зербанди 1 калимаҳои «аз мавриди айб эълон кардан, дар ҳолатҳои ба сифати гумонбаршуда дастгир кардани шахс ё нисбати ӯ татбиқ кардани чораи пешгирӣ дар намуди ҳабс кардан бошад - аз лаҳзаи ба ӯ эълон кардани протоколи дастгиркунӣ ё қарори татбиқ намудани чораи пешгирӣ, лекин на дертар аз 24 соат аз лаҳзаи дастгиркунӣ» ба калимаҳои «аз лаҳзаи дар ҳаққи шахс баровардани қарори оғози парвандаи ҷиноятӣ, дар ҳолати ба сифати гумонбаршуда дастгир кардани шахс бошад аз лаҳзаи воқеан дастгир гардидани гумонбаршуда» иваз карда шаванд;

– зербанди 2 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

«Бояд дар назар дошт, ки ҳуқуқи ҳимоя, мувофиқи моддаи 22 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад. Ба сифати ҳимоятгар адвокатҳо роҳ дода мешаванд. Бо таъиноти суд, қарори судья, прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда ҳешовандони наздик ва намояндагони қонунии ноболиғ ба сифати ҳимоятгар ба пешбурди парванда роҳ дода мешаванд.»;

– зербанди 3 калимаҳои мурофиавӣ-ҷиноятӣ ба калимаҳои «мурофиавии ҷиноятӣ» иваз карда шаванд.

4. Банди 4 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

«4. Ҳангоми баррасии парванда судҳо бояд ба инобат гиранд, ки мутобиқи моддаи 426 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон парванда нисбат ба ноболиғе, ки дар содир намудани ҷиноят

якҷоя бо калонсолон иштирок кардааст, дар марҳилаи тафтиши пешакӣ ба тафтиши алоҳида ҷудо карда мешавад. Агар ба тафтиши алоҳида ҷудо кардани парванда нисбати ноболиғ барои таҳқиқи ҳамаҷониба ва ҳолисонаи ҳолатҳои парванда монеаи ҷиддӣ ба вучуд оварда тавонад, нисбат ба айбдоршавандаи ноболиғе, ки аз рӯи як парванда бо калонсолон ба ҷавобгарӣ кашида шудааст, бояд қоидаҳои боби 44-и Кодекси номбурда татбиқ карда шаванд.

Бо қарори муфаттиш аз лаҳзаи пурсиши аввалини гумонбаршуда ва айбдоршавандаи ноболиғ намояндагони қонунии ӯ роҳ дода мешавад ва ба ӯ ҳуқуқҳои дар қисми 2 моддаи 431 КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида фаҳмонда мешавад.

Ҳамзамон ҳангоми пурсиши гумонбаршуда, айбдоршавандае, ки ба синни шонздаҳсолагӣ нарасидааст, ҳамчунин ба ин синну сол расидаасту ноқисулақл доништа шудааст, иштироки омӯзгор ва равоншинос ҳатмӣ мебошад. Ба омӯзгор ва равоншинос ҳуқуқҳои пеш аз пурсиши ноболиғ фаҳмонида мешавад.»

5. Дар банди 5:

– зербанди 1 дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«Дар асоси моддаи 433 КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон намояндагони қонунии судшавандаи ноболиғ бояд ба маҷлиси суд даъват карда шаванд. Онҳо ҳуқуқ доранд дар таҳқиқи далелҳо иштирок намоянд, нишондод диҳанд, далелҳо пешниҳод кунанд, дархостҳо ва раддияҳо баён намоянд, доир ба амалҳо ва қарорҳои суд шикоят кунанд, дар маҷлиси суде, ки парвандаро бо тартиби кассатсионӣ баррасӣ мекунад, иштирок намоянд ва шикоятҳои худро шарҳ диҳанд. Ҳуқуқи мазкур бояд ба онҳо дар қисми тайёрии муурофияи судӣ фаҳмонда шавад. Намояндагони қонунӣ дар толори маҷлиси суд дар давоми тамоми муурофияи суд бояд ҳозир бошанд.»

– зербанди 2 калимаҳои «Дар баробари ин ба судҳо лозим аст,» ба калимаҳои «Судҳо бояд» иваз карда шаванд.

– зербанди 3 калимаҳои «шахсе» ва «шудааст» мутаносибан ба калимаҳои «шахсоне» ва «шудаанд» иваз карда шаванд;

– зербанди 4 дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«Намояндаи қонунӣ метавонад бо таъиноти (қарори) асосноки суд, судя агар асос мавҷуд бошад, ки амалҳои ӯ ба

манфиатҳои судшавандаи ноболиғ зарар мерасонанд ё барои баррасии ҳолисонаи парванда монеа ба вучуд меоранд, аз ширкат дар муурофияи суд дур карда шавад. Дар ин ҳолат ба муурофияи суд намояндаи дигари қонунии судшавандаи ноболиғ роҳ дода мешавад. Ҳозир нашудани намояндаи қонунии судшавандаи ноболиғ ба шарте, ки суд иштироки ӯро ҳатмӣ нашуморад, боиси боздоштани баррасии парванда намегардад.»

6. Дар банди 7 зербанди 1 ҷумлаи 1 дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«Мутобиқи талаботи моддаи 425 КМҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардани синну соли ноболиғ ба ҳолатҳои дохил мешавад, ки ҳангоми гузаронидани тафтиши пешакӣ ва муурофияи судӣ аз рӯи парвандаҳои ҷиноятӣ нисбат ба ноболиғон бояд муқаррар карда шавад.»

7. Дар банди 14 зербанди 1 дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«Судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки моддаи 87 қисми 1 ҚЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои ҷазои ба ноболиғон таъиншавандаро пешбинӣ кардааст, ки ин рӯйхат истисноӣ мебошад. Бинобар ин барои ҷиноятҳои дар синни ноболиғӣ содирнамуда ҷазо бояд дар доира ва муҳлатҳои муқаррарнамудаи моддаи 87 ҚЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин карда шавад.»

8. Дар банди 17:

– зербанди 1 калимаҳои «масалан, огоҳ кардан ва ба назорати падару модар додан, ба зимма гузоштани уҳдадорӣ барқарор кардани зарари расонидашуда ва ғайра» ба калимаҳои «масалан, огоҳ кардан ва ба назорати падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда ё мақоми давлатӣ оид ба қор бо ноболиғон супурдан, ба зимма гузоштани уҳдадорӣ барқарор кардани зарари расонидашуда, маҳдуд кардани фароғат ва муқаррар намудани талаботи махсус ба рафтор» иваз карда шаванд;

– зербанди 3 калимаҳои «дар намуди супоридан ба назорати волидайн ё шахси онҳоро ивазкунанда (хешу табор, васиҳо) ё ба комиссияи оид ба қор бо ноболиғон» ба калимаҳои «ба назорати падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда ё мақоми давлатӣ оид ба қор бо ноболиғон супурдан» иваз карда шаванд.

9. Дар банди 20 зербанди 1 аломат ва калимаҳои «, васӣ, парасторҳо, инчунин муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ё дигар ба ҳамин

монанд муассисаҳоро» ба калимаҳои «ё шахсони онҳоро ивазкунанда ё мақоми давлатӣ оид ба кор бо ноболиғонро» иваз карда шаванд;

10. Дар банди 21 зербанди 2 ҷумлаи дуюм дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«Дар сурате, ки агар ноблиғи аз ҷордаҳсола то ҳаждаҳсола барои ҷуброни зарар молу мулк ё манбаи дигари даромад надошта бошад, зарар бояд пурра ё дар қисмати нокифояи он аз ҳисоби падару модар, (фарзандхондагон)-и ӯ ё парасторон, агар исбот карда натавонанд, ки зарар бо гуноҳи

онҳо расонида шудааст, ҷуброн карда мешавад.»

11. Дар банди 22 зербанди 1 калимаҳои «комиссияи оид ба кор бо ноболиғон» ба калимаҳои «мақоми давлатӣ оид ба кор бо ноболиғон» иваз карда шаванд.

**Раиси Суди Олии
Ҷумҳурии Тоҷикистон Ш. Шоҳиён**

**Котиби Пленум,
Судяи Суди Олии
Ҷумҳурии Тоҷикистон С.А. Ҳакимзода**

**НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ СОҲТОРИ ДАВЛАТӢ,
МАҚОМОТИ СУДӢ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚ**

Дар қонунгузори соҳаи соҳтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ дар давоми моҳҳои июн-июли соли 2019 як қатор қонунҳои нав ва тағйиру иловаҳо ба қонунҳо қабул карда шуданд, ба монанди:

1. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2019 №1607;

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳолати ҷангӣ» аз 20 июни соли 2019 №1608;

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани илова ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2019 №1609;

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2019 №1610;

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйирот ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2019 №1611;

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйирот ба Кодекси муурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2019 №1612;

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйироту илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истеҳсолоти иҷро» аз 20 июни соли 2019 №1613;

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 20 июни соли 2019 №1614;

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нотариати давлатӣ» аз 20 июни соли 2019 №1615;

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи разведкаи ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2019 №1616;

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо» аз 20 июни соли 2019 №1617;

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 июли соли 2019 №1631;

13. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани илова ба Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 июли соли 2019 №1638;

14. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйироту илова ба Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 июли соли 2019 №1639;

15. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйироту илова ба Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи вакилон ба Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ» аз 19 июли соли 2019 №1640;

16. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 19 июли соли 2019 №1641;

17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсӣ» аз 19 июли соли 2019 №1642;

18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» аз 19 июли соли 2019 №1643.

Тағйиру иловаҳое, ки ба Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ворид карда шудаанд, ба моддаҳои 5, 53, 531 дахл доранд. Тибқи тағйиру иловаҳои мазкур дар сарҳати шашуми қисми 1 моддаи 5 калимаҳои «иҷроҷиёни суд» ба калимаҳои «иҷроҷиёни мақомоти иҷро» иваз карда шудаанд.

Ба моддаи 53 қисми 2 бо мазмуни зерин илова карда шудааст:

«Шаҳрвандон хангоми ба қор қабул шудан ба мақомоти прокуратура, ба ғайр аз ҳуҷҷатҳои пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин эълomiaҳо дар бораи даромад ва вазъи молумулкии худро пешниҳод менамоянд.»

Ҳамин гуна талабот нисбати довталабони мансабҳои прокурор ва қормандони прокурорӣ (ба истиснои ҳайати техникӣ ва хизматрасонӣ) дар моддаи иловакардашудаи 531 пешбинӣ карда шудааст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳолати ҷангӣ», ки аз 18 модда иборат мебошад, асосҳои ҳуқуқи ҳолати ҷангӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби қорӣ ва бекор қардани он, қораҳои таъмини ҳолати ҷангӣ, вазъи ҳуқуқи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқи дар давраи ҳолати ҷангӣ муқаррар менамояд.

Моддаи 1 «Мафҳумҳои асосӣ» ном дошта, дар он таърифи мафҳумҳои асосие, ки дар Қонуни мазкур истифода шудаанд – қатарии воқеӣ ба амнияти давлат, таҷовуз ба муқобили Ҷумҳурии Тоҷикистон, ғасб, ҳолати ҷангӣ, соати қормандантӣ дода шудаанд.

Тибқи сарҳати қоруми меъёри мазкур ҳолати ҷангӣ – низомии маҳсуси ҳуқуқи пешбиниқунандаи маҷмӯи қорабинҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, маъмурӣ, қарбӣ ва қорабинҳои дигар, ки аз қорниби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми ҳудуд ё воқиди маъмурию ҳудудии алоқиди эълон қарда мешавад, мебошад.

Дар моддаҳои дигари Қонуни мазкур маъсалаҳои вобаста ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳолати ҷангӣ, мақсади қорӣ намудани ҳолати ҷангӣ, қорӣ намудани ҳолати ҷангӣ, қорӣ ҳолати ҷангӣ ва таъмини он, қораҳои истифодашаванда дар ҳудуде, ки дар он ҳолати ҷангӣ қорӣ қарда шудааст, қораҳои дигари дар давраи амали ҳолати ҷангӣ истифодашаванда, қалби Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар қӯшунҳо ва воқидҳои қарбӣ барои таъмини қорӣ ҳолати ҷангӣ, салоҳияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи ҳолати ҷангӣ, салоҳияти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати қорӣ намудани ҳолати ҷангӣ, салоҳияти Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини қорӣ ҳолати

ҷангӣ, вақолатҳои мақомоти иҷроияи мақазии ҳоқимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳоқимияти давлатӣ ва мақомоти ҳудидорақунии шаҳрак ва деҳот дар давраи ҳолати ҷангӣ, фаъолияти судҳо ва мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуде, ки дар он ҳолати ҷангӣ қорӣ қарда шудааст, ҳуқуқ ва уҳдадорҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони қорӣ ва шаҳсони бешаҳрванд дар давраи амали қорӣ ҳолати ҷангӣ, уҳдадорҳои қорқонаҳо, муассисаҳо ва ташиқлотҳои дигар дар давраи ҳолати ҷангӣ, бекор қардани ҳолати ҷангӣ, қавобгарӣ барои қорӣ нақардани талаботи Қонуни мазкур, тартиби мақриди амал қарор додани Қонуни мазкур танзим қарда шудаанд.

Ба Қодекси қиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи нави 341¹ илова қарда шудааст, ки он қавобгарии қиноятиро барои вайрон қардани талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба пайвастании симқорт ба шабақии алоқии барқӣ ва ба соҳибияти қаси дигар додани он пешбинӣ менамояд.

Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қодекси ҳуқуқвайронқунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2019 №1610, ба қисми 3 моддаи 30, моддаҳои 542–544, 553, 556 ва 558 тағйиру иловаҳо ворид қарда шудаанд.

Дар қисми 3 моддаи 30, моддаҳои 542–544, 558 қалимаҳо иваз қарда шуда, дар оқирин қамқунин диспозитсияи қисми 2-и он тағйир дода шуда, қисми 3 илова қардааст, дар моддаи 553 бошад қалима илова қарда шудааст. Номи моддаи 556 тағйир дода шуда, дар шақли зайл баён қарда шудааст: **«Моддаи 556. Ба бучети давлатӣ нағзаронидани даромади (қондаи) бе қорӣ қонунгузорӣ бадастовардашуда».**

Бо Қонуни дигар аз 20 июни соли 2019 №1611, ба Қодекси мазкур моддаи нави 350¹ **«Қорӣ нақардани талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба пайвастании симқорт ба шабақии алоқии барқӣ»** илова қарда шуда, дар матни моддаи 530, ном ва матни моддаи 533 қалимаҳои «иҷроии суд» ба қалимаҳои «иҷроии мақомоти иҷро» иваз қарда шудаанд.

Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйирот ба Қодекси муқофияви қардани Ҷумҳурии

Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2019 №1612, дар сархати ҳаштуми моддаи 124, қисми 2 моддаи 133, қисми 1 моддаи 207, қисми 7 моддаи 400, матни моддаҳои 418 ва 419, сархатҳои шашум ва ҳафтуми моддаи 422, қисми 2 моддаи 423, қисми 3 моддаи 424, қисмҳои 1 ва 2 моддаи 425, матни моддаи 426, ном ва матни моддаҳои 427 ва 4271 Кодекси мазкур калимаҳои «ичрочиёни суд» ва «ичрочи суд» мувофиқан ба калимаҳои «ичрочиёни мақомоти ичро» ва «ичрочи мақомоти ичро» иваз карда шудаанд.

Тағйиру иловаҳое, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 июни соли 2019 №1613 ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истехсолоти ичро» карда шудаанд, асосан бо иваз шудани тобеияти идоравии кормандони мақомоти ичро алоқаманданд. Бинобар ин дар матни Қонун калимаҳои «ичрочиён», «ичрочӣ», «ичрочи судӣ», «Ичрочи суд», «ичрочи калони суд», «ичрочи судро», «Ичрочи суде», «ИЧРОЧИИ СУД», «Ичрочиёни суд», «ичрочиёни судро», «ичрочи суди дигар», «ном, номи падар ва фамилияи», «ҳақ», «Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «вазири адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «мақомоти худидоракунии маҳаллӣ» мувофиқан ба калимаҳои «ичрочиёни мақомоти ичро», «ичрочи мақомоти ичро», «ичрочи мақомоти ичроӣ», «Ичрочи мақомоти ичро», «ичрочи калони мақомоти ичро», «ичрочи мақомоти ичроро», «Ичрочи мақомоти ичрое», «ИЧРОЧИИ МАҚОМОТИ ИЧРО», «Ичрочиёни мақомоти ичро», «ичрочиёни мақомоти ичроро», «ичрочи мақомоти ичроӣ шаҳру ноҳияҳои дигар», «насаб, ном ва номи падари», «хуқуқ», «Ҳадамоти ичроӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», «сардори Ҳадамоти ичроӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», «мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» иваз карда шудаанд.

Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 20 июни соли 2019 №1614, дар қисми 2 моддаи 19 Қонуни мазкур калимаи «мешавад» ба калимаҳои «шуда, ба ғайр аз ҳуччатҳои пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин эълomiaҳо дар бораи даромад ва вазъи молумулкии худро пешниҳод менамояд» иваз карда шуда, ба Қонуни мазкур моддаи 192 бо мазмуни зерин илова карда шудааст:

«Моддаи 192. Пешниҳоди эълomiaҳо дар бораи даромад ва вазъи молумулкии кормандони милитсия

Кормандони милитсия (ба истиснои ҳайати техникӣ ва хизматрасон) эълomiaҳо дар бораи даромад ва вазъи молумулкии худро бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоянд.»

Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нотариати давлатӣ» аз 20 июни соли 2019 №1615, дар сархати чоруми қисми 3 моддаи 10 Қонуни мазкур калимаҳои ичрочи суд» ба калимаҳои «ичрочи мақомоти ичро» иваз карда шудаанд.

Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи разведкаи ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 июни соли 2019 №1616, ба Қонуни мазкур дар моддаи 6 сархатҳои сеюм, ёздаҳум ва дувоздаҳум, дар қисми 2 моддаи 12 сархати сеюм ва ба Қонун моддаи 141 илова карда шуда, дар моддаи 11 калимаҳои «ва экологӣ» ба калимаҳои «, экологӣ, инчунин дар соҳаи мубориза бар зидди терроризм, экстремизм ва таҳдиду хатарҳои дигари муосир», дар моддаи 13 дар қисми 4 калимаҳои «қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии мақомоти разведкаи ҳарбӣ» ба калимаҳои «қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон», дар қисми 5 калимаи «меъёрию» ба калимаи «меъёрии» иваз карда шудаанд.

Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо» аз 20 июни соли 2019 №1617, дар Қонуни мазкур дар сархатҳои сенздаҳум ва чордаҳуми моддаи 2, қисмҳои 2, 3 ва 4 моддаи 10 ва қисми 1 моддаи 14 калимаи «қаламрави» ба калимаи «худуди» иваз карда шуда, аз матни моддаи 3 ва қисми 4 моддаи 7 калимаи «(Сарқонуни)» хорич карда шудааст. Дар Қонун қисми 1 моддаи 7 дар таҳрири нав ифода карда шуда, ба моддаи мазкур қисми 2 илова карда шудааст, ҳамчунин ба Қонун моддаи 71 «Пешниҳоди эълomiaҳо дар бораи даромад ва вазъи молумулкии кормандони Агентӣ» илова гардидааст.

Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 июли соли 2019 №1631, дар Кодекси мазкур ба қисмҳои 1 ва 2 моддаи 112, моддаҳои 113 ва 114, қисмҳои 1 ва 2 моддаи 115, моддаи 116, матни моддаи 117, моддаҳои 118, 121, 126-132 тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда шудаанд.

Бо Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани илова ба Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 июли соли 2019 №1638, ба моддаи 17 Қонуни конституционии мазкур қисми 1 бо мазмуни зерин илова карда шудааст:

«Узви комиссияи интихобот ҳангоми иҷрои ваколатҳояш бояд бетараф ва ҳолис бошад, набояд дар фаъолияти ҳизби сиёсӣ иштирок кунад, супоришҳои онҳоро иҷро намояд ва дар тарғибу ташвиқи пешазинтихоботии номзадҳои бақайдгирифташуда ширкат варзад.»

Тибқи Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйироту илова ба Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 19 июли соли 2019, №1639, моддаи 11 Қонуни конституционии мазкур дар таҳрири нав ифода гардида, аз қисми 3 моддаи 13 калимаҳои «бо назардошти тақлифҳои сохторҳои маҳаллии ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳудуди ҳавзаи интихобот» хориҷ карда шудаанд, дар қисми 1 моддаи 18 аломати нукта ба аломати вергул иваз карда шуда, калимаҳои «набояд дар фаъолияти ҳизби сиёсӣ иштирок кунад, супоришҳои онро иҷро намояд ва дар тарғибу ташвиқи пешазинтихоботии номзадҳои бақайдгирифташуда ширкат варзад.» илова карда шудааст.

Мувофиқи Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйироту илова ба Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи вакилон Маҷлиси маҳаллии вакилони халқ» аз 19 июли соли 2019, №1640, аз қисми 1 моддаи 10 ва аз матни моддаи 12 Қонуни конституционии мазкур калимаҳои «бо назардошти тақлифҳои сохторҳои маҳаллии ҳизбҳои сиёсии дар ҳудуди вилоят, шаҳр ва ноҳия

фаъолияткунанда» хориҷ карда шуда, дар қисми 1 моддаи 16 аломати нукта ба аломати вергул иваз карда шуда, калимаҳои «набояд дар фаъолияти ҳизби сиёсӣ иштирок кунад, супоришҳои онро иҷро намояд ва дар тарғибу ташвиқи пешазинтихоботии номзадҳои бақайдгирифташуда ширкат варзад.» илова карда шудаанд.

Тибқи Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 19 июли соли 2019, №1641, ба моддаи 2, қисми 2 моддаи 7, моддаи 8, қисми 4 моддаи 9, қисмҳои 2 ва 3 моддаи 15, қисми 3 моддаи 19, қисми 1 моддаи 20, қисми 1 моддаи 22, қисми 1 моддаи 23, моддаи 26, қисми 3 моддаи 31, қисми 1 моддаи 32, моддаҳои 35, 371 тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда шудаанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ» аз 19 июли соли 2019, №1642, аз 7 боб ва 28 модда иборат буда, асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии фаъолияти Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян менамояд.

Боби 1 «Муқаррароти умумӣ» ном дошта, ба масъалаҳои Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ, принципҳои фаъолияти Комиссия, ошкорбаёнӣ дар фаъолияти Комиссия, макони ҷойгиравии Комиссия бахшида шудааст.

Боби 2 «Тартиби таъсис ва ҳайати Комиссия» ном дошта, он ба масъалаҳои тартиби таъсис ва ҳайати Комиссия, муҳлати ваколати узви Комиссия, узвият дар Комиссия бахшида шудааст.

Боби 3 «Вазъи ҳуқуқи Комиссия, раис, муовин, котиб ва узви Комиссия» ном дошта, масъалаҳои вобаста ба ваколатҳои Комиссия, ваколатҳои раиси Комиссия, ваколатҳои муовини раиси Комиссия, ваколатҳои котиби Комиссия, ҳуқуку уҳдадорҳои узви Комиссия, фаъолияти меҳнатии узви Комиссия, бозхонди раис, муовини раис ва аъзои Комиссияро дарбар мегирад.

Дар боби 4 Қонуни мазкур масъалаҳои ташкили фаъолияти Комиссия, шакли фаъолияти Комиссия, қарорҳои Комиссия, иҷрои қарорҳои Комиссия, тартиби пешниҳоди муроҷиатҳо ба Комиссия,

ухдадорихои вазорату идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкил ва баргузори интихобот ва раъйпурсӣ, ухдадорихои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ташкил ва баргузори интихобот ва раъйпурсӣ танзим карда шудаанд.

Боби 5 Қонун «Ҳамкори байналмилалӣ Комиссия» ном дошта, ба масъалаҳои ҳамкорӣ бо мақомот оид ба интихобот дар давлатҳои хориҷӣ ва созмонҳои (ассотсиатсияҳои) байналмилалӣ, иштироки узви Комиссия дар ҳайати мушоҳидони байналмилалӣ бахшида шудааст.

Боби 6 «Дастгоҳи Комиссия ва таъминоти моддию молиявӣ фаъолияти Комиссия» ном дошта, ба масъалаҳои дастгоҳи Комиссия,

маблағгузори фаъолияти Комиссия бахшида шудааст.

Боби 7 «Муқаррароти хотимаӣ» ном дошта, дар он масъалаҳои ҷавобгарӣ барои риоя накардани талаботи Қонуни мазкур, тартиби мавриди амал қарор додани Қонуни мазкур баррасӣ карда шудаанд.

Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмҳои сиёсӣ» аз 19 июли соли 2019 №1643, аз қисми 2 моддаи 17 Қонуни мазкур сархати ҷорум хориҷ карда шудааст.

*Табаров Н. А.,
сардори шӯъбаи қонунгузорӣ оид ба сохтори
давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ*

НАВИГАРИҶОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҶАИ ГРАЖДАНӢ, СОҶИБКОРӢ ВА ОИЛАВӢ

Дар семоҳаи дуҷуми соли 2019 дар соҳаи қонунгузории граждани, соҳибкорӣ ва оилавӣ як қатор навигариҳо ворид карда шуд. Аз ҷониби Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 қонуни муқаммал қабул гардида, ба 6 қонуни амалқунандаи зерин тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид карда шудааст:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳунармандӣ»;

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ»;

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторий ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ»;

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият»;

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он»;

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйироту илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ»;

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкории инфиродӣ».

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» аз 4-уми апрели соли 2019, №1590 сархати чоруми банди 19) қисми 1 моддаи 29 он бо таҳрири зерин илова карда шуд:

«– иҷозати сохтмони бино ва иншоот дар шаҳри Душанбе»;

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторий ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ» аз 4 апрели соли 2019, №1601 якҷанд тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Аз ҷумла, сархати сеюми қисми 1 моддаи 6 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«агар санчиш ба таъмини сифат ва беҳатарии маҳсулоти хӯроқворӣ, инчунин истеҳсоли маводи доруворӣ алоқаманд бошад».

Қисми 1 моддаи 7 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«Дар давраи татбиқи мораторий ба санчишҳо амали муқаррароти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи қисми 1 моддаи 6 Қонуни мазкур, боздошта мешавад».

Аз моддаи 8 қалмаҳои «ё мақомоти ҳифзи ҳуқуқ» хориҷ карда шуд.

Моддаи 91 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«Дар бораи аз эътибор соқит донишани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторияи санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ».

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» аз 20 июни соли 2019, №1625 якҷанд тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Бахусус, сархати ҳаштуми моддаи 1 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«– феҳристи иҷозатномаҳо – маҷмӯи маълумот оид ба иҷозатномаҳои додашуда, аз нав барасмият даровардашуда, боздошташуда, барқароркардашуда, қатъкардашуда (бекоркардашуда), ки аз ҷониби мақомоти иҷозатномадиҳанда пеш бурда мешавад»;

Сархати нухуми моддаи 1 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«– феҳристи ягонаи давлатии электронии иҷозатномаҳо – маҳзани ҷамъбасти маълумот ва иттилоот оид ба иҷозатномаҳо, ки дар низоми мустақим (он-лайн) дастрас мебошанд».

Дар сархати сеюми моддаи 5 аломати нуқта ба аломати нуқтавергул «;» иваз карда шуда, сархати чорум, панҷум, шашум ва ҳафтум бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«– мақоми ваколатдори давлатиро дар соҳаи танзими низоми иҷозатномадиҳӣ муайян менамояд;

– тартиби гузаронидани санчиши фаъолияти мақомоти давлатӣ оид ба риояи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи танзими низоми иҷозатномадиҳиро тасдиқ мекунад;

– қоидаҳои пешбурди феҳристи ягонаи давлатии электронии иҷозатномаҳоро тасдиқ менамояд;

– қоидаҳои намунавии пешбурди феҳристи иҷозатномаҳоро тасдиқ менамояд».

«– мақоми ваколатдори давлатиро дар соҳаи танзими низоми иҷозатномадихӣ муайян менамояд;

– тартиби гузаронидани санчиши фаъолияти мақомоти давлатӣ оид ба риояи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи танзими низоми иҷозатномадихиро тасдиқ мекунад;

– қоидаҳои пешбурди феҳристи ягонаи давлатии электронии иҷозатномаҳоро тасдиқ менамояд;

– қоидаҳои намунавии пешбурди феҳристи иҷозатномаҳоро тасдиқ менамояд.»

Моддаи 51 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

Ба ваколатҳои мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи танзими низоми иҷозатномадихӣ дохил мешаванд:

– гузаронидани мониторинги амалисозии Қонуни мазкур;

– ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани маълумоти солона аз рӯи натиҷаҳои мониторинги гузаронидашуда;

– гузаронидани санчиши фаъолияти мақомоти иҷозатномадиханда тибқи талаботи тартиби гузаронидани санчиши фаъолияти мақомоти давлатӣ оид ба риояи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи танзими низоми иҷозатномадихӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст;

– натиҷагирӣ аз таҷриба дар танзими фаъолияти соҳибкорӣ бо роҳи додани иҷозатнома, таҳия ва пешниҳоди таклифҳо оид ба тақмили қонунгузорӣ дар соҳаи танзими низоми иҷозатномадихӣ;

– пешбурди феҳристи ягонаи давлатии электронии иҷозатномаҳо;

– талаб намудани иттилооти дахлдор аз мақомоти иҷозатномадиханда.»

Сархати нухуми қисми 1 моддаи 18 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«– фаъолият вобаста ба тамоми марҳилаҳои давраи ҳаётии иншооти истифодаи энергияи атомӣ.»

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманкул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 июни соли 2019, №1629 тағйироти зерин ворид карда шуд:

Аз ҷумла, дар матни моддаи 64 калимаҳои «ичрочии суд» ба калимаҳои «ичрочии мақомоти иҷро» иваз карда шуд.

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ

ва соҳибкорони инфиродӣ» аз 19 июли соли 2019, №1637 тағйиру иловаҳои зерин ворид гардиданд:

Аз ҷумла, моддаи 42 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

1. Тартиби гузаронидани бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ, ворид намудани тағйирот ба сабти асноди ҳолати шахрвандӣ, барқарор ва бекор намудани онҳо бо дастурамали аз ҷониби Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқгардида танзим карда мешавад.

2. Тартиби аз ҷониби муассисаҳои консулӣ гузаронидани бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ бо Оинномаи Консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Дастурамали тартиби аз ҷониби консул анҷом додани бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ аз ҷониби Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешавад.»

Ба моддаи 5 қисмҳои 5, 6, 7 ва 8 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«5. Сабти асноди ҳолати шахрвандӣ дар як вақт дар шакли қоғазӣ ва ҳуччати электронӣ тартиб дода шуда, бо имзои электронӣ-рақамии корманди ваколатдори мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ ба расмият дароварда мешавад.

6. Сабтҳои асноди ҳолати шахрвандие, ки дар шакли ҳуччати электронӣ тартиб дода шудаанд, дар низоми иттилоотии мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандии ҷойи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ ва дар Феҳристи давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ нигоҳ дошта мешаванд.

7. Маълумоти дар шакли ҳуччати электронӣ тартибдодашудаи сабти асноди ҳолати шахрвандӣ маълумоте мебошад, ки дар асоси он захираҳои асосии давлатии иттилоотӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул меёбанд.

8. Намунаи маълумоти дар шакли ҳуччати электронӣ тартибдодашудаи ба сабтҳои асноди ҳолати шахрвандӣ дохилшаванда аз ҷониби Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.»

Моддаи 51 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

1. Феҳристи давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ – низоми иттилоотии давлатӣ

мебошад, ки дар ҳомили қоғазӣ ва шакли электронӣ пешбурдашуда, маълумот оид ба асноди ҳолати шаҳрвандӣ, тағйирот вобаста ба сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, барқарор ва бекор намудани онҳо, маълумот оид ба дода шудани шаҳодатномаи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ ва оид ба дода шудани иқтибос аз онҳоро дарбар мегирад.

2. Сабти асноди ҳолати шаҳрвандие, ки ба Феҳристи давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ дар шакли электронӣ дохил карда мешавад, таҳти нигоҳдории доимӣ қарор дошта, нобуд сохтан ва бозпас гирифтани он иҷозат дода намешавад. Дар сурати ворид намудани тағйирот ё ислоҳот ба сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, сабтҳои қаблан воридкардашуда нигоҳ дошта мешаванд.

3. Пешбурди Феҳристи давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ, аз ҷумла ташаккул, чамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард ва пешниҳоди иттилоот, таъсис ва роҳандозии таъминоти барномавӣ, нигоҳдорӣ ва ҳифзи маҳзани иттилоотӣ, фаъолияти он, пешниҳоди дастрасии ройгон, таъмини бақайдгирии ҳамин дастрасӣ ва сабти маълумот оид ба ҳар як дастрасӣ аз ҷониби Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад.

4. Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи иттилооти дар Феҳристи давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ ҷойдодашударо мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи иттилоот, маълумоти шахсӣ ва дигар стандартҳои давлатӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ таъмин менамояд.»

Моддаи 7 қисми 4 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«4. Мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ мақомоти салоҳиятдори давлатҳои хориҷиро, ки бо онҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон шартномаҳо доир ба ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани ва оилавӣ ба имзо расонидааст, дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандии шаҳрвандони давлатҳои мазкур хабардор менамояд, агар дар шартномаҳо пешниҳод намудани маълумоти мазкур пешбинӣ шуда бошад.»

Қисми 2 моддаи 26 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«2. Шаҳодатномаи таваллуд ба падару модар (ба яке аз онҳо) дар рӯзи додани ариза ё дар муддати панҷ рӯзи қорӣ аз лаҳзаи додани ариза, ки он на дертар аз се моҳ баъд аз

таваллуди кӯдак пешниҳод шудааст, ройгон дода мешавад.»;

– қисми 2 қисми 3 ҳисобида шавад.

Қисми 6 моддаи 28 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«6. Мақомоте, ки бақайдгирии вафотро амалӣ менамоянд, уҳдадоранд бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти ваколатдори давлатии соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаро оид ба анҷом додани бақайдгирии огоҳ созанд.»

Қисми 2 моддаи 36 ҷумлаи дуюм бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«Мақомоти бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ, ки аризаро дар бораи бастании ақди никоҳ қабул намудааст, уҳдадор аст никоҳшавандаҳоро бо тартиб ва шартҳои бақайдгирии давлатии ақди никоҳ, ҳуқуқ ва уҳдадорихоии онҳо ҳамчун ҳамсарони оянда шинос намуда, онҳоро оид ба оқибатҳои пинҳонкунии маълумотҳои, ки барои бақайдгирии давлатии ақди никоҳ монеа мегарданд, огоҳ намоянд.»

Қисми 2 ва 3 моддаи 14 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«2. Дар ҳолати бақайдгирии давлатии бекор кардани ақди никоҳ дар ҷойи зисти ҳамсарон (яке аз ҳамсарон) мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ уҳдадор аст дар муддати даҳ рӯз ба мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандии ҷойи бақайдгирии давлатии ақди никоҳ оид ба бақайдгирии давлатии бекор кардани ақди никоҳ хабар расонад.

3. Дар сурати бақайдгирии давлатии бекоркунии ақди никоҳи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муассисаи консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, муассисаи консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадор аст, ки дар муддати як моҳ аз рӯзи бақайдгирии давлатии бекоркунии ақди никоҳ ба мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандии ҷойи нигоҳдории асноди ҳолати шаҳрвандӣ оид ба бақайдгирии давлатии бекоркунии никоҳ хабар расонад.»

Аз матни моддаи 45 калимаҳои «бо ризоияти ҳамсари дигар» хориҷ карда шуд.

Қисми 7 моддаи 83 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«7. Тартиб, шартҳо ва муҳлати нигоҳдории китобҳои бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ ва китобҳои метриқӣ дар бойгонихоии мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ва тартиби додугирифтӣ китобҳои мазкур ба бойгонии давлатӣ аз тарафи

Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мувофиқа бо Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешаванд.».

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ». Аз 19 июли соли 2019, №1646 якчанд тағйирот ворид карда шуданд.

Ҳамзамон дар соҳаи қонунгузорию граждани, соҳибкорӣ ва оилавӣ аз 20 июни соли 2019 №1619 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳунармандӣ» қабул карда шуд. Қонуни мазкур асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, вазифаҳо ва принципҳои асосии дастгирии давлатии соҳаи ҳунармандиро муқаррар менамояд. Қонуни мазкур аз 7 боб ва 15 модда иборат буда, муқаррароти умумии муносибатҳои ҳунармандӣ, танзими давлатии соҳаи

ҳунармандӣ, субъектҳои ҳунармандӣ, омӯзиши касбҳои ҳунармандӣ, дастгирии давлатии соҳаи ҳунармандӣ, ҳамкорию байналмилалӣ дар соҳаи ҳунармандӣ ва муқаррароти хотимавии соҳаи ҳунармандиро муқаррар ва пешбинӣ намуда, муносибатҳои мазкурро ба танзим даровардааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки қонунҳои дар боло номбаршуда бо ворид намудани тағйиру иловаҳо ба онҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» мутобиқ гардонида шуда, барои ба танзим даровардани муносибатҳои нави соҳаҳои меъёрҳои дахлдор қабул гардиданд ва баъзе аз меъёрҳои қонунҳои дар боло зикргардида бинобар сабаби баргараф намудани муҳолифат, холигиҳо тақмил дода шуданд.

*Абдурахимзода Фаридун,
мутахассиси пешбари шуъбаи қонунгузорию
граждани, соҳибкорӣ ва оилавӣ*

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ МЕҲНАТ, МУҲОЧИРАТ ВА ИҶТИМОӢ

Бо мурури замон ва тақозои ҳаёти ҷомеа дар семоҳаи сеюми соли 2019 дар қонунгузори соҳаи меҳнат, муҳочират ва иҷтимоӣ як қатор навигариҳо вобаста ба қабул ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунандаи мамлакат аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасанд.

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» аз 19 июли соли 2019 №1636.

Ҷиҳати амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар самти таъмини ҳуқуқҳои фарҳангӣ ва инчунин вобаста ба талаботи ҳаёти ҷомеа 19 июли соли 2019 ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 март соли 2015, №3, «Дар бораи бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» як қатор тағйирот ворид гардиданд. Аз ҷумла, дар моддаи 1 – сархати дуюм дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«– аттестатсияи кормандони илмӣ ва (ё) илмию техникии таҳассуси олий – баҳодихӣ, муайян кардани донишҳои касбӣ, маҳорат ва сатҳи касбии кормандони илмӣ ва (ё) илмию техникии таҳассуси олий, инчунин додани дараҷаву унвонҳои илмӣ ба онҳо;»;

– дар сархати сеюм калимаҳои «Комиссияи олии аттестатсионӣ» ба калимаҳои «Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» иваз карда шаванд;

– сархати панҷум дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«– Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – комиссияе, ки низоми миллии аттестатсияи кормандони илмӣ ва (ё) илмию техникии таҳассуси олиро танзим менамояд;»;

– ба сархати понздаҳум пас аз калимаҳои «муқарраргардида» ва «(муҳаққиқон)» мувофиқан калимаҳои «аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва « ва (ё) илмию техникӣ» илова карда шуда, калимаҳои «рисолаҳои илмӣ» ба калимаҳои «рисолаи илмӣ (диссертатсия)» иваз карда шуданд;

– дар сархати шонздаҳум калимаҳои «рисолаҳои илмӣ» ба калимаҳои «рисолаҳои илмӣ (диссертатсияҳо)» иваз карда шуданд;

– сархати бистусеюм дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«– унвонҷӯии дараҷаи илмӣ – фаъолияти илмӣ ва (ё) илмию техникии таҳассуси олий, ки берун аз аспирантура, докторантура аз рӯи ихтисос, докторантура ва постдокторантура барои навиштани рисолаи илмӣ (диссертатсия) равона шудааст;».

Дар сархати ёздаҳуми моддаи 5 калимаи «маҷмӯи» ба калимаи «маҷмааи» иваз карда шуд.

Дар моддаи 6: – сархати ҳафтум хориҷ карда шуд; – сархатҳои ҳаштум ва нухум дар таҳрири зерин ифода карда шуданд: «тасдиқи тартиб додани дараҷаҳои илмӣ»; «тасдиқи тартиб додани унвонҳои илмӣ»;»;

– дар сархатҳои 10–11 калимаҳои «низомномаи намунавӣ» ва «рисолаҳои илмӣ» мувофиқан ба калимаҳои «низомнома» ва «рисолаҳои илмӣ (диссертатсияҳои)» иваз карда шуданд;

Моддаи 9 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

Ба ваколатҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд:

– аттестатсияи кормандони илмӣ ва (ё) илмию техникии таҳассуси олий тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– таҳия ва барои тасдиқ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани низомнома оид ба шӯрои диссертатсионӣ,

– таҳия ва барои тасдиқ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани тартиби додани дараҷаҳои илмӣ;

– таҳия ва барои тасдиқ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани тартиби додани унвонҳои илмӣ,

– таҳия ва барои тасдиқ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани тартиби бақайдгирии давлатии рисолаҳои илмӣ (диссертатсияҳои) Ҷомеашуда;

– ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба аттестатсияи кормандони илмӣ ва (ё) илмию техникии таҳассуси олий;

– гузаронидани нострификатсияи (баробарарзиши) ҳуҷжатҳо доир ба дараҷаҳои илмӣ ва унвонҳои илмӣ, ки дар давлатҳои хориҷӣ дода шудаанд;

– таҳия ва тасдиқи шиносномаи ихтисосҳои илмӣ ва (ё) илмию техникии

тахассуси олий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз рӯи онҳо дараҷа ва унвонҳои илмӣ дода мешаванд;

– таҳлил ва мониторинги фаъолияти шӯроҳои диссертатсионии муассисаҳои илмӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва муассисаҳои таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ оид ба тайёр намудани кормандони илмӣ ва (ё) илмию техникий тахассуси олий;

– амалӣ намудани ваколатҳои дигари пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон.»

Дар сархати сеюми қисми дуюми моддаи 11 ва қисми сеюми моддаи 18 калимаҳои «рисолаҳои илмӣ» ба калимаҳои «рисолаҳои илмӣ (диссертатсияҳо)» иваз карда шуданд.

Қисми 2 моддаи 17 дар таҳрири зерин ифода карда шуд: «2. Корманди илмие (муҳаққиқе), ки дараҷа ва унвони илмӣ дорад, ҳамчун корманди илмий тахассуси олий эътироф карда мешавад.»

Сархати панҷуми қисми 1 моддаи 25 дар таҳрири зерин ифода ёфтааст:

«– Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;».

*Шукурова Амина,
мутахассиси пешбари шӯбаи қонунгузорӣ
оид ба меҳнат, муҳоҷират ва иҷтимоӣ*

НАВИГАРИҶОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҶАИ МОЛИЯ, АНДОЗУ ГУМРУК ВА ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ

Ба қонунгузории соҷаи молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкӣ бо назардошти ба вучуд омадани инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҷаи мазкур як қатор дигаргуниҳо ворид карда шуд. Ин дигаргуниҳо дар низоми қонунгузорӣ бо роҳи қабули:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ворид намудани тағйир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон»;

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру илова ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон»;

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ворид намудани тағйиру илова ба Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон;

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бочи давлатӣ»;

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет»;

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ворид намудани иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2019»;

7. Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор»;

8. Оид ба ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонки исломӣ»;

9. Оид ба ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ»;

10. Оид ба ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузории хурд»;

1. Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ворид намудани тағйир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» дар сарҳати ҳафтуми қисми 1 моддаи 76 аз 19 июли соли 2019, №1645 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«– дар мувофиқа бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадорҳои мансабиро дар байни раиси Бонки миллии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинон тақсим менамояд»;

2. Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ворид намудани тағйиру илова ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 сентябри соли 2012 қабул карда шудааст тағйиру иловаи зерин ворид карда шуданд:

Қисми 2 моддаи 181 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«2. То 31 декабри соли 2023 амалиёти андозбандишавандаи андоз аз арзиши иловашуда барои иҷрои қарзҳои сохтмонӣ ва хизматрасонии хӯроки умумӣ бо меъёри 7 фоиз ва барои хизматрасонии таълимӣ бо меъёри 5 фоиз (минбаъд – меъёри пасткардашуда), ба истиснои воридоти андозбандишаванда ва таҳвили минбаъдаи моли воридшуда, инчунин содироти андозбандишаванда, бе баҳисобгирии андоз аз арзиши иловашудаи пардохтшуда андозбандӣ карда мешаванд.»

3. Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бочи давлатӣ» дар моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бочи давлатӣ» аз 4 апрели соли 2019, №1603 тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

– ба қисми 1 банди 21) бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«21) Ҳазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ – аз рӯи даъвоҳои ситонидани ҳаққи узвият, пардохтҳои тақвимӣ ва ноустуворона аз ташкилотҳои қарзии аъзои Ҳазина.»;

– ба қисми 2 банди 3) бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«3) Ҳазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ – аз рӯи даъвоҳои ситонидани ҳаққи узвият, пардохтҳои тақвимӣ ва ноустуворона аз ташкилотҳои қарзии аъзои Ҳазина.»

4. Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет» аз 20 июни соли 2019 №1623 тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

1. Дар қисми 3 моддаи 4:

– сарҳати шашум бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«– пардохт барои додани иҷозати сохтмони бино ва иншоот дар пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон – шаҳри Душанбе (минбаъд – пойтахт).».

Моддаи 82². Муқаррарот оид ба ситонидани пардохт барои додани иҷозати сохтмони бино ва иншоот дар пойтахт

Пардохт барои додани иҷозати сохтмони бино ва иншоот дар пойтахт (минбаъд-пардохт) барои ҳуқуқи сохтмони бино ва иншоот дар ҳудуди пойтахт ситонида мешавад.

Моддаи 82⁴. Имтиёзҳо

1. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ хангоми сохтмони биноҳои маъмури ва иҷтимоӣ, инчунин иншоот ва корхонаҳои истеҳсоли, саноатӣ ва иншооти сайёҳӣ аз супоридани пардохт озод карда мешаванд.

2. Пардохти мазкур барои сохтмони манзили истиқоматии инфиродӣ ситонида намешавад.

Моддаи 82⁵. Объекти пардохтбандӣ

Объекти пардохтбандӣ масоҳати умумии биноҳои истиқоматӣ, масоҳати тичоратии дар биноҳои истиқоматӣ мавҷудбуда ва иншооти тичоратӣ мебошанд, ки барои фурӯш ё гирифтани фоида аз истифодабарии он сохта мешаванд.

Моддаи 82⁶. Меъёрҳои пардохт

Меъёрҳои пардохт аз рӯи масоҳати умумии биноҳои истиқоматӣ, масоҳати тичоратии дар биноҳои истиқоматӣ мавҷудбуда ва иншооти тичоратӣ аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе дар мувофиқа бо вазорату идораҳои дахлдор муқаррар карда мешаванд. Тағйир додани меъёри пардохт на зиёда аз як маротиба дар як сол бо назардошти рушди иқтисодӣ ва вазъи фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешавад.

1. Бобҳои 16⁹ ва 16¹¹ бо мазмуни зерин илова карда шуданд:

«БОБИ 16¹. ХИРОҶИ САЙЁҶИ

Моддаи 63²². Муқаррарот оид ба ситонидани хироҷи сайёҳӣ

1. Хироҷи сайёҳӣ (минбаъд – хироҷ) аз ҷониби ширкатҳои сайёҳӣ барои хизматрасонии (фурӯши) бастаҳои сайёҳӣ ва аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои ҳар як шабонарӯзи хизматрасонии меҳмонхона (хонаист, ҳостел, апартамент), осоишгоҳ, истироҳатгоҳ, спа-меҳмонхона, пойгоҳи сайёҳӣ ва бӯстонсаро аз сайёҳони хориҷӣ ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба

хориҷи кишвар бо мақсади сайёҳӣ сафар менамоянд, ситонида мешавад.

2. Ширкатҳои сайёҳӣ уҳдадоранд, ки ҷихати пешгирии пардохти дукаратаи хироҷ ба субъектҳои хизматрасонии сайёҳии дар қисми 1 моддаи мазкур пешбинишуда ҳуҷҷати тасдиқкунанда доир ба пардохти маблағи хироҷ пешниҳод намоянд.

Моддаи 63²³. Супорандагони хироҷ

Супорандагони хироҷ шахсони воқеие мебошанд, ки ба онҳо хизмати сайёҳӣ расонида мешавад.

Моддаи 63²⁴. Меъёр, тартиби ҳисоб ва муҳлати супоридани хироҷ

1. Меъёр, тартиби ҳисоб ва муҳлати супоридани хироҷро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

2. Хироҷ на дертар аз рӯзи ҳисоббаробаркунӣ байни мизоҷ на хизматрасон ситонида мешавад.

3. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки мутобиқи қисми 1 моддаи 63²²

ситонидани хироҷ ба зиммашон гузошта шудааст, ҳар моҳ на дертар аз санаи 15-уми моҳи минбаъда ба мақомоти андоз оид ба маблағҳои ситонидашуда аз рӯи шакле, ки мақоми ваколатдори давлатӣ муқаррар кардааст, ҳисобот пешниҳод менамоянд.

4. Маблағи пардохтшудаи хироҷ баргардонда намешавад.

Моддаи 63²⁵. Имтиёзҳо

Аз пардохти хироҷ инҳо озоданд:

– иштирокчиёни ҷанги Бузурги Ватанӣ ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда;

– иштирокчиёни рафъи оқибатҳои фалокати Неругоҳи барқи атомии Чернобил;

– шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон - маъюбони гурӯҳҳои I ва II;

– шахсони ноболиғи то шонздаҳсола;

– шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон хангоми сафарҳои сайёҳии дохилӣ;

– қормандони намоёндагиҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии кишварҳои хориҷӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон акредитатсия гардидаанд.

БОБИ 16¹⁰. ХИРОҶ БАРОИ САФАРИ ҲАҶ ВА УМРА

Моддаи 63²⁶. Муқаррарот оид ба ситонидани хироҷ барои сафари ҳаҷ ва умра

1. Хироҷ барои сафари ҳаҷ ва умра (минбаъд – хироҷ) аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба дин ва шахсони дигари ҳуқуқӣ хангоми барасмиятдарории

сафари ҳаҷ ва умра аз шахсони воқеӣ ситонида мешавад.

2. Расмиёти сафари ҳаҷ ва умра аз тарафи мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба дин ба роҳ монда мешавад.

Моддаи 63[»]. Меъёр, тартиби ҳисоб ва муҳлати супоридани хироч

1. Меъёр, тартиби ҳисоб ва муҳлати супоридани хирочро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

2. Мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба дин ва шахсони дигари ҳуқуқӣ ҳар моҳ на дертар аз санаи 15-уми моҳи минбаъда ба мақомоти андоз оид ба маблағҳои дар моҳи ҳисоботӣ ба бучети давлатӣ воридгардида аз рӯи шакле, ки мақоми ваколатдори давлатӣ муқаррар кардааст, ҳисобот пешниҳод менамоянд.

3. Маблағи пардохтшудаи хироч баргардонда намешавад.».

Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ворид намудани иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2019» аз 19 июни соли 2019 №1606 иловаҳои зерин ворид карда шуданд:

«Баҳисобгирии андоз аз арзиши иловашудае, ки хангоми хариди (воридоти) дигар молу маҳсулоти (қору хизматрасониҳои) барои таҳвили минбаъдаи гандум ва (ё) коркард ва фурӯши маҳсулоти аз гандуми коркардшуда истифодашаванда пардохта шудааст, наметавонад аз 10 фоиз зиёд бошад.»;

– қисмҳои 11 ва 12 бо мазмуни зерин илова карда шуданд:

«11. Дар соли 2019 Федератсияи футболи Тоҷикистон, сохторҳои зертобеи он ба клубҳои футболи Тоҷикистон аз пардохти андозҳо аз молу мулки ғайриманқул, андоз аз воситаҳои нақлиёт ва инчунин, мураббӣ аз бозингарони хориҷӣ, ки барои рушди фаъолияти федератсия ва клубҳои футбол чалб карда мешаванд, аз пардохти андоз аз даромад озод карда мешаванд.

*Ғаюров Фарҳод,
мутахассиси шӯъбаи қонунгузории молия,
андозу гумрук ва фаъолияти бонкӣ*

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ, ИСТИФОДАИ САРВАТҲОИ ТАБИӢ ВА ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ

Ба шубҳаи қонунгузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист бо дарназардошти ба вучуд омадани инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи мазкур як қатор дигаргуниҳо ворид карда шуданд. Ин дигаргуниҳо дар низоми қонунгузорӣ бо роҳи қабули Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон:

1. Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ»;

2. Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагидорӣ ва истеҳсолоти биологӣ»;

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чарогоҳ»;

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини аҳоли бо маҳсулоти хӯроквории ғанигардонидашуда»;

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов».

1. Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» аз 4 апрели соли 2019, №1591 якҷанд тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд, аз ҷумла дар сархати сеюм моддаи 1 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«– **озуқаи ҳаётан муҳим** – озуқае, ки аз рӯи таркиб ва ҳаҷм асоси меъёри ғизои аҳолии кишварро ташкил медиҳад;». Сархати даҳуми моддаи мазкур бошад дар таҳрири зерин ифода карда шуд: «– захираи давлатии озуқа – қисми таркибии захираи моддии давлатӣ, ки бо мақсади пешгирии бӯхрони озуқаворӣ ва (ё) бартараф кардани оқибатҳои он барои истифода аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаққул дода мешавад.».

Дар қисми 1 моддаи 3 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«1. Амният ва истиқлолияти озуқаворӣ бо роҳи муҳайё намудани кафолати дастрасии озуқа ба аҳоли аз ҳисоби маҳсулоти дохилӣ дар сатҳи меъёрҳои физиологияи истеъмоли озуқа тавассути амалигардонии маҷмӯи тадбирҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ таъмин карда мешаванд.»; Дар қисми 2-юми он бошад сархатҳои сеюм ва чорум, даҳум, ёздаҳум ва дувоздаҳум дар таҳрири зерин ифода карда шуданд:

«– таъмини сатҳи зарурии истеҳсоли озуқа ва ташаққули захираи давлатии озуқа, новобаста ба таъсири манфии омилҳои дохилӣ ва беруна;

– ташкили низоми идоракунии бахши кишоварзӣ, нигоҳдорӣ ва афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли озуқаи рақобатпазир ва ба содирот нигаронидашуда;

– амалӣ намудани назорати давлатии бозори озуқа, аз ҷумла баҳисобгирӣ ва назорати истеҳсол, таҳвили дохилию берунӣ ва ташаққули захираи озуқа;

– таъмини рушди бозори озуқа ва бартараф намудани монеаҳои савдои байниминтақавӣ, аз ҷумла дар хариди маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқа барои ташкилотҳои бучетӣ;

– ташаққули низоми дастрасии озуқа ба гурӯҳҳои ниёзманди аҳоли.».

Дар моддаи 7 матни модда қисми якум ҳисобида шуда, дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«1. Мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба таъмини амнияти озуқавориро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад ва фаъолияти онҳоро ҳамоханг месозад.» Қисми дуюм бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«2. Ба ваколатҳои мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ дохил мешаванд:

– ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани тартиби ташаққулҳои номгӯӣ ва ҳаҷми захираи зарурии камнашавандаи озуқа;

– амалӣ намудани фаъолият дар самти таъмини бехатарии озуқа;

– таҳия ва ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани низоми чорабиниҳо оид ба дастрасии озуқа ба гурӯҳҳои ниёзманди аҳоли;

– мусоидат ба рушди инфрасохтори бозори дохилии маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқа;

– дар шароити бӯхрони озуқаворӣ ва таҳдиди он пешниҳод намудани таклифҳо ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муайян намудани меъёри тақсими озуқаи ҳаётан муҳим;

– якҷоя бо мақомоти дахлдори давлатӣ муайян намудани нархҳои кафолатноки хариди маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқа барои захираи давлатии озуқа;

– амалӣ намудани ваколатҳои дигари пешбининамудаи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон.»

Қисми 2 моддаи 11 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«2. Захираи давлатии озуқа иборат аст аз:

– фонди захиравии озуқа;

– маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаи дар доираи ҷойгиронии фармоиши давлатӣ харидашуда;

– маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаи дар гардиш қарордошта.»

Инчунин, моддаи 17 Қонуни мазкур дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«Моддаи 17. Ҷавобгарӣ барои риоя накардани талаботи Қонуни мазкур

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои риоя накардани талаботи Қонуни мазкур мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.»

2. Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагидорӣ ва истеҳсолоти биологӣ», аз 4 апрели соли 2019, №1592 тағйироти гуногун қабул карда шуданд, ки самтҳои зеринро дар бар мегирад:

Сархатҳои яқум, дуҷум, сеҷум, чорум панҷум, шашум ва нухуми моддаи 1 дар таҳрири зерин ифода карда шаванд:

«– **хоҷагидории биологӣ** – шакли фаъолияти хоҷагидории кишоварзӣ, ки дар он барои парвариши растаниҳо, нигоҳубини ҳайвоноти кишоварзӣ танҳо моддаҳои ғизоии табиӣ ва воситаҳои ғайрикимиёвӣ мубориза бар зидди ҳашароти зараррасону касалиҳо истифода шуда, он ба нигоҳдории мувозинати табиӣ, организмҳои зинда ва муҳити зист мусоидат менамояд;

– **маҳсулоти тозаи экологӣ** – маҳсулоти кишоварзӣ, ки мутобиқи талаботи хоҷагидории биологӣ истеҳсол, коркард ва фурӯхта шуда, бо мафҳумҳои дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ истифодашавандаи «биологӣ», «органикӣ» ва «табиӣ» ҳаммаъно мебошад;

– **истеҳсолоти биологӣ** – раванди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ки бе истифодаи моддаҳои сунъии кимиёвӣ (нуриҳои минералӣ, пеститсидҳо, воситаҳои танзимкунандаи инкишофи растани, иловаҳо ба ҳӯроки ҳайвоноти кишоварзӣ) амалӣ гардида, инчунин сертификатсия ва гардиши маҳсулоти тозаи экологиро дарбар мегирад;

– **регламенти техникий истеҳсолоти биологӣ** – санади меъёрии техникий, ки

талаботи техникий риояшон ҳатмиро вобаста бо беҳатарии маҳсулоти тозаи экологӣ, чараёни коркард, истеҳсол, истифодабарӣ, нигоҳдорӣ, интиқол, фурӯш, коркарди партовҳои он, иҷрои қор ва хизматрасонӣ дар қисми беҳатарӣ муқаррар мекунад;»;

– **стандартҳои истеҳсолоти биологӣ** – қоида, дастур ва ё тавсифҳои ба маҳсулоти тозаи экологӣ дахлдошта;»;

– **низоми экологӣ** – маҷмӯи ягона, устувор, мустақилона инкишофёбанда ва танзимшавандаи ҷузъиёти зинда ва ғайризиндаи муҳити зист дар ҳудуди қитъаи муайяни биосферӣ, ки тавассути мубодилаи моддаҳо, энергия ва иттилоот байни ҳам алоқаманд мебошанд;»;

– **Феҳристи давлатии маҳсулоти тозаи экологӣ** – маҳзани давлатии иттилоотӣ дар бораи маҳсулоти тозаи экологӣ, ки пешбурди он аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи хоҷагидорӣ ва истеҳсолоти биологӣ амалӣ карда мешавад.»

Ҷумлаи якуми қисми 1 моддаи 11 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«1. Маҳсулоти тозаи экологӣ бояд аз дигар намуди маҳсулот алоҳида коркард шуда, тамғагузорӣ ва нигоҳ дошта шаванд.»;

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чарогоҳ», аз 20 июни соли 2019, №1618 дар таҳрири нав қабул карда шуд, ки аз панҷ боб 32 модда иборат мебошад. Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба идоракунии, истифодабарӣ ва ҳифзи чарогоҳ танзим менамояд. Дар боби якуми он мафҳумҳои асосӣ, принципҳои, тартиби муқаррар намудани сарҳад ва идоракунии чарогоҳ ва намудҳои он пешбинӣ карда шудаанд. Боби дуҷуми сеҷуми Қонуни мазкур танзими давлатӣ ва истифодабарии чарогоҳро муайян намудааст. Бобҳои чорум ва панҷум бошад, ҳифз ва беҳтаргардонии ҳолати чарогоҳ, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи мазкур ва ҷавобгарӣ барои риоя накардани талаботи Қонуни мазкур пешбинӣ гардидаанд. Бояд қайд намуд, ки бо қабули Қонуни мазкур қонуни қаблан қабулгардидаи соҳа аз эътибор соқит гардид.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини аҳолии бо маҳсулоти ҳӯроқвории ғанигардонидашуда» аз 19 июли соли 2019, №1635 дар таҳрири нав қабул карда шуд, ки аз 7 боб ва 34 модда иборат мебошад. Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро дар самти таъмини аҳолии бо маҳсулоти

хӯроквории ғанигардонидашуда танзим намуда, асосҳои ташкилию ҳуқуқии пешгирӣ намудани норасоҳои микронутриентӣ ва бемориҳои вобаста ба онро муайян мекунад. Қонуни мазкур муқаррароти умумӣ, танзими идоракунии ва дастгирии давлатӣ дар самти таъмини аҳоли бо маҳсулоти хӯроквории ғанигардонидашуда, пешгирии норасоии микронутриентӣ ва бемориҳои вобаста ба он, талаботи нисбат ба ғанигардони маҳсулоти хӯрокворӣ, истеҳсол ва муомилоти маҳсулоти хӯроквории ғанигардонидашуда, хусусиятҳои ғанигардони намудҳои алоҳида маҳсулоти хӯрокворӣ, муқаррароти хотимавии соҳаи мазкурро пешбинӣ намудааст.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов», аз 19 июли соли 2019, №1633 дар

таҳрири нав қабул карда шуд, ки аз 7 боб 26 модда иборат мебошад. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, иҷтимоии таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов, кафолатҳои давлатии таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов, инчунин сифат ва бехатарии онҳоро муқаррар мекунад.

Инчунин қонунҳои номбаршуда аз ҷиҳати забонӣ, техникаи қонунгузорӣ мутобиқгардонида шуданд. Ба ғайр аз ин, барои ба танзим даровардани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист, бо тағйири иловаҳо қонунҳо тақмил дода шуда ва баъзе аз муносибатҳои ҷамъиятӣ бо қонуни нав ва муқаммал, ки ба талаботи замона ҷавобгӯ мебошад, қабул карда шудаанд.

*Раҳмонов Ҷаҳонгир,
мутахассиси шӯъбаи қонунгузори кишоварзӣ,
истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист*

МАЪЛУМОТ ОИД БА МИЗИ МУДАВВАР ДАР МАВЗӢИ «ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ»

3 сентябри соли 2019 дар Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини иҷрои барқияи Ҳукумати аз 15 июли соли 2019, баҳшида ба таҷлили 28-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мизи мудаввар дар мавзӯи «Истиқлолияти давлатӣ» баргузор гардид, ки дар кори он қормандони Марказ, намояндагони мақомоти давлатӣ, ҳокимияти судӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар ва воситаҳои ахбори омма иштирок доштанд.

Мизи мудаввар бо сухани ифтитоҳии муовини якуми директори Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Баҳриддинзода Субҳиддин Эсо оғоз гардид. Номбурда зимни суханронии худ изҳор доштанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибхитӣрии худ ба дастовардҳои назаррас ноил гардид. Бахусус, бо вучуди мушкилоту монеаҳои зиёди солҳои нахустини соҳибистиқлолӣ давлату Ҳукумати Тоҷикистон тавонист пешрафти устувори кишварро таъмин намояд. Имрӯз пояҳои давлатдорӣ мустақили тоҷикон тақвият ёфта, тамоми кӯшишу талош ва захираву имкониятҳои давлат барои фароҳам овардани

шароити мусоид ва зиндагии шоистаи халқ равона гардидааст.

Зикр гардид, ки дар ин давра Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шуд, ки он пояҳои Истиқлолият ва асосҳои давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоиро таҳким баҳшида, сарчашмаи ташаккули низоми нави қонунгузори давлати муосири Тоҷикистон гардид ва иштироки озодонаву васеи шаҳрвандонро дар ҳаёти сиёсиву иҷтимоии кишвар ва идораи давлат таъмин намуд.

Дар суханронии ифтитоҳӣ инчунин, раиси Арбитражи байналмилалии тиҷорати назди Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессор Бобоҷонзода И.Ҳ., муовини якуми раиси Арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ Абдуллоев Ф.А., муовини раиси Арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ Ғоибназар А. низ аз таърихи халқи тоҷик дар роҳи ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ хотиррасон намуда, ба ҷабҳаҳои гуногуни Истиқлолият ва дастовардҳои он диққати ҳозиринро ҷалб намуданд.

Тибки барномаи мизи мудаввар иштирокчиён бо мавзӯҳои мубрам баромад намуда, фикру андешаҳояшонро доир ба моҳияти истиқлолият ва мавқеи он дар пешрафти давлатдорӣ, нақши Истиқлолияти давлатӣ дар рушди қонунгузорӣ, илм ва иқтисодиёт ибраз карда, инчунин вобаста ба дигар дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки маҳз дар солҳои соҳибистиқлолӣ ва зери роҳбарии Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ –

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба даст омадаанд, фикру андешаҳояшонро баён намуданд.

Мизи мудаввар дар фазои тантанавӣ баргузор гардид ва дар қисмати охири он вобаста ба мавзӯҳои матраҳгардида аз ҷониби иштирокчиён музокираҳо сурат гирифтанд.

*Шуъбаи қонунгузорӣ оид ба сохтори давлатӣ,
мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ*

БАРГУЗОРИИ КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМӢ-АМАЛӢ ДАР МАВЗӢИ «ИМПЛЕМЕНТАТСИЯИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИНСОНДӢСТӢ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН»

Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 сентябри соли 2019 дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон мувофиқи Нақшаи баргузори чорабиниҳои илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2019, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2019, №79 тасдиқ шудааст, Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ

дар мавзӯи «Имплементатсияи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро баргузор намуд, ки дар қори он намояндагони мақомоти давлатӣ, ташкилоту муассисаҳои илмию тадқиқотии кишвар, инчунин намояндагони созмонҳои байналмилалӣ ва сафоратхонаҳои давлатҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок доштанд.

Қори Конференсия бо сухани ифтитоҳии директори Маркази миллии қонунгузорӣ Саидзода Иззатулло Ҳабибулло оғоз гардид. Номбурда зимни суханронии худ иброз доштанд, ки иҷро ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таваҷҷуҳи хосси давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон қарор доранд. Қисмати асосии ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстиро 4 Конвенсияи Женева, ду Протоколи иловагии 1 ва 2, инчунин, Конвенсия Гаага оид ба ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ дар замони низоъҳои мусаллаҳона, ки ба ҳимояи қурбониёни низоъҳои ҳарбӣ дахл доранд, ташкил менамояд ва онҳо аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расидаанд.

Вазорату идораҳо дар навбати худ фармоишҳои дахлдорро доир ба таъмини иҷрои нишондодҳои Конвенсияҳо ва протоколҳои зикргардида қабул карданд.

Зикр гардид, ки меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ дар низоми ҳуқуқи ҷумҳурӣ, соҳаҳои мухталифи ҳуқуқ – ҷиноятӣ, маъмурӣ, граждонӣ, экологӣ ва дигарҳо инъикоси худро ёфтаанд. Дар баробари ин, мақомоти марбутаи ҷумҳурӣ ҷиҳати иҷрои нишондоди санадҳои зикршуда ваколатдор гардида, бо мақсади ҳамоҳангсозии фаъолияти онҳо ва татбиқи уҳдадорҳои байналмилалӣ башардӯстии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дар бораи таъсиси Комиссияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба татбиқи

ҳуқуқи байналмилалӣи башардӯстиро аз 2 июли соли 1999, № 277 қабул кард.

Инчунин бо суҳанони ифтитоҳӣ намояндаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Сафарализода Зафар, Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Бобозода Умед, намояндагони Вазоратҳои адлия, фарҳанг, Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофиаи граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамоҳангсози минтақавӣи Кумитаи байналмилалӣи Салиби Сурх оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ дар давлатҳои Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ назари худро баён намуданд.

Тибқи барнома иштирокчиёни Конференсия бо мавзӯҳои ҷолибу ҳалталаб баромад намуда, вобаста ба масъалаҳои мавриди назар фикру андешаҳои хешро иброз доштанд. Доир ба дигар паҳлӯҳои ақтуалии рушди имплементатсияи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣи инсондӯстӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон маърузаҳои пурмуҳтаво пешниҳод гардиданд.

Дар охири кори Конференсияи байналмилалӣ вобаста ба мавзӯҳои матраҳшуда музокирот сураг гирифта, таклифҳои судманд пешниҳод гардиданд.

*Шуъбаи иттилооти ҳуқуқӣ
ва мураттабсозӣ*

**НАШРИ МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ МУТОБИҚИ ИХТИСОСҲОИ КОА (ВАК)
ДАР МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ-ТАҲЛИЛИИ «ҚОНУНГУЗОРӢ»**

Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таваҷҷуҳи олимони ватаниву хоричӣ мерасонад, ки Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Қонунгузорӣ» аз 31 майи соли 2018 ба Номгуи маҷалла ва нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи Олии Аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (КОА) ворид гардидааст.

Минбаъд олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ метавонанд, мақолаҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва таҳлилии худро доир ба ихтисосҳои зерини соҳаи ҳуқуқ барои нашр ба Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Қонунгузорӣ» бо риояи талаботи нашр пешниҳод намоянд:

12.00.01 – НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИҲИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИҲИ ТАЪЛИМОТ ОИД БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ

12.00.02 – ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ, МУРОФИАИ СУДӢИ КОНСТИТУТСИОНӢ; ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ (НИЗОМИ НАМОЯНДАГӢ)

12.00.03 – ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ

12.00.04 – ҲУҚУҚИ МОЛИЯ; ҲУҚУҚИ АНДОЗ; ҲУҚУҚИ БУҶЕТӢ

12.00.05 – ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ; ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҚТИМОӢ

12.00.06 – ҲУҚУҚИ ЗАМИН; ҲУҚУҚИ САРВАТҲОИ ТАБИӢ; ҲУҚУҚИ ЭКОЛОГӢ; ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ

12.00.07 – ҲУҚУҚИ КОРПОРАТИВӢ; ҲУҚУҚИ ЭНЕРГЕТИКӢ

12.00.08 – ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҚРОИ ҶАЗО

12.00.09 – МУРОФИАИ ҚИНОЯТӢ

12.00.10 – ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПО

12.00.11 – ФАЪОЛИЯТИ СУДӢ; ФАЪОЛИЯТИ ПРОКУРОРӢ; ФАЪОЛИЯТИ ҲУҚУҚҲИМОЯВӢ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚ

12.00.12 – КРИМИНАЛИСТИКА; ФАЪОЛИЯТИ ЭКСПЕРТИЗАИ СУДӢ; ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶУӢ

12.00.13 – ҲУҚУҚИ ИТТИЛООТ

12.00.14 – ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ; МУРОФИАИ МАЪМУРӢ

12.00.15 – МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ; МУРОФИАИ ИҚТИСОДӢ

19.00.06 – РАВОНШИНОСИИ ҲУҚУҚӢ

Маҷаллаи мазкур бо мақсади нашр намудани мақолаҳои илмӣ олимони соҳаи ҳуқуқ, маводи ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқии шаҳрвандон соле чор маротиба нашр мегардад. **Арзиши чопи як мақола 100 сомони ро ташкил медиҳад.**

ТАЛАБОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ТРЕБОВАНИЯ ДЛЯ АВТОРОВ
<p>1. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН – насаб, ном ва номи падари муаллиф/муаллифон (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ); – номи пурраи мақомот – вазифа, рутба, унвони илмӣ, агар хориҷӣ бошад – кайди давлат, шаҳр (бо се забон); – почтаи электронии муаллиф/муаллифон (телефон барои тамоси муҳаррирон); – акси муаллиф дар формати JPEG.</p> <p>2. НОМИ МАҚОЛА Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.</p> <p>3. КАЛИДВОЖАҲО Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд. Калидвожаҳо ё ибораҳо аз якдигар бо аломати нуқтавергул (;) ҷудо карда мешаванд.</p> <p>4. АННОТАТСИЯ Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.</p> <p>5. БАХШҲОИ МАВЗҶӢ Нишон додани рамзи «КУД» ё «КОА» (тибқи талаботи амалқунандаи таҳассусии қормандони илмӣ).</p> <p>6. ОРОИШИ МАТН <i>Доираи саҳифа:</i> 3 см. аз чап, 1 см. аз рост, 2 см. аз боло ва 2 см. аз поён. <i>Шрифти:</i> Times New Roman TJ 14 кгл; Times New Roman 14 кгл (барои матни русӣ). <i>Фосила:</i> 1.5. <i>Сарҳат:</i> 1.25 см. <i>Ориентатсия:</i> «книжная», бе гузоштани саҳифа, бе қўчонидан аз сатр ба сатр, истиноди библиографӣ ба сарчашма дар дохили матн, бо ишораи рақамҳо дар дохили қавси кунҷӣ: «[1]». Агар саҳифа дошта бошад: «[1, с.12]». Такрори истинод бо ишораи рақами истиноди қаблӣ ва рақами саҳифаи нав меояд. <i>Барномаи таҳрирӣ:</i> бастаи Microsoft Office - Word 2003 ё Word 2007. <i>Номи мақола:</i> дар маркази сатр, бе сарҳат, бо ҳарфҳои калон. <i>Матн:</i> баробарқунӣ – «по ширине». <i>Ҳаҷми саҳифа:</i> на камтар аз 7 саҳифа (барои мақолаи илмӣ).</p>	<p>1. СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – фамилия, имя, отчество автора/авторов (на таджикском, русском и английском языках); – полное название организации – должность, звание, ученая степень, если иностранец/иностранцы – указать страну, город (на трех языках); – электронная почта автора/авторов (телефон для связи редакторов); – фотография в формате JPEG.</p> <p>2. НАЗВАНИЕ СТАТЬИ Приводится на таджикском, русском и английском языках.</p> <p>3. КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА Приводятся на таджикском, русском и английском языках. Ключевые слова или словосочетания отделяются друг от друга знаком точка с запятой (;)</p> <p>4. АННОТАЦИЯ Приводится на таджикском, русском и английском языках.</p> <p>5. ТЕМАТИЧЕСКИЕ РУБРИКИ Указывается код УДК или ВАК (согласно действующей номенклатуре специальностей научных работников).</p> <p>6. ОФОРМЛЕНИЕ ТЕКСТА <i>Поля:</i> 3 см. слева, 1 см. справа, 2 см. сверху и 2 см. снизу. <i>Шрифти:</i> Times New Roman 14 кгл; Times New Roman TJ 14 кгл (для таджикского текста). <i>Интервал:</i> 1.5. <i>Абзацный отступ:</i> 1.25 см. <i>Ориентация:</i> книжная, без простановки страниц, без переносов, библиографическая ссылка на источник внутри текста, обозначается цифрами внутри квадратных скобок: «[1]». Если имеется страница: «[1, с.12]». Повтор ссылки с указанием номера прежней ссылки и новой цифрой страницы. <i>Редактор формул:</i> пакет Microsoft Office - Word 2003 или Word 2007. <i>Название статьи:</i> по центру, без отступа, прописными буквами. <i>Текст:</i> выравнивание «по ширине». <i>Объем статьи:</i> не менее 7 страниц (для научной статьи).</p>

Шакли намунавии барасмиятдарории рӯйхатҳои библиографӣ	Примерный формат оформления библиографических списков
<p><u>МАҚОЛА АЗ МАҶАЛЛАҶО ВА МАҶМЎАҶО</u> Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2004, №12, қ.1, мод.699. Баҳриддинов С.Э. Доир ба баъзе масъалаҳои назарияи пешгирии ҷинояткорӣ // Қонунгу- зорӣ.– 2011.– №1.– С.68–72.</p>	<p><u>СТАТЬИ ИЗ ЖУРНАЛОВ И СБОРНИКОВ</u> Ахбори Маҷлиси Оли Республики Таджики- стан, 2004 г., №12, ч.1, ст.699. Баҳриддинов С.Э. Доир ба баъзе масъалаҳои назарияи пешгирии ҷинояткорӣ // Законода- тельство.– 2011.– №1.– С.68–72.</p>
<p><u>МОНОГРАФИЯҶО</u> Тарасова В.И. Политическая история Латинской Америки: учебник для вузов.– 2-е изд.– М.: Проспект, 2006.– С.305–412.</p>	<p><u>МОНОГРАФИИ</u> Тарасова В.И. Политическая история Латинской Америки: учебник для вузов.– 2-е изд.– М.: Проспект, 2006.– С.305–412.</p>
<p><u>АВТОРЕФЕРАТҶО</u> Глухов В.А. Исследование, разработка и по- строение системы электронной доставки доку- ментов в библиотеке: Автореф. дисс. канд. техн. наук.– Новосибирск, 2000.– 18 с.</p>	<p><u>АВТОРЕФЕРАТЫ</u> Глухов В.А. Исследование, разработка и по- строение системы электронной доставки доку- ментов в библиотеке: Автореф. дисс. канд. техн. наук.– Новосибирск, 2000.– 18 с.</p>
<p><u>ДИССЕРТАЦИЯҶО</u> Фенухин В.И. Этнополитические конфликты в современной России: на примере Северо- Кавказского региона: Дисс. канд. полит. наук.– М., 2002.– С.54–55.</p>	<p><u>ДИССЕРТАЦИИ</u> Фенухин В.И. Этнополитические конфликты в современной России: на примере Северо- Кавказского региона: Дисс. канд. полит. наук.– М., 2002.– С.54–55.</p>
<p><u>ШАРҲОҶИ ТАҲЛИЛӢ</u> Экономика и политика России и государств ближнего зарубежья: аналит. обзор, апр. 2007 / Росс. акад. наук, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений.– М.: ИМЭМО, 2007.– 39 с.</p>	<p><u>АНАЛИТИЧЕСКИЕ ОБЗОРЫ</u> Экономика и политика России и государств ближнего зарубежья: аналит. обзор, апр. 2007 / Росс. акад. наук, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений.– М.: ИМЭМО, 2007.– 39 с.</p>
<p><u>МАВОДҶОИ КОНФЕРЕНЦИЯҶО</u> Археология: история и перспективы: сб. ст. Первой межрегион. конф., Ярославль, 2003.– 350 с.</p>	<p><u>МАТЕРИАЛЫ КОНФЕРЕНЦИЙ</u> Археология: история и перспективы: сб. ст. Первой межрегион. конф., Ярославль, 2003.– 350 с.</p>
<p><u>ҲУҶАТҶО АЗ ИНТЕРНЕТ</u> Смертина П. Исламский банкинг пришел в Рос- сию [Манбаи электронӣ] // URL: http://www.banki.ru/news/bankpress/ (санаи му- рочиат: 12.09.2016). Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тар- бияи ҷисмонӣ ва варзиш» аз 5 март соли 2007 [Манбаи электронӣ] // URL: http://mmk.tj/ru/leg- islation/legislation-base/2007/ (санаи му- рочиат: 12.10.2016).</p>	<p><u>ИНТЕРНЕТ-ДОКУМЕНТЫ</u> Смертина П. Исламский банкинг пришел в Рос- сию [Электронный ресурс] // URL: http://www.banki.ru/news/bankpress/ (дата обра- щения: 12.09.2016). Закон Республики Таджикистан «О физической культуре и спорте» от 5 марта 2007 года [Элек- тронный ресурс] // URL: http://mmk.tj/ru/ legislation/legislation-base/2007/ (дата обращения: 12.10.2016).</p>

Маҷаллаи «Қонунгузорӣ» бо мақсади мусоидат ба инкишофи илми ҳуқуқ, низоми давлатии иттилооти ҳуқуқӣ, фаҳмондадиҳии муқаррароти асосии қонунгузорӣ, интишори тафсири илмию амалии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, маводи ҳуқуқӣ ва иттилоотию таҳлилий дар як сол чор маротиба нашр мегардад.

Шумораи маҳдуди маҷалла ба фурӯши чакана бароварда мешавад.

Роҳи дастрас намудани маҷалла обуна мебошад.

Обуна ба маҷаллаи «Қонунгузорӣ» тавассути шӯъбаҳои Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад.

Индекси обуна: 77710.

Нархи солонаи обуна – 200 сомонӣ.

Реквизитҳои бонкӣ:

Ташкилоти дастраскунанда: Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бонк: Сарраёсати Хазинадорӣ марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе

Суратҳисоб: 20204972712010100002

С/муросилотӣ: 22402972000002

БИК: 350101800

РМА: 010082702

Суроға: шаҳри Душанбе, кӯчаи академик А. Адхамов, 13.

Телефон: 227-47-71; 227-45-53; 227-08-07

Суроғаи электронӣ: info@mmk.tj

В целях содействия развитию юридической науки и государственной информационно-правовой системы, разъяснения основных положений действующего законодательства, публикации комментариев нормативных правовых актов, правовых и информационно-аналитических материалов Журнал «Законодательство» издается четыре раза в год.

В розничную продажу журнал поступает в ограниченном количестве.

Оптимальным условием ознакомления с его содержанием является подписка на него.

Подписка на журнал «Законодательство» осуществляется в отделениях Службы связи при Правительстве Республики Таджикистан.

Подписной индекс: 77710.

Цена на годовую подписку – 200 сомони.

Банковские реквизиты:

Получатель: Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан

Банк: Главное управление центрального казначейства Министерства финансов Республики Таджикистан, город Душанбе

Расчетный счет: 20204972712010100002

К/счет: 22402972000002

МФО: 350101800

ИНН: 010082702

Адрес: город Душанбе, улица академика А. Адхамова, 13.

Телефоны: 227-47-71; 227-45-53; 227-08-07

Электронный адрес: info@mmk.tj

